

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA

MEGJELNIK ÉVENTE NÉGYSZER HARMADIK ÉVFOLYAM-1992.4.

FEJTŐ FERENC: SZARAJEVÓ, 1914
BORBÁNDI GYULA - BIBÓ ISTVÁN RÓL
EMLÉKEZÉS ILLYÉS GYULÁRA
KÉTSZÁZ ÉVES A FENICE SZÍNHÁZ
BESZÉLGETÉS BEREMÉNYI GÉZÁVAL
KAPUSCÍNSKI: IMPÉRIUM

A MEGVALÓSÍTÁS

Egy probléma megoldása
sokszor gondot okozhat

ÖNNEK

Ha kérdéses
honnan vásároljon korszerű
irodatechnikai berendezéseket,
ne gondolkozzon.

Mire van szüksége ?

Telefonra ? Telefaxra ?

írógépre ? Másológépre ?

Számítógépre ? Irodabútorra ?

... a válasz

ADOTT!

The logo for KONTRAX, featuring the word "KONTRAX" in a bold, green, sans-serif font. The letters are slightly shadowed, giving it a 3D appearance as if it's floating above a surface. The background of the entire advertisement is a blue-tinted image of a modern glass skyscraper at dusk, with a large, detailed circuit board pattern overlaid on the lower half.

IRODATECHNIKA

TARTALOM

A JELENLÉVŐ MÚLT

Bertha Bulcsu: A mi téli Istenünk	2
Fejtő Ferenc: Szarajevó, 1914. június 28.	3
Wladimir Aichelburg: Ferenc Ferdinánd söre ...	5
Fáber András: Fejtő Ferenc új könyvéről	6

ALAPÍTÁSOK KORA

Nemeskürty István: A másik Jókai	9
--	---

beszélő házak

Bodor Ferenc: Kaszinók, klubok, egyletek	12
--	----

PANTEON

Deák Ágnes: Eötvös és Bibó	18
Borbándi Gyula: Bibó István, a humanista realista	22
Kovács István: Egy szelíd összeesküvő visszaemlékezései - Illyés Gyula példája	26

ALKOTÓK, MŰVEK, VÁROSOK

Szabó György: La Fenice	28
Papp Gábor Zsigmond: Hangmánia	33
Pomogáts Béla: Dunántúl: történelem és költészet	34
Vathy Zsuzsa: Ó, Pápa!	40
Tarján Tamás: Elmondom egy álmomat - Bereményi Gézával az alkonyatban	47

ELFELEJTETT TÁJAK- ELFELEJTETT NÉPEK

Gens fidelissima (K.Gy.Cs.)	56
Udvari István: A ruszinok	57
Volodimir Fedinisinec: Bolygó ruszin vagyok	62

KISEBBSÉGEK VÉDELMEBEN

Cseres Tibor: Gyűlöletek Kelet-Közép-Európában	66
Pomogáts Béla: Európai kisebbségi charta	67
Beke György: Egy román nagybojár, aki felfedezte magának Európát	70
Mircea Dinescu: „Nyakamba vettem a világot”	75

ÜZENET LENGYELORSZÁGBÓL

A lengyelek élni szeretnek - „Twój STYL”	76
Ryszard Kapuściński: Impérium (részletek)	82

TALÁLKOZÁSOK	90
SZÁMUNK SZERZŐI	94
SUMMARY	94

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:
Déri Miklós: fotó
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Pomogáts Béla
Sebes Katalin
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vujicsics Sztoján főmunkatárs

Szerkesztőség:
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1.
IX. emelet 956.
Telefon: 118-5156, 118-9219

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Kft.
Felelős kiadó:
a Budapest Kft. igazgatója
Terjeszti a Magyar Posta és a kiadó
Előfizethető a Budapest Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),
a hírlapképzésítő postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft
Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149
Révai Nyomda Kft.
Felelős vezető:
Bánáti László ügyvezető igazgató
ISSN: 0866-272X

E számunk a Magyar Hitelbank Rt.
és a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával készült

A címlapon Móser Zoltán felvétele

A hátsó borítón: A Fenice színház
nézőtere

A MI TÉLI ISTENÜNK

A régi teleken, ötven évvel ezelőtt, hó borította a mezőket, s ha néha megenyhült az idő és ónos eső vágott végig a határon, a vadkacsák hajnalra odafagytak a barázdákba. Némelyik napkeltével még életre kelt, s ólomnehéz szárnyát emelgetve menekült a falusi gyermekek elől. Ilyenkor a vadkacsák kiáltása behallatszott a faluba, s az öregebb parasztok a hang színéből, panaszos mélységéből jósolták meg a közelgő, újabb hóvizatart. A hó napokig esett, derékig ért, vállig, a szél behordta az ereszt alá. nem lehetett kinyitani az ablakokat. Amikor elállt, a gazdák fából készült hóeke elé fogták a lovaikat, és simára gyalulták az utca közepét. A kapukat, a falusi üzlethez, plébániához, templomhoz vezető járdákat falapáttokkal ásták ki a hóból az emberek. A lapátokat teknyős cigányok faragták nyaranta, minden gazda vásárolt tőlük néhányat. A szekerek a pajtákban szunnyadtak, a lovasgazdák szánnal járták az utakat. Az újabb havazás után a szánok is elakadtak, a tél lehalkította az életet.

A háború alatt a bombázások elől nagyapám falujába, Nemeskeresztúrra menekültünk. Az ostrom elől a pesti rokonság is itt keresett menedéket. Mozdonyvezető nagybátyám lányai akkor már tanítókisasszonyok voltak. Falun, a katonai rekvirálások után is maradt egy kevés élelem. Az angol és amerikai légierő bombázógépei elhúztak felettünk, de a falu házaiba ritkán csapódott be valamilyen eltévedt lövedék.

Karácsony közeledtével betlehemesek kopogtak be hozzánk. Kifordított bundáikból nyers télsgazdát áradt. Eljátszották a csordapásztorokat, nagyokat koppantottak botjaikkal, láncot csörgettek, szavaltak. Nagyanyám megjutalmazta őket. Egyik pásztort, aki a keresztfia volt, megcsókolta.

Esett a hó, csilingelő lovasszánok vitték a postát Jánosházára, visszafelé sót, fűszereket, petróleumot hoztak. Lovasszánok szállították a tejet a csarnokba, és hozták a papot vasárnaponként a szomszédos faluból. A híreket, a közeledő front rémtörténeteit is a szánhajtó parasztok hozták. A szánok a löszerszámokra akasztott csengőkkel jelezték, hogy közelednek. A ködben, hófergetegekben nem lehetett látni a szánokat, csak hallani. Fagyos, szélmentes, tiszta időben falunyí messzeségből hallottuk, hogy az úton közeledik egy szán. Egy szán, ami valamit hoz. Ajándékot, jó, vagy rossz híreket.

Ilyen szánon közeledett nagyszüleim falusi házához Jézus urunk is, az angyalokkal. A városi fiúktól már rég tudtam, hogy nincsenek angyalok, a karácsonyfát a szülők veszik és díszítik fel. Mégis, a falusi csendben, karácsony este ugyanúgy hallottam az Istenember ezüstcsengős szánjának közeledését, az angyalok szárnyának rebbenését, mint a kishúgom. Karakó felől, az erdő és a folyó között siklott az égi szán. A fagyott hó ropogott a lovak patája alatt. Hallani véltem, amikor Círókék háza mellett bekanyarodott a falusi útra. A csengőszón át a lovak zihálása is behallatszott a házba.

Szerény karácsonyfa érkezett az angyalok szánján. A városban megszokott szaloncukor helyett báb-szívek, huszárok, lyukas sütemények függtek a fenyőfa ágain, néhány aranydió és pici piros alma. A fa alatt egy töltőtollat találtam. Megijedtem tőle. A repülőgépek akkoriban robbanó gyerekjátékokat szórakoztattak le a falvakba. A ceruzahegyezők töltőtollak felrobbantak a gyerekek kezében.

Nagyon furcsa volt a töltőtoll, amit az angyaloktól kaptam. Barna, nem éppen mutatós, szinte csúnya... Nem mertem megérinteni. Ki tudja, valamelyik képzetlen égi angyal felkapta a hóból és betette az ajándéksomagomba... Magdi, tanítókisasszony rokonom felemelte a tollat: - „Nézd csak, egy töltőtollat kaptál...” - mondta és szétcsavarta, aztán tintát szívott bele egy hirtelen elővársolt üvegből.

Nagyon örültem, hogy Magdi nem robbant fel, félve, óvatosan vettem kézbe a töltőtollat. Papírt tettem magam elé, és megkíséreltem lerajzolni a fenyőfát. Akkoriban sokat rajzoltam. Valahol a gyermekeim őrizgetnek egy vízfestményt. A Megváltót ábrázolja. Nagyon szép enciánkék ég van Jézus mögött. A töltőtoll nem fogott. Hiába is húzkodtam a papíron, nyomtam, bökdösöm, egyetlen csepp tintamaszatot sem volt hajlandó kiköpní. Magdi azt mondta, hogy a töltőtoll jó, csak a papírral van baj, mert zsíros. Soha nem derült ki, hogy a töltőtoll jó vagy rossz, mert mire rendesebb papírt keríthettünk volna, az orosz csapatok elfoglalták a falut. Elmenekültünk, és a töltőtoll odaveszett.

Gyermekeim arcán is végignéztem az angyalvárás, két toronyház között is hittek a szárnyak lebbenésében. Rémülten meredtem a szakadék fölé. Uram Isten, hogyan tud ilyen szörnyű ablakon bejönni egy angyal? Nem is beszélve Jézus urunkról, aki az angyalok előtt jár a havas mezőn... De hol van itt hó? Sár és piszok borítja a várost. A karácsonyi Istenember valahogyan mégis bejött az ablakon, és beköltözött a gyermekek szívébe.

Valakik, talán a korszerűnek nevezett élet, elvette tőlünk a havas teleket, az ezüstcsengős lovasszánokat, melyek a derékig érő hóban utat törtek a falusi házakhoz, hogy hittel, reménységgel, aranydióval, piros almával megajándékozzák a kis Gergőket, Jánosokat, Ilonkákat, Margitokat. Pedig az a hit, ami ezekben a karácsonyi almákban, aranydiókban összesűrűsödött, egy életre elég volt. Csak szépen kell megérkezni a Jézus angyalainak, hóban, csengős szánon, tizedik emeleti ablakon is, hihetően belebennve.

Afrikában fekete Krisztusok lógnak a keresztben. A fekete emberek fekete istenben hisznek. Galileában, pálmafák alatt, homoksvatagok ölelésében született meg a mi különös istenünk. Mi közben egy téli istent ünnepelünk, hóval, csilingelő lovasszánokkal, német lucfenyőkkel, melyeket Galileában sohasem láttak az emberek.

Miért ment fel Mária a hegyekbe, Zakariás házához az angyal megjelenése után? Ki gondol arra karácsonykor, hogy Heródes minden kétévésnél fiatalabb gyermeket kivégeztetett Betlehemben, mert félt az Istenembertől, a zsidók új királyától? Mi történt valójában a Szentföldön? - Amikor a havas mezőkről, hegykatlanokból érkező karácsonyfás, harangos, megbocsátó istenünket várjuk, Heródes eszünkbe sem jut. Esetleg a háromkirályok... Azon, hogy ki is volt az úr angyala, és maga Jézus Krisztus mennyire égi jelenség, talán még a papok közül is kevesen gondolkodnak el.

Bárhogyan is van, az ezüstcsengős szán, melyen Jézus szeretete gyermekkorunkban megérkezett hozzánk, a havas téli éjszakákon még mindig a házunkat közelítgeti. ■

SZARAJEVÓ

1914. JÚNIUS 28.

Perzselő nyári nap virradt 1914. június 28-án Szarajevóra. Bosznia-Hercegovina fővárosára. Maga a tartomány egykor a török birodalom része volt - 1878-tól Ausztria-Magyarország igazgatta, majd 1908-ban be is kebelezte.

Szent Vitus napja volt, ünnepnap a Balkán-szerte szétszórta élő szerbek számára, akik ekkor emlékeznek meg az 1389-ben lezajlott kosovói csatáról, amelyben a hatalmas Fényes Porta hadai legázolták az ország függetlenségét védelmező szerb hadsereget. Lelkesítő emlékü, dicsőséges csatavesztés volt ez, hiszen Murad szultán holtan maradt a harcmezőn, s a kereszténység védelmében önmagukat örömet feláldozó szerbek hősiessen harcoltak a tízszeres számbeli fölényben levő ellenséggel.

Vajon jól döntött-e Ferenc Ferdinánd, az Osztrák-Magyar Monarchia trónjának várományosa, amikor éppen a gyásznak és a büszkeségnek ezt a napját választotta hivatalos látogatása időpontjául ebben a lármás, soknemzetiségű városban, ahol a szerb lakosok - akik ráadásul ortodox vallásúak és fékezhetetlenek, s akkoriban a tartomány lakosságának többségét alkották - ezt a döntést provokációnak tekintették? Annyi tény, hogy egyikük, Gavrilo Princip diák, akinek fegyveréből a halálos golyók eltalálták a trónörökösöt és morgatikus hitvesét, Hochenberg hercegnőt, felrobbantotta azt, amit akkor már csaknem egy évszázada így neveztek: *a balkáni löporoshordó*. Kirobbantotta az első európai háborút, amely világháborúvá vált.

Hogyan történt, ami azon a bizonyos június 28-án történt Szarajevóban? S hogyan történhetett, hogy látszólag igencsak helyi érdekű és kis horderejű okok az ismert súlyos következményekhez vezettek?¹

Ferenc Ferdinánd azért érkezett Boszniába, hogy látogatást tegyen a 15. és a 16. osztrák-magyar hadtestnél, amelyek Szarajevótól délkeletre, a hegyekben hajtottak végre hadmozdulatokat. (Itt voltak felállítva azok a szerb

ütegek, amelyek akkor már hónapok óta erősen lötték a város muzulmánok és horvátok lakta negyedeit.) A sajtó már márciusban közölte a trónörökös tervezett útvonalát, méghozzá percnyi pontossággal. A trónörökös délelőtt 9.50-kor érkezik a városba - 10 perces látogatást tesz a szomszédos laktanyákban - 10 órakor a helyhatóság fogadást ad a Városházán - 10.30-kor a trónörökös felavatja az állami múzeumot, majd megebédel a tartomány (cseh származású) kormányzójának, Oskar Potiorek tábornoknak a rezidenciáján. A program az előzetes terveknek megfelelően kezdődött. Tízkor hat kocsiból álló sor indult, Ferenc Ferdinánd feleségével együtt a hat kocsik közül a harmadikba szállt, miután az első kettőben a trónörökös-pár biztonságáért felelős rendőrök ültek. Ferenc Ferdinánd jóképű férfi volt, ötvenes éveiben járt, kissé már pocakot eresztett, szeme acélkék, bajsza huszárosan fölfelé pödörve. Ez alkalommal huszártábornoki egyenruhát viselt, kék zubbonyt, halványzöld tollas kalpagot és piros posztócsikkal díszített pantallót.

10.10-kor a trónörökös kocsija a rendőrkapitányság elé ért. Valaki egy kézigránátot hajt a kocsira, a gránát a kocsik tetéjére hullik, majd megpattan a kövezen, s a következő kocsik bal hátsó kereke alatt robban, mintegy húsz embert megsebesítve az összegyűlt tömegben. A merénylet meghiúsult. Elkövetőjét, egy ifjú fanatikus azonnal nyomban letartóztatták. A főherceg folytatta útját a Városházára, ahol a muzulmán polgármester, Fehim Effendi Ćuric fogadta, akinek alázatos üdvözlő beszédét mérgesen félbeszakította, mondván: „Mivége a beszéd, ha én baráti látogatásra jövök, és itt bombával fogadnak?” Majd, lehiggadván, mégiscsak hagyta, hogy a polgármester befejezze szónoklatát, és arra kérte a buzgó hivatalnokot, „adja át legőszintébb jókívánságaimat a város lakosságának”.

Ferenc Ferdinánd, mielőtt újra kocsiba szállt volna, megkérdezte a kormányzó tábornokot: „Mit gondol, lesz újabb incidens?” Potiorek megnyugtatta a trónörökösöt, bár javasolta, hogy módosítsák a tervbe vett útvonalat: ahelyett, hogy áthaladnának a városközpontról a szűk utcáin, ahol a főherceget és kíséretét várták, menjenek inkább a par-

A drámai történet korabeli ábrázolása. A trónörökös pár golyótól találva visszazuhan a kocsiba

ti úton, ahol alig van járőkelő. A főherceg rááll a dologra.

És ekkor szőtt közbe a véletlen, egy egyszerű figyelmetlenség, s vált sorszerűvé. Háromnegyed tizenegy volt. A trónörökös kocsijának sofőrjét *elfelejtették* tájékoztatni az útvonal-változtatásról, s ő nagy sebessen behajtott a szűk Ferenc József utcába. Potiorek tábornok rájött, hogy hiba történt, és a következő kocsiból rákiáltott a sofőrre, hogy álljon meg. Az meg is állt, két lépésnyire Gavrilo Principtől, aki kapva kapott a váratlan alkalmon: mintegy révületben négy golyót lőtt ki fegyveréből a kocsik irányába. Ferenc Ferdinánd összecsuplott. A hercegnő is megsebesült.

Akkor kezdtek harangozni a Szent Vitus-napi misére.

*

Komoly munkák és regényes történetek százai láttak napvilágot azóta az esetről. Szerzőik magyarázatot próbáltak találni arra, hogyan és miért következett el tettét az ifjú összeesküvő, akihez hasonlókként akkortájt ezerszám szaladgáltak Európa-szerte, s várhatólag a jövőben újabb művek fognak születni erről a merényletről, mert az efféle eseményekben mindig marad valami rejtélyes elem. Láttuk, mekkora szerepet játszott

¹ Az ezzel kapcsolatos eseményeket részletesen taglalja Vladimir Dedijer szerb történésznek a szarajevói drámáról szóló, igen gazdag és tárgyilagos munkája. A szerző Tito egyik partizánvezére és életrajzírója volt. A Szarajevóhoz vezető út (La route de Sarajevo. Gallimard. 1966) című könyvében aprólékos gondolat rekonstruálja a történeteket.

az adott esetben a parancstovábbítás során bekövetkezett hiba, amelyet a felkészületlen szervezők rögtönzésének tulajdoníthatunk. Vitatható volt már maga az elgondolás: látogatást tenni egy kellemetlen nem pacifikált tartományban. Ferenc Ferdinánd, a hadsereg főparancsnoka jól tudta, hogy a terroristák az életére törnek. Kamarása és magán-udvartartásának több tagja elutazása előtt hiába igyekezett a trónörökös lebeszélni arról, hogy útnak induljon: a gögös ember úgy érezte volna, hogy gyengeséget árulna el, ha hallgatna embereinek tanácsára. Az is felmerülhet bennünk, hogy a tömeg közé vegyült sok titkosrendőr jobban vigyázhatott volna rá, és az ifjú Princip is célozhatott volna rosszabbul. Ebben az esetben a második merénylet ugyanúgy megghiúsult volna, mint az első. S vajon akkor nem tört volna ki a háború? Vagy csupán később tört volna-e ki - hiszen csaknem általános az a vélemény, hogy a merénylet, melynek szálait a vizsgálat során könnyűszerrel vissza lehetett vezetni nemcsak Belgrádig, hanem egyenesen Szentpétervárig, ürügy volt csupán.

Gavrilo Principet, aki a merénylet idején éppenhogy csak elmúlt húszéves - bár összeesküvő-csoportjában a legidősebb volt - igazi „gavroche”-nak nevezhetjük, aki Bakunyin és Kropotkin

Gavrilo Principet a merénylet után azonnal őrizetbe vették

eszméin, szerb eposzokon, pánszláv brosúrákon és Masaryk írásain nevelkedett. Amikor a bíró arról faggatta, miért szegyezze pisztolyát a trónörökösre (pillanatnyi felindulásában ugyanis megfelleledkezett a zsebében lapuló kézigránát-ról), büszkén így válaszolt:

„Meg akartam ölni a főherceget, mert - mint ezt a sajtóból megtudtam - a szlávok, különösképpen pedig a szerbek ellensége volt.”

Ferenc Ferdinánd csakugyan az volt, bár a kép némi árnyalásra szorul, mert - bár ezt csak a beavatottak tudták - személy szerint erősen szembenállt a bécsi militarista párttal, amely preventív háborút tervezett indítani a mind nagyobb kényelmetlenségeket támasztó Szerbia ellen. Az 1878-ban elismert fiatal szerb állam, amelyet a Habsburgok eleinte támogattak, nem bocsátotta meg Ausztriának, hogy megdézsmálta a balkáni háborúk során kivívott győzelmeinek gyümölcseit. Ausztria ugyanis nemcsak Boszniát kebelezte be, amelyre pedig Szerbia jogot formált volna, hanem az albán állam létrehozásával elzárta előle a kijutást az Adriára. Belgrád Piemont szerepét szándékozott volna eljátszani, saját zászlaja alatt egyesítvén az ortodox vallású délszlávokat. Nagy-Szerbia eszméje is ott lebegett az ifjú szerb patrióták lelki szemei előtt, keveredvén a jugoszlavista eszmével, amely Dalmáciában született meg, s az ortodox pánszlávizmussal, amelyet Oroszország propagált nagy hévvel.

A megsemmisítendő ellenség a katolikus Ausztria volt, amely Boszniában is a pánszlávizmustól kevésbé elcsábult

horvátokat favorizálta, s Belgrád törekvéseit keresztettké Ferenc Ferdinánd tervei, aki a szerb és orosz terjeszkedés feltartóztatására egy nagy délszláv állam akart volna létrehozni a Monarchia keretein belül. Nincs bizonyíték arra, hogy az ultranacionalista és ambiciózus, de egyszersmind óvatos szerb kormány tájékozva lett volna a Boszniában egyes fiatal, az orosz és olasz anarchisztákkal rokon törekvésű értelmiségiek által létrehozott terrorista csapatok előkészületeiről. Annyi azért kiderült, hogy Principet és barátait a „Fekete Kéz” elnevezésű titkos szervezet manipulálta, fegyverezte föl és képezte ki, mely a szerb titkosszolgálat vezetőjének, egy bizonyos Apis fedőnevű ezredesnek a támogatását élvezte. Úgyhogy Bécs nem minden ok nélkül tette felelőssé Belgrádot a trónörökös haláláért.

Am az a tény, hogy a két állam között katonai konfliktus következett be, s hogy a háború általános konfliktussá szélesedett, egy kétpólusú nemzetközi szövetségi rendszer sodró hatásának következménye volt. A Balkán a nagyhatalmak rivalizálásának egyik tétje volt, de a nagyhatalmak egyébiránt ennél fontosabb okokból is készen álltak az egymással való megütközésre. Szerbia nem mert volna újat húzni a Monarchiával. ha nem remélte volna Oroszország támogatását, Oroszország pedig nem fűzött volna nagy reményeket szövetségéhez Franciaországgal, ahogyan Ausztria is számított Németországra, és így tovább. A vilmoscsászári birodalom agresszív hatalmának növekedésével egyidejűleg napirenden volt az új európai egyensúly megteremtése. A marokói válság, a balkáni háborúk és azok következményei, a német hajóhad felállítását követően az első világháború csak a naivak számára következett be meglepetésszerűen.

Jegyezzük meg végezetül, hogy a merénylet következtében a sarajevói muzulmán és horvát tömegek összeütkezésébe keveredtek szerb honfitársakkal. Joseph Roth *Radetzky-induló* című könyvében hiteles beszámolót olvashatunk arról, mint törtek ki örömjongásban a pánszláv hírben álló, a magyar arisztokrácia esküdt ellenségének számító trónörökös halálhírére az orosz határon állomásozó nemesi katonatisztek. Az is igaz - mint ezt Franciaország bécsi követe feljegyezte -, hogy a bécsi udvar militarista körei nem is leplezték megkönnyebbülésüket, melyet a főherceg halála miatt éreztek, aki - milyen jó érzékkel! - úgy ítélte meg, hogy a soknemzetiségű birodalom túlon túl sebezhető ahhoz, hogysem vállalhatná egy szerbellenes és oroszellenes háború kockázatát, aki nem bízott a német birodalomban, s aki nagyszabású intézményi reformok bevezetését tervezte. Mindezek folytán erősen tartották magukat azok a híresztelések, hogy a sarajevói mulasztások talán nem egészen véletlenül következtek be.

Fáber András fordítása

FERENC FERDINAND SÖRE

Tak nám zabili Ferdinanda! Ezt a mondatot szinte minden cseh ismeri, már az iskolás gyerekek is, alighogy megtanulnak olvasni, tudják, miről van szó. „Hát megölték a Ferdinándot” - ezzel a felkiáltásai kezdődik Jaroslav Hašek sikerkönyve, melyben megalkotta a derék k.u.k. katona, Švejk alakját. A könyvet, bántónak találván, sokak támadták megjelenésekor - azóta a világirodalom egyik mérföldkövének számít.

Akiről itt szó esett, vagyis az a bizonyos Ferdinánd, nem kisebb személyiség volt, mint a Habsburg-monarchia trónörököse, teljesebb nevén Ferenc Ferdinánd, Ausztria-Este főhercege.

Hogy a trónörököst tulajdonképpen Ferencnek hívták, a cseheket nem érdekelte különösképpen. A Ferenc cseh alakja, a František egészen másképp cseng, mint a fennkölt „Ferdinánd”. Ráadásul František volt a neve az akkoriban igen népszerű kis illatgolyócskának, melyeket a gyerekek gyűjtögettek nagy előszeretettel.

Hogyan is lehetett volna valaki olyan tiszteletlen, hogy ezzel a névvel illesse a trónörököst!

Lehet, hogy más okai is voltak, de tény, hogy a Szarajevóban meggyilkolt főhercegre a cseh nép még ma is a „Ferdinánd” néven emlékszik.

De nemcsak ez, hanem a családneve is elváltozott: ha nem Ferdinándot mondtak, akkor így beszéltek róla, s beszélnek még ma is: „Este”. Így emlegették más szláv nyelveken is.

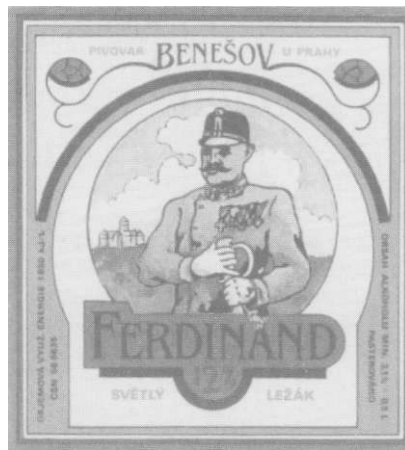
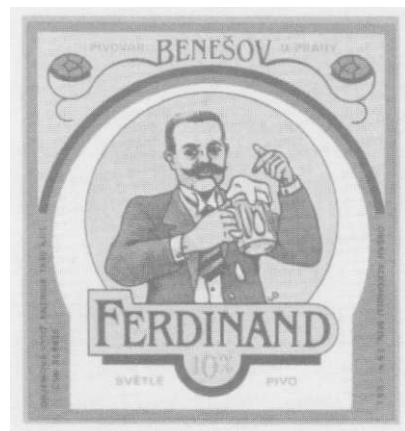
Már akkor sem törődött vele senki, hogy ez hibás elnevezés. De hiszen az utolsó Habsburgok valójában nem is voltak Habsburgok, hanem Lotharingiaiak. A lényeg, hogy mindenki értette, és érti ma is, kiről van szó.

Nevezett Ferdinánd tehát, miután 1887-ben megvásárolta a

Prágától délre fekvő konopištei uradalmat, hozzálátott, hogy rendbe rakja a kissé elhanyagolt kastélyt. Hamarosan azonban kezdett messzebb nézni, és a kastély vidékére is kiterjedt nemesítő buzgalma. Néhány parasztház útjában állt elképzeléseinek, azokat lebontatta. A parasztok új házat kaptak egy újonnan alapított, átalakított faluban. A kastélyablakok alatt pipáló serfözde sem maradhatott, helyette a közeli járási székhelyen, Benešovban építettek modern sörházat. Ez 1897-ben történt. Hogy ekkor a Konopište alatti serfözde hány éves lehetett, senki sem tudja. Csak annyi ismeretes, hogy Konopište körül már 1280 körül is főztek sört. A XIV. század végén több serfözde is volt Benešov környékén, és a vidéken komlót is termesztettek. A komlótermesztéssel később felhagytak, a komló minősége a nem éppen ideális éghajlat alatt nem lehetett valami kiváló. A sörfőzés azonban megmaradt, főleg a konopištei uradalom körül.

1897-ben tehát a két kilométerre levő Benešovban új uradalmi serfözde létesült. És hamarosan nemcsak az uradalom, hanem Benešov és környéke sörivóit is ellátta. Söre a szarajevói merénylet után sem apadt el.

A Monarchia széthullása után a konopištei uradalmat és a másikat is, a dél-csehországi Hlumečben fekvőt kisajátították, kiforgatva ezzel örökségükből az árvákat a prágai parlament érthetetlen és a civilizált jogérzéklet megcsúfoló határozata alapján. A kisajátítást azzal indokolták, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg 1914 júniusában Konopišteben találkozott II. Vilmos német császárral, és állítólag kettesben eldöntötték, hogy legyen háború. Így büntette hát a köztársasági jogszolgáltatás a gyermekeket atyjuk „gonosztettéért”. Példátlan

eset, mely árnyat vet az egyébként jól működő egykori Csehszlovák Köztársaságra. Masaryk és Beneš diplomatáinak volt mit nyelniük emiatt, annyi szemrehányást kaptak érte.

A benešovi sörgyár, amely 1923-ban végleg állami tulajdonba került, akkoriban évi nyolcvanezer hektoliter sört állított elő, és ezzel a tizenötödik helyet foglalta el a csehszlovákiai sörgyárak sorában.

Azután évtizedekig semmi sem történt. Annál fordulatosabbak az utóbbi hónapok és napok történései. A sörgyár politikailag is, gazdaságilag is hatalmas változásokat él meg. Fokozatosan modernizálják az egész üzemet, miközben a termelés nem szünetel, és a műemlékvédelem szempontjait is

szigorúan tekintetbe veszik. A sörgyártást nemrég jogilag egyesítették a környékbeli többi sörgyárral, s most az egészet privatizálás alá vonják.

Egyelőre nincs tisztázva, milyen formában történik majd a privatizálás, mint ahogy az sem, célszerű volt-e az egyesítés és kívánatos-e a fenntartása. Több modell is létezik, még több terv és elképzelés. Az 1989-es „győzelmes november” után kinevezett új igazgató, Luboš Hubáček tele van merész ötletekkel és nyugati típusú gyakorlatias vállalkozó szellemmel.

A sörgyár legnagyobb problémája pillanatnyilag a megoldatlan privatizálás. De nem befektetőket keresnek. „Kde se pivo vaří, tam se dobre daří” - tartja a cseh mondás: ahol sört főznek, ott nem nélkülöznek. Persze nem jönne rosszul néhány új külföldi nagybani átvető, aki a belföldinél magasabb árat fizetne.

A sörgyár a benešovi járásban jószerével monopolhelyzetben van, de szállít Prágába is, és szerződés-

sük van svédországi, németországi és olaszországi szállításra. A külföldi vásárlók kedvéért azonban csakhamar véteni fognak a környezetvédelem ügye ellen: most szelnek egy dobozos sört töltő berendezést. Az éves termelés ezután el fogja érni a 300 000 hektoliteres határt.

Ez a felfutás nem csupán a megbízható minőségnek és a sör jó ízének köszönhető, hanem annak a szerencsés reklámstratégiának is, amely a tradicionális értékekre játszik. Már most jól látható, hogy a helyi hagyományok kidomborításának jövője van.

Visszatérhetek volna a bécsi udvari szállítók mintájára akár a „Fóhercegi serfözde, Benešov” elnevezéshez, ehelyett 1990 tavaszán egy új márkanév bevezetése mellett döntöttek: megszületett a Ferdinánd sör.

Először a tizenkét fokos világos palackján jelent meg a Ferdinánd név, aztán a tízfokos világosén, majd rövidesen a tizenegy fokos barna sörén is. A tízfokos világos csak egy hónapig eltartható, ezért csak a közvetlen környékbeliek szomjának enyhítésére főzik. A „ležak” sört pasztörizálják, és hat hónapig is eláll. Jó, ha a külföldi vásárló tudja, hogy Csehszlovákiában másféle dátumozás szokásos, mint külföldön. A cseh feliratú sörökön a termelés időpontját jelölik meg, míg a német címkéjűeken, tehát azokon, amelyeket exportra szánnak, mindig a lejárat napja van feltüntetve.

A Ferdinánd sör címkéit könnyed, majdhogynem karikírozó stílusban tervezték. A trónörökösöt úgyesen „eladták” mint vadászt, mint sörivő civilt, mint generálist, sőt megjelenik Zsófia is, amint főhercegi hitvesével épp kikocsizik. Szó van további motívumokról, látható lesz például Ferenc Ferdinánd tengernagy uniformisban is.

A Ferdinánd sör ízes, és a dinasztikus márkanév láthatóan senkit sem zavar a Cseh Köztársaságban. Ellenkezőleg: nemcsak a helybeliek isszák nagy mennyiségben, hanem a szép számmal odalátogatók is: Benešov járás ugyanis Csehország legnagyobb üdülőközpontja.

Farkas János László fordítása

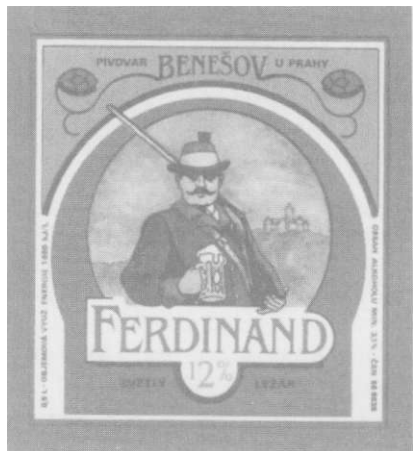
Fáber András

A NÉPI

Fejtő Ferenc új könyvéről

Fejtő Ferenc munkásságának megítélése legalább annyit változott az elmúlt évtizedekben, mint az anekdotabeli munkácsi atyafié, aki hosszú élete során vagy ötször cserélt állampolgárságot, holott ki se tette a lábát szülővárosából. A könyveire, cikkeire reagálók tollán volt már Fejtő jobboldali, baloldali, középútas, harmadikutas és még ki tudja, mi minden, holott ő vagy hatvan éve lényegében ugyanazt írja és mondja: nem ő, hanem a világ járt be eközben hajmeresztő ideológiai cikkcakkokat. Az analógia talán annyiban sántít, hogy Fejtőnek ki kellett mozdulnia szülőhazájából, lakóhelyet és nyelvet kellett cserélnie azért, hogy megőrizhesse szellemi távlatait és függetlenségét. Úgyhogy voltaképpen semmi csodáltnivaló nincs abban, hogy Fejtő, aki hosszú évtizedek óta a társadalomról való gondolkodás egyik legnagyobb hatású mesterének, „maître à penser”-jének számít a nagyvilágban, saját eredeti hazájában mindmáig csaknem ismeretlen: az utóbbi negyven év alatt szinte semmi nem volt tőle olvasható magyarul, s noha pár éve (gyakorlatilag a rendszerváltozás óta) neve fel-feltűnik a magyar sajtóban, valósággal be kell őt mutatni a magyar olvasóknak.

Fejtő eredeti hazája voltaképpen nem a mai Magyarország, hanem egy ma jószerivel csak emlékként és eszmeileg létező földrajzi (és szellemi) régió: a Szücs Jenő felosztása szerinti háromból nekünk a legfontosabb: Közép-Európa, amely nagyjából az egykori Osztrák-Magyar Monarchia határain belül terül el. Kevés számú önvallomásainak egyikében úgy emlékezik vissza családjára, mint igazi közép-európai

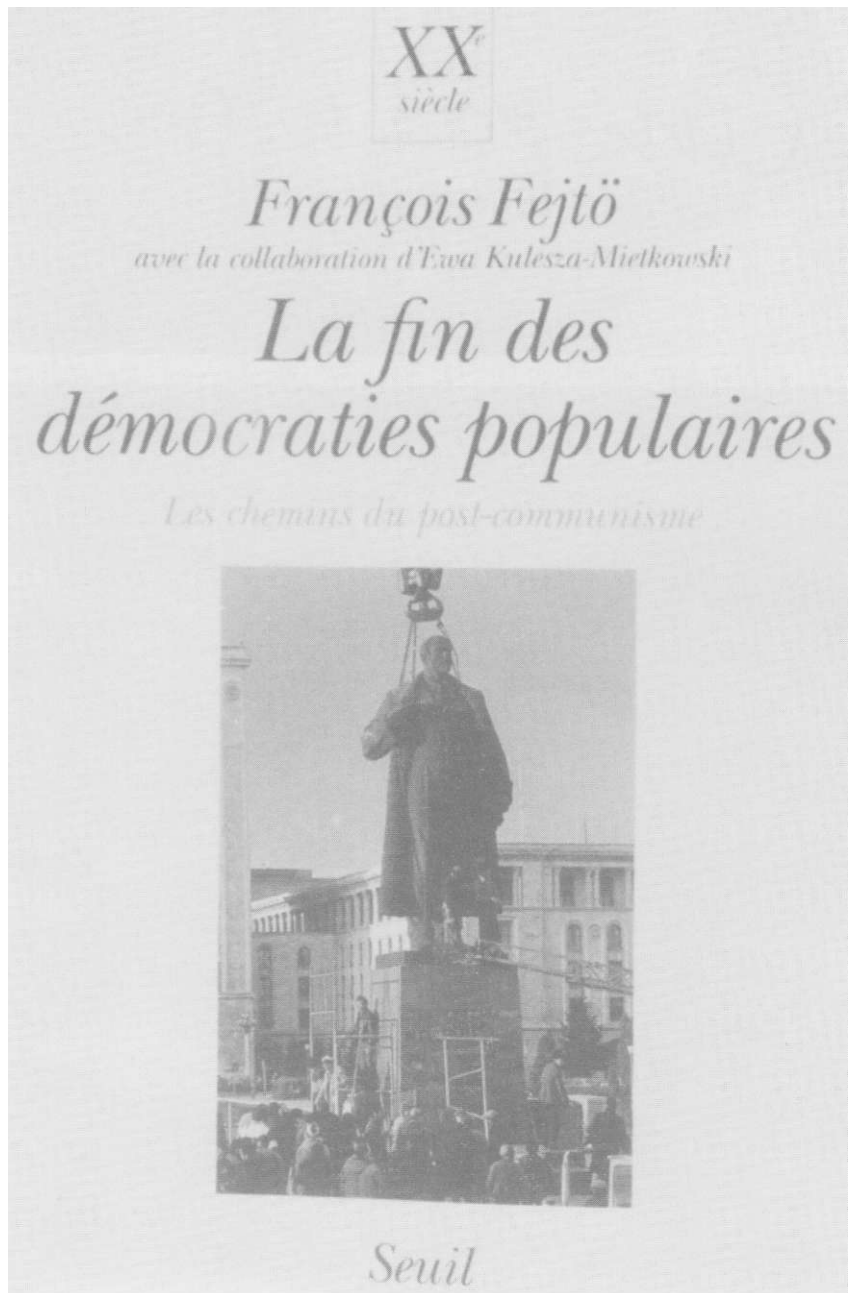

DEMOKRÁCIÁK VÉGE

„keverékre”, ahol a szerbhorvát, magyar, német vagy akár - urambocsá' -jiddis nyelven beszélő családtagok csodálatosképpen mégis szót értettek egymással.

Fontos megemlíteni, hogy Fejtő Ferenc szellemi öröksége az a polgári progresszió és liberalizmus, amelynek legkiválóbb képviselői emigrálni kényszerültek, mint Jászi Oszkár vagy Polányi Károly, illetve életútjuk hazájukban logikusan vezetett a börtönbe, mint a Bibó Istváné. Fejtő, aki a magyar szellemi égbolt rövid és részleges kiderülése idején, a harmincas években volt fiatal, nagy lendülettel vetette bele magát az akkori eszmeküzdelmekbe (folyóiratot alapított József Attilával Valóság címen, s József Attilával és Ignótus Pállal egy másikat szerkesztett, melynek már a neve - Szép Szó - is a szerkesztők tántoríthatatlan békés szándékát jelzi), majd az elborulás fokozódó jelei láttán 1938-ban Franciaországba emigrált, s egy rövid kitérőt (háború utáni hazatérését) nem számítva azóta is ott él.

Jelen könyve, melyet fiatal lengyel munkatársnőjével, Ewa Kulesza-Mietkowskival közösen írt, voltaképpen egy trilógia befejező darabja: e kötet a társadalomtudományban is bezárul egy történelmi zárójel, egy minden valószínűség szerint téves társadalmi modell torz megvalósulása. Ezt csak a recensens mondja, hiszen Fejtő nem téveszti össze saját tudósi karszékét a történelem ítélőszékével. Tárgyilagossága a tudósé, aki jelenségeket vizsgál, feltárja ezek okát és ismereti előtörténetüket, valamint a jövőben várható, lehetséges „scenáriókat”. Fejtőnek alighanem főműve a most már háromkötetes munkája a „népi demokráciák” történetéről (az első kötet 1952-ben, a második 1969-ben, a harmadik 1992 októberében jelent meg Párizsban), melyet kevés számú kelet-közép-európai

olvasója alkalmasint némi feszengéssel fogad. Könyve olvastán ugyanis olyan benyomása támad az embernek, mint amikor igen tájékozott ismerősök a család szennyesét teregetik ki: emitt egy csapodár feleség, amott egy sikkasztó unokaöcs miatt kell szégyenkeznünk.

Fejtő legújabb műve a politikatudományok nagy tapasztalatú pro-

fesszorának kézjegyét kétségtelenül magán viseli: műve pontos, kitűnően dokumentált, a legújabb fejleményeket is számbavevő, dinamikus és tárgyilagos fejlődésrajz (vagy inkább visszafejlődésrajz) a közép-európai országok történelmének egy nemrégiben lezárult, de következményeiben még feltehetőleg sokáig ható fejezetéről. A kötet első és má-

Fejtő Ferenc beszédét mondja a kiténtetése alkalmából rendezett fogadáson, a párizsi Magyar Intézetben

Fejtő Ferenc otthonában fogadta az Európai utast, háttérben Fejtő Róza festőművész, a történész felesége (M. Baranyai Ágnes felvételei)

sodik részére jól alkalmazható Kornai János híres hasonlata a biológiai

és társadalmi szervezetek patológiájának rokon vonásairól: e két rész fejezeteiben Fejtő és munkatársnője sorra veszik azokat a tényezőket, amelyek a kétpólusú Európában (ideát és odaát) hozzájárultak a „megvalósult szocializmus”, az újnak kikiáltott társadalmi rendszer tartós mítoszához, vonzerejéhez,

elemzik a gazdasági, politikai és kulturális szféra fokozódó ellentmondásait, amelyek végül a világrendszernek a Nyugatot is készületlenül találó, előre nem látott hirtelen összeomlásához vezettek. „Nem mi döntöttük meg a fejünkre omlott” - idézik a szerzők Jacek Kurońt. Mindez hallatlanul izgalmas, a legfeszültebb várakozással mégis a harmadik részt olvassuk, amely *A posztkommunizmus útjai* címet viseli (egyébként ez a könyv alcíme is). Az „átmeneti morál” néhány alapszabályát megalkotó Descartes-hoz hasonlóan Fejtő (mert az ő szellemét véljük e gondolatokból kiolvasni) kísérletet tesz az „átmeneti demokrácia” viszonyai között ajánlható magatartási alapszabályok kidolgozására. Megállapítja, hogy a térség országainak - legalábbis a vezetőknek - jócskán szükségük lesz óvatosságra, határozottságra és rugalmasságra, valamint merészséggel elegy mérsékletre, képzelőerővel párosult realitásérzetre, ha nem akarják, hogy - akárcsak elődeik - ők is kihulljanak az Idő rostáján, mert, mint a költő mondja, „Az ocsút az Idő nem szánja”.

Szánalom nincs Fejtő művében, mint ahogyan harag és részrehajlás sincs, de szóba kerül a nyugati világ felelőssége (Trianontól napjainkig), s a térség országaira leselkedő veszélyek is felsoroltnak a konzervatív restauráció lehetőségétől a káosz és az anarchia, a balkanizálódás és libanonizálódás lehetőségén át a nacionalista lejtőig (mely ugyancsak sikamlós errefelé) és a tekintélyuralmi kísértésekig bezárólag. A kép, amely kibontakozik, épp eléggé árnyalt ahhoz, hogy a térség politikai színpadának jelenlegi szereplői ne fogadják egyöntetűen kitörő lelkesedéssel, pedig igen jó volna ezt a belső szemléltető ismeretanyagát a külső szemléltető távlati nézőpontjával elegyítő munkát mihamarabb magyar fordításban is olvashatni. ■

A MÁSIK JÓKAI

A nagy mesemondót szinte már kötelező gesztusként szokás ajkbiggyesztve félrelegyinteni a komoly-nak hirdetett irodalom mellől.

Pedig!

Az évtizedeken át képviselőként, tehát politikusként szorgosan tevékeny Jókai Mór ma is érvényes felfogásban érzékelt és ábrázolta a maga korát. sőt - a mi korunkat is. Például éppen 1992-öt.

Két állandó karácsonyi olvasmányom van immár hosszú ideje: Erich Kästner: *Das fliegende Klassenzimmer* című regénye. Walter Trier rajzaival - (tudom, hogy jeles magyar fordítása is van *A repülő osztály*-nak, de én ezt a karácsonyi történetet, a sznobság vádját is vállalva, németül élvezem igazán) -, valamint Jókai Mór *A jövő század regénye* című próféciája. 1872 óta, amikor a *Hon* folytatásokban közölni kezdte, változatlanul és szakadatlanul érvényes.

Dicsekvéssel írom, hogy Ady Endre is így vélekedett. A *Nyugat* 1916. május 16-i számában is így fogalmazott:

„Most olvasni Jókait, *A jövő század regényét*, minden könyvét, kilencdszer, tizedszer: ennél több és gyönyörűsebb kuriózum kevés van... Sokat tanulhat az ember Jókaitól.”

Jókait ennek a századunk második felében, tehát most, ma, a mi korunkban játszódó történetnek, *jóslatnak* megírására nem saját, egyébként

tényleg kimeríthetetlen képzelőereje, hanem társadalomtudományi, természettudományi és politikai ismeretei és felismerései vezették.

Hazáját és az emberiséget akarta a kiszámíthatóan bekövetkező eseményekre figyelmeztetni.

„Figyelemmel kísérem a nagy korszakot, amik a világnak új alakot adni törekszenek s azoknak hosszú küzdelmeit az ellenálló létezőkkel... A folytonos fegyverkezési verseny iszonyú pénztömegeket köt le: gépekben, mik hasznot nem hajtanak, építkezésekben, mik nem jövedelmeznek és embertömegekben, amik nem dolgoznak. Az államok adósságai emiatt mesés nagyságra növekednek, s mentül nagyobbak lesznek, annál súlyosabbak az adók, terhesebb a munkás, az iparos, a földbirtokos helyzete; míg a szédelő vállalkozónak, a pénzhajhásznak annál több alkalom nyílik könnyen szerzett gazdagsághoz.”

Megváltozik a világban a hatalmi egyensúly. „A közlekedés tökéletesülte közel viszi Észak-Amerikához az óvilágot. Amerika fel is használja ezt a helyzetét, s befolyásának egész világterhével ráfekszik Európára.” Vele szemben, írja Jókai, ott áll a huszadik században majd másik világ-

hatalommá váló Oroszország. A regény nagy része a kettejük között, repülőgépeken megvívandó atomháborút meséli el...

És mi magyarok? „Elmaradtunk a hadtudományban szomszédaink mögött, még jobban a béke tudományában. az iparban és kereskedelemben. Rendszerünk szüntelenül változik, és soha nem jobbra. Külső hitelünk alászállt, pártviszály, vallási, nemzetiségi viszály bénítja meg a belső erőt. Elégedetlen minden ember, senki sem találja magát itthon e hazában.”

E sorokat a regényből idéztük, s Jókai tollára 1872-ben futottak ezek a mondatok. Jókai azonban túl ezen, a napi politikában is hasonlóképpen tett és fogalmazott, s erről végképp nincs tudomása a szélesebb közvéleménynek.

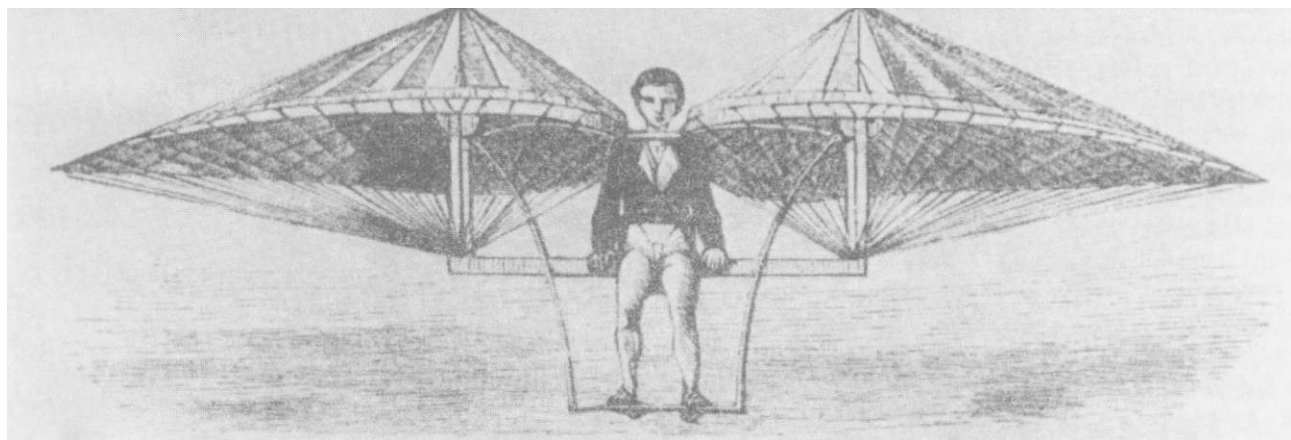
Képviselőházi beszédeiben regényének motívumait is meglelhetjük. Honnan veszi például akkora biztonságtudattal az atomháború majdani bekövetkeztét?

Egy évvel a kiegyezés után, 1868-ban a honvédelmi törvény vitájában felszólalva modotta:

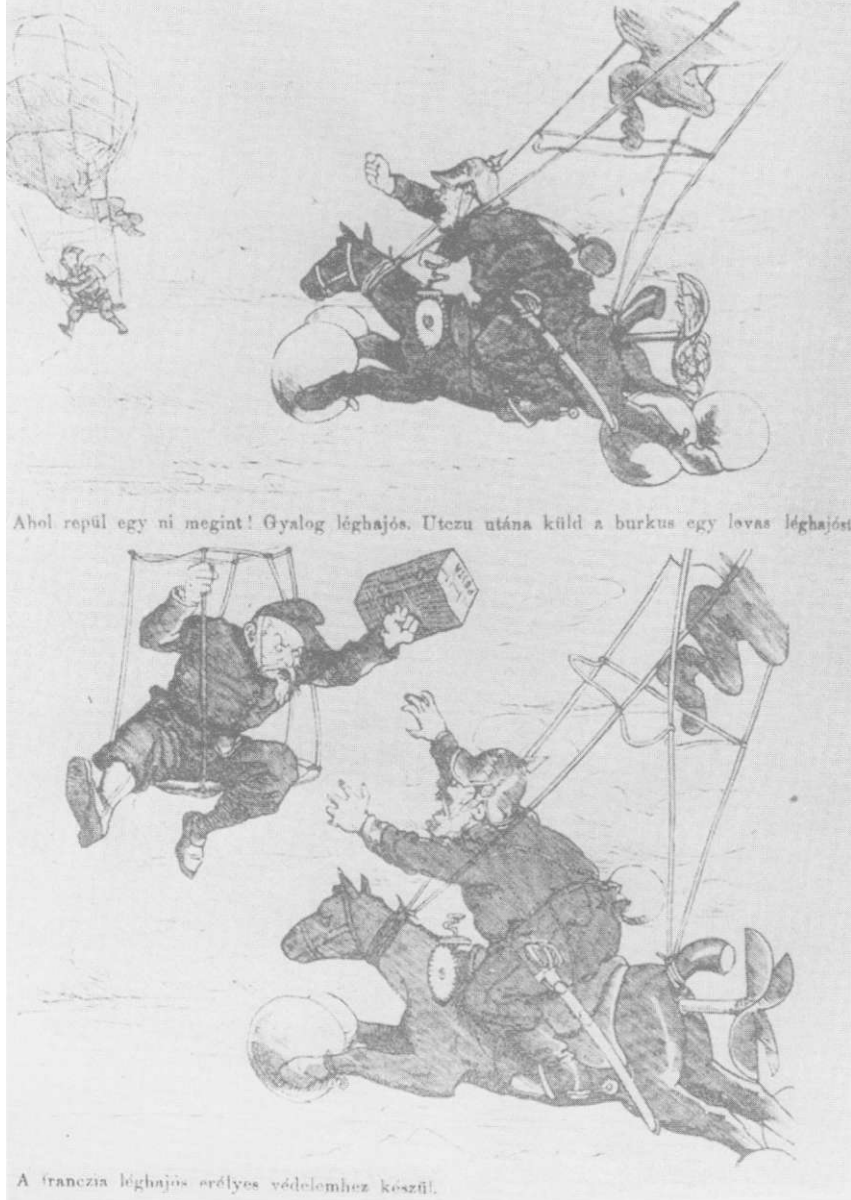
„Eljön az idő, midőn éppen a hadtudomány végtelen tökéletesedése folytán maga a hadászati tökély fogja megcáfolni azt, hogy a nemzetek egymással háborút viseljenek, és kötelesek lesznek egymással békét kötni örökidőkre.”

Vagyis olyan tömegpusztító fegy-

**Blanchard „repülőgépe”,
a Jókai által használt forrásból**

A léghajó vadászata.

sok, technikusok, vegyészek, s mindazok, kik hivatást éreznek magukban az emberiséget jótételekben részesíteni, tudományos kutatásukat fáradhatatlanul folytatván, végül oly pusztító hadieszközöket hozandnak létre, melyek lehetetlenné fogják tenni a háborút a népek között.”

Vetter e cikkében, melynek *A háború erkölcsstana* a címe, tehát azt fejtegeti: értelmetlenség azon búslakodni, hogy egyre pusztítóbb fegyvereket találnak fel, az a folyamat megakadályozhatatlan; sőt, minél iszonyúbb a fegyver, annál nagyobb felhasználhatóságának lehetetlensége.

De éppen ezért az igazán komoly gond nem is ez, hanem a nemzet, a társadalom egészen belüli problémák megoldása.

Jókait zavarta, aggasztotta és balsejtelmekkel töltötte el a nemzetiségi kérdés. Ezzel együtt pedig a széthúzás, a fölösleges képviselőházi szócsatározások. *A jövő század regénye* első fejezeteinek írásakor így panaszkodik egyik levelében:

„Borzadok a hazai állapotoktól... Örültség, amit mi művelünk. Mi magyarok jobban gyűlöljük most egymást, mint ahogyan valaha is az ide-

**A porosz-francia háborút
kifigurázó karikatúrák
(Ústökös, 1870)**

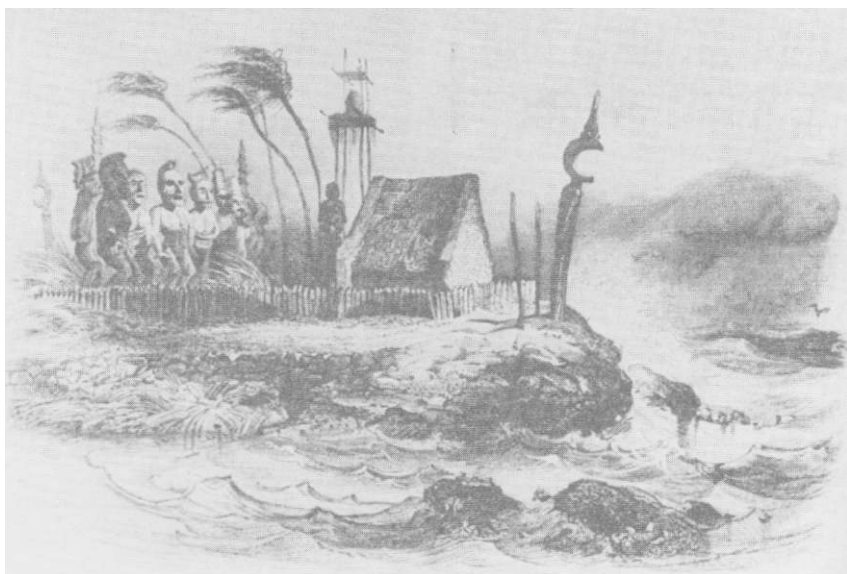
**Fidzsi szigeti istenszobrok
a Jókai által használt
forrásból**

erek birtokába fog jutni az emberiség, hogy vagy megsemmisíti önmagát, vagy kénytelen lesz fogcsikorgatva bár, de békében élni ellenségeivel.

Érdekes, hogy a negyvenkilences szabadságharcot megélt vagy végigharcolt magyarok mondhatni egyöntetűen így vélekedtek. Vajda János, Petőfi barátja, honvéd százados 1875 karácsonyán, Jókaival szinte egyidőben az emberiség háborús pusztulásának rémlátomását idézi fel (*Alfréd regénye*).

Vetter Antal honvéd altábornagy, a szabadságharc idején a honvéd vezérkar főnöke, 1869-ben így elmélkedett *A honvéd* című hírlap hasábjain:

„Reméljük, hogy a mathematicu-

gent gyűlöltük. Most éppen azon igyekszem, hogy szerencsétlen népünket megbékítsem önmagával. Regényemet e gondolatok jegyében reális politikai, filozofikus szatíráként írom.”

1878. február másodikán ezt mondta képviselőházi felszólalásában:

„Én a (magyarországi) szlávokat, mint ellenségeinket megbélyegezni nem engedem.”

És egy év múlva, 1879. február 19-én mintha e mondatát folytatná:

„Ha így folytatják, akkor majd önöket is megőrli egy szélső párt, s azután majd az is megőrli önmagát. Önökhöz hasonlítva még Robespierre is humánus volt ellenfelei iránt.”

1892. április 7.:

„Nem követnek politikai eszélyeséget azon tisztelt barátaim, akik Magyarország jól megszövött zászlaját szálakra széthuzigálják, és azt mondják, hogy ez a piros a magyar, eme fehér a szász, ama zöld az oláh. Hagyjuk Magyarországot e gyönyörű háromszínű zászlaját abban az együttes szövetben és ne oldogassuk itt szét aszerint, hogy miféle nyelvűek milyen képviselőt küldenek ide. De különösen kénytelen vagyok szót emelni az-

íránt, mintha a hazaszeretet a magyar ajkú honpolgárok kizárólagos tulajdonavolna.”

1895 augusztusában a hetvenesztendő Jókait Brüsszelbe küldte a magyar képviselőház, az Interparlamentaris Unió kongresszusára. Francia nyelvű felszólalásában többek között ezt mondta:

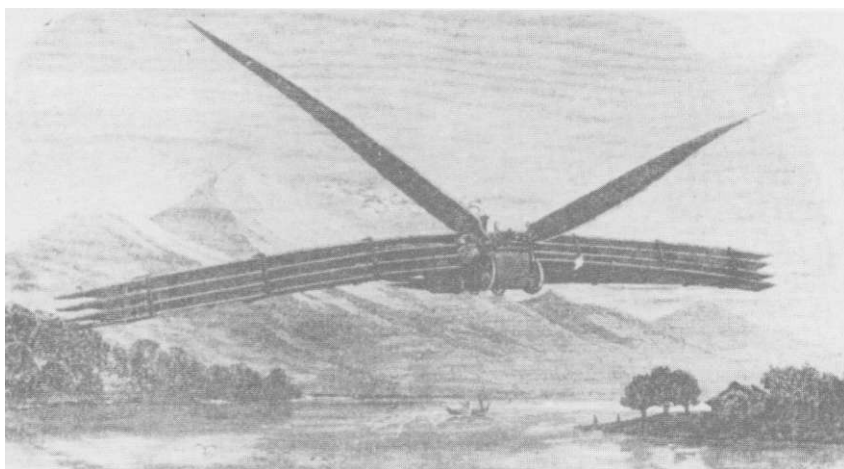
„Hány millió szerencsétlennek a nyomorát lehetne enyhíteni a hadikiadásokra szánt összeggel! Új városrészeket lehetne építeni a munkások számára... S mindennek az ellenkezője történik... Emeljük az adókat, megdrágítjuk a nép legszükségesebb élelmiszereit. S mi a célunk e rengeteg hadikészülődéssel? A mai háborúnak nincs más indító oka, mint a más nyelvet beszélő szomszéd ellen való düh... A nemzeti gyűlölködés telhetetlen bálvány, amely egymaga nyeli el a népek boldogságát... Nincs hatal-

zadi magyar nemzet - ez a nemzet mi volnánk - sorsát jobbra fordító államférfiak és feltalálók sikereivel enyhítse, így öntve önbizalmat és reménységet olvasóiba éppúgy, mint önmagába.

Ez a Jókai volt az, aki 1884-ben véletlenül megtudta: Bródy Sándor kezdő hírlapíró egy csehországi katonai börtönben sínylődik, mert megpofozott egy őrmestert. Jókai semmit sem olvasott még tőle, nem is igen olvashatott. (Csak a *Nyomor* vékonyka füzeté jelent meg addig.) Azonban: egy magyar író! Felkereste Rudolf trónörökösét és kieszközölte Bródy szabadon bocsátását. Bródy ezért örökre hálás maradt. És nem csupán ezért. Jókai akkor még nem csupán a mesék álmvilágában lebegő, valóságtól elszakadt romantikus szerző, „bestseller” olvasmányok gyártója volt a kortársak szemében, mint ma,

Kaufmann csapkodó szárnyú repülő gőzgépe

Ember és orangután harca
Az illusztrációkat a Jókai-regény kritikai kiadásából (Akadémiai Kiadó, 1981) vettük át

munk arra, hogy nagyarányú lefegyverzést szuggereáljunk az öt nagyhatalomnak: de arra van, hogy a hatodik nagyhatalomban: az európai sajtóban, s talán a parlamentekben is megkezd-hessük ezt.”

Mindezeket a gondolatokat egy kormánypárti képviselő fogalmazta meg száz évvel ezelőtt. Ez a képviselő nem melleleg volt az, nem azért ült a Ház padsoraiban, hogy regényeinek kéziratát vagy nyomdai levonatait javítgassa; Jókai komolyan vette feladatát és a maga korának nagyon is reális ismerete alapján tevékenykedett. Íróként persze nem tehetett mást, mint hogy *A jövő század regényének* rémületes látomását a huszadik szá-

amikor magára valamit adó művész szájából csak fitymáló megjegyzésekre futja, róla szólván. Mint láhattuk, Ady is tudta, mit ér Jókai Mór.

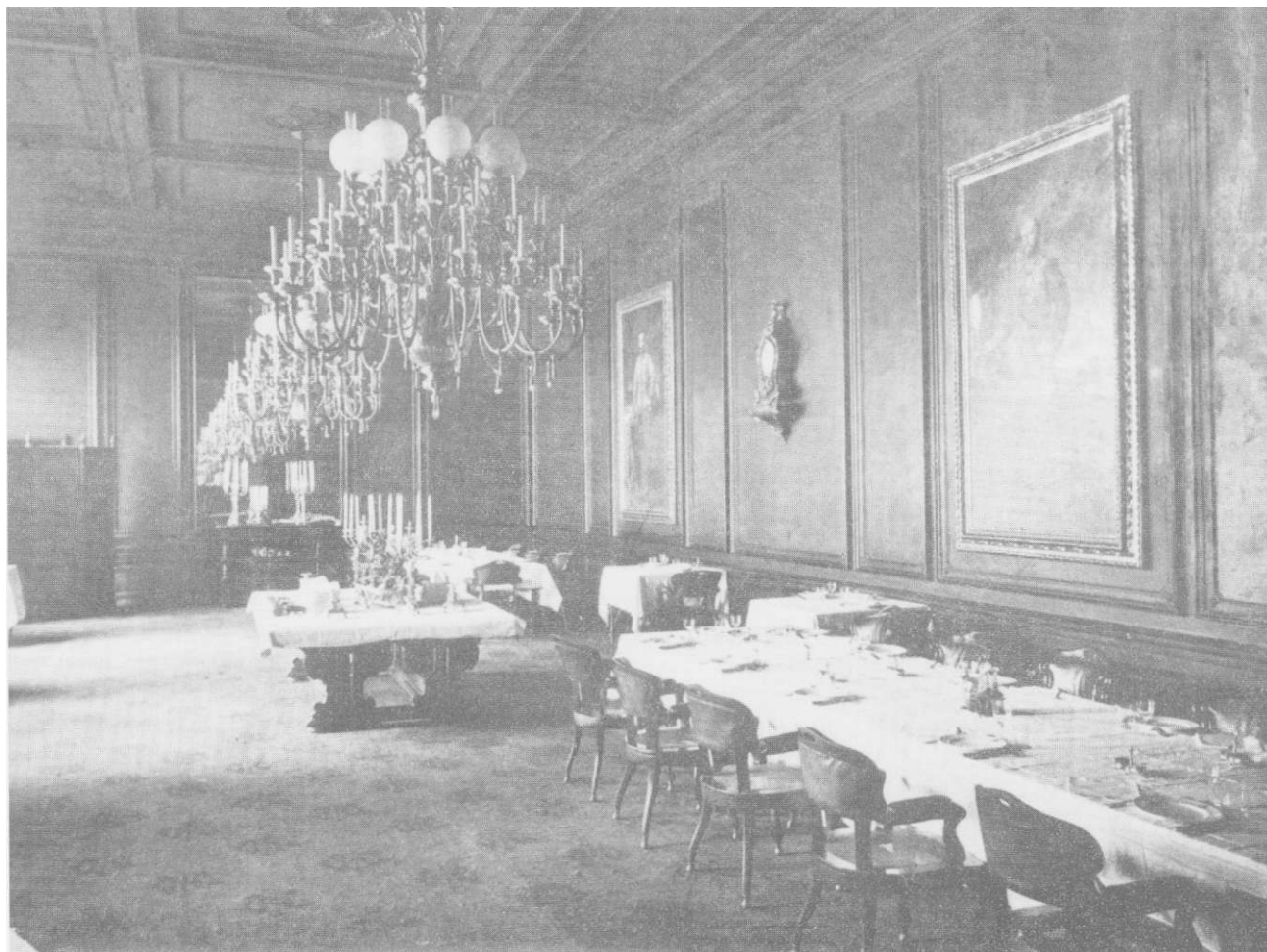
És persze kortársunk, Márai Sándor is. Naplójából kiderül, hogy rendszeresen olvasta. „Jókai. Nem lehet abbagyni. Az olvasó szeretne néha odaszólni: Kérem, Móric bácsi, ezt már mégsem lehet... De az író odamordul: Kuss. És beszél tovább, rendületlenül. És kiderül, hogy neki van igaza...” (1966., 272.) - „Jókai, mindig újra. Leírásai ellenállhatatlannok...” (1967., 296.) Pedig Márai nem ismerte képviselőházi beszédeit. Viszont számára, kinn a nagyvilágban, Jókai jelentette *a hazát*. ■

KASZINÓK, KLUBOK

Az elmúlt fél évszázad politikai viharai elsodorták a budapesti polgárságot. A pusztítás szétszórta a zsidó polgárság nagy részét, majd a háború után került sorra a régi polgári világ még túlélő maradéka. Anyagi, gazdasági hátországuk megsemmisült, létalapjuk veszélybe került. Miniszteri rendeletekkel bezárták társadalmi egyesületeiket, szervezeteiket, klubjaikat. Megszűntek a jótékony egyesületek, különféle klubok, egyletek,

A Nemzeti Kaszinó a Kossuth Lajos utca és a Szép utca sarkán

A Nemzeti Kaszinó klubebédlője

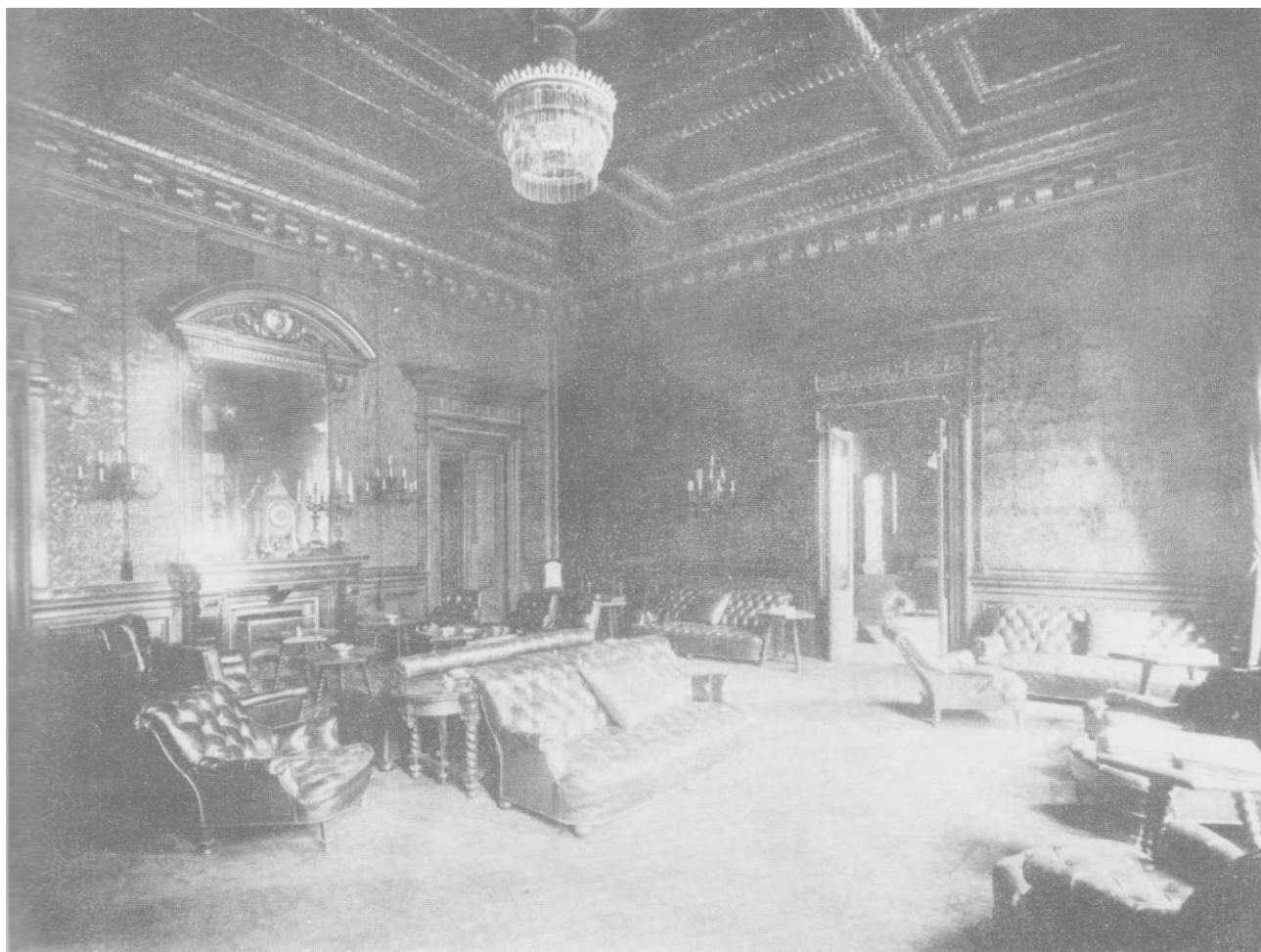

EGYLETEK...

olvasó- és gazdakörök, kaszinók ajtajait lakatolták le, súlyos politikai ítéletekkel terhelten. Több tízezer önszerveződő közösség, autonómia tűnt el máról holnapra - s hagyott hátra mind a mai napig szinte pótolhatatlan űrt. Az egyleteknek igen gyakran voltak saját székházaik, klubhelyiségük, máskor csak egy vendéglő, kávéház különtermét bérelték ki. Az egyesületi székházak vagyonát államosították, elkobozták, szétszórták. Pótolhatatlan értékek kerültek így ebek harmincadjára. Nyom nélkül tűntek el olyan intézmények, mint az Otthon kör a Rákóczi úton, az Andrássy úti Magántisztviselők Klubja, a különféle lipótvárosi társaskörök. És ki emlékszik ma már a BÜKÉ-re, a Budapesti Ügyvédirodai Kisasszonyok Egyesületére?

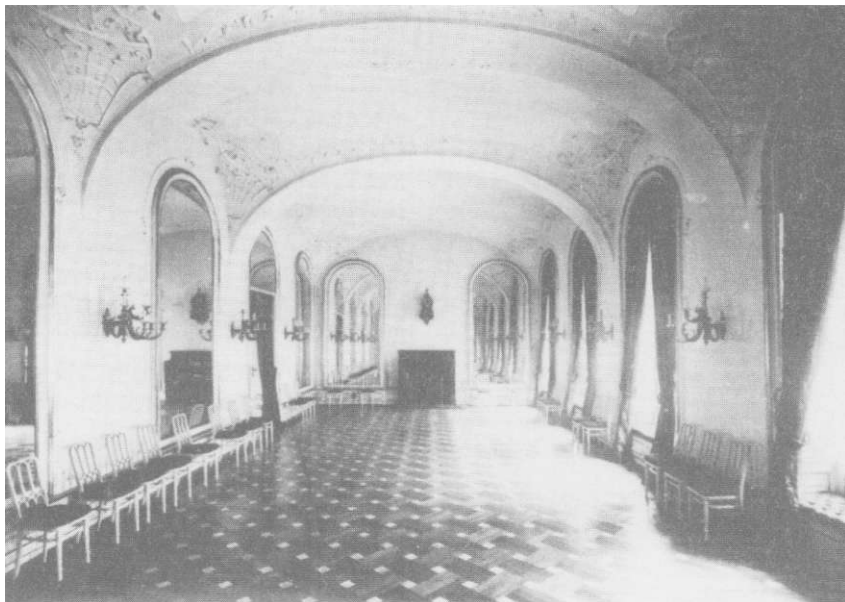
*Ilyen volt a Kossuth Lajos utca és a Szép utca sarka 1945 után
A Nemzeti Kaszinó szalonja*

Egy korabeli visszaemlékezés szerint: „Ezekbe a klubokba, körökbe az »utcáról csak úgy« belépni nem lehetett, csak pártoló tagok ajánlása alapján... A tagok tudni akarták, kivel vacsoráznak együtt, kivel fogyasztják el kávéikat. A höl-

gyek pontosan tudni akarták, hogy kik kéri fel táncra, de a férfiak is, hogy egyébként kicsoda az a jól öltözött hölgy, akivel tangóznak.”

A Nemzeti Kaszinó bálterme

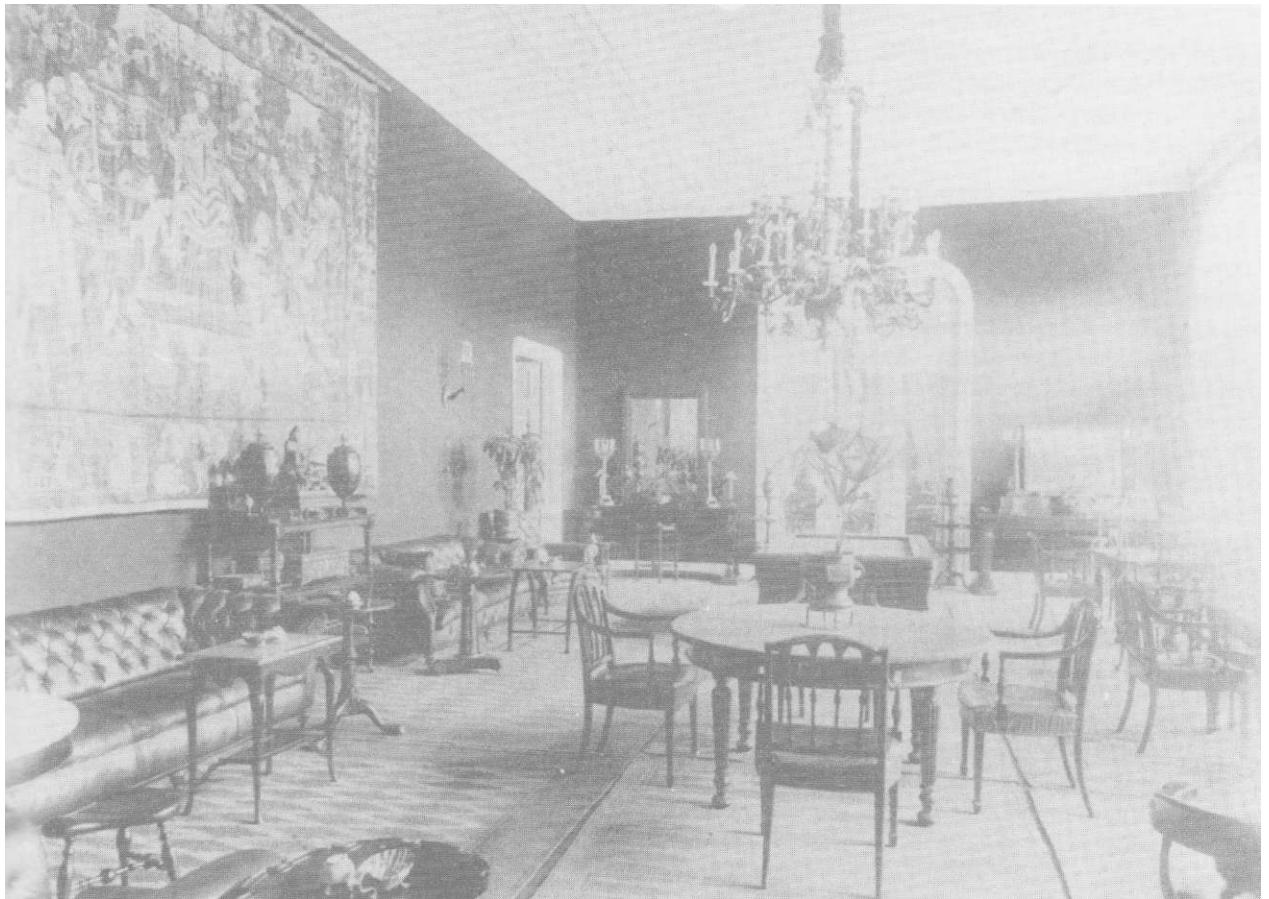
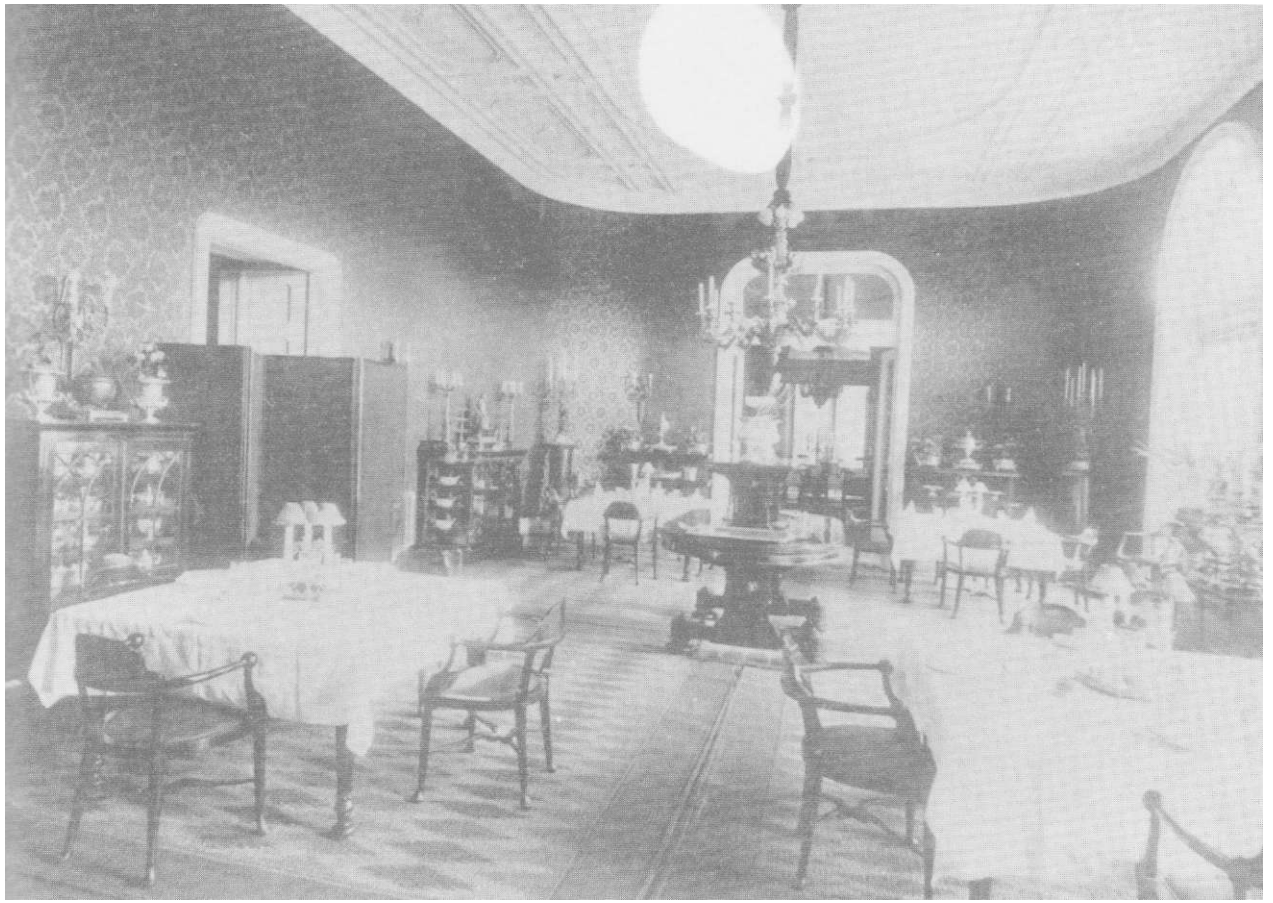
A tagok ízlése, vagyona, pénze határozta meg ezeknek a kluboknak a színvonalát, belső berendezéseinek minőségét.

Az egyik legrégebbi, legegyszerűbb - később sokat támadott - intézmény a Hatvani, a későbbi Kossuth Lajos utcában egészen 1945-ig meglévő Nemzeti Kaszinó volt, amelynek épületét 1828-ban Hild József építette, eredetileg Cziráky-palotaként. Az intézmény alapításának gondolata gróf Széchenyi István nevéhez fűződik, aki angol mintára politikai találkozóhelyet és klubot teremtett a reformkor arisztokrata politikusainak. A kétemeletes palotában - helyén most a Hungarotex székháza éktelenkedik - a pazarul berendezett termekben folyt az élet.

A Park Klub ebédlője és kártyaterme (alul)

A Park Klub a Stefánián

A Park Klub nagyterme. „1919. április 20-án. Itt Oszkár bácsi mesélt a proletárgyerekeknek” - hirdeti a képre írt szöveg

Kényelmes bőrgarnitúrákkal berendezett társalgójában gyakran döntöttek országos ügyekről is a tagok. Gazdagon felszerelt könyvtára volt az összes elérhető hazai és külföldi lapokkal. A Kaszinót a népnyelv - jogosan - mágnáskaszinónak hívta, de rendkívül népszerű nyilvános vendéglője volt, amelyet a legkiválóbb szakemberek vezettek, mint a legendás Kovács E. M. - keresztnevét senki sem tudta és ma sem tudja. Konyhájának főztjéről uralkodók regéltek legendákat világszerte. Itt tartották egyébként a vendéglős mestervizsgákat is.

Az arisztokraták kirekesztő politikájával elégedetlen földbirtokosok 1896-ban nyitották meg a mai Semmelweis utca és Kossuth Lajos utca sarkán levő Országos Kaszinójukat. A Czizler Győző által épített hatalmas palotában

már több más intézmény is helyet kapott. Az újsütetű klubnak nem kellett szégyenkeznie a berendezés minősége miatt, az Angliát megjárt Atzél Béla a berendezés jelentős részét a szigetországból hozatta. Gondosan megválogatták az étkészletet, a szőnyeget, a márkás festményeket. Kártya-, biliárd-, vendégszobáik voltak, báli nagyterem és éttermek álltak a tagok rendelkezésére. Nem feladatunk most itt a hely szellemének megítélésével foglalkozni, a képeket nézve csak csodálhatjuk a berendezők stílusérzékét, formai biztonságát.

Ha beléptünk a hallba, szembeünnő volt a monumentális neobarokk lépcső, ez valahogy túlélte az elmúlt évtizedek tulajdonosváltásait. Bognár János főkomornyik híres visszaemlékezéseiben büszkén ír a lépcső szobráiról, többek között Fadrusz János és Zala György néhány plasztikai munkájáról. A falon a nevesebb tagok portréi függtek, többek között Benczúr Gyula és Ferenczy Károly munkái. Tökéletesen megváltozott mai berendezése a

hetvenes évek magyar iparművészetének állapotáról ad szomorú képet. Sajnos, az új tulajdonosok nem becsülték meg az elődök munkáit, és saját ízlésük szerint alakították át az épületet.

Igen jelentős és reprezentatív intézmény volt az 1895-ben, a Stefánián megnyíló Park Klub. Elsősorban a mágnások, arisztokraták számára készült épületet hatalmas park övezte körül. A Meinig Artur által tervezett klub neobarokk stílusban készült el, hihetetlenül fényűző belső berendezéssel. A földszinten volt a nagy társalgó, mellette az ebédlők, illetve a kártya- és biliárdszalonok. Egy századfordulós írás így vall a klub céljairól: „célunk a társadalom művelt osztályainak. nemkülönbség nélkül, kellemes érintkezési központot nyújtani.” Az összes bútortól néhány tárgy kivételével „Angolországból szereztetett be”. Arra gondolt a berendezésben oroszlanrészt vállaló Atzél báró, hogy így tudja majd még magasabb színvonalú munkára serkenteni a hazai iparosokat.

tel, és alapjában véve nem kritizálták az angol mintájú és gyártmányú berendezést, mert „azok kidolgozása, a jól megmunkált bőr, a pedáns összeépítés például szolgálhatott magyar mesterek számára is.”

A polgárság sem akart kimaradni a kaszinó- és klubalapításból, így jött létre az Andrássy úton a Petschacher Gusztáv kezemunkáját dicsérető VI. és VII. ker. Polgári Kör épülete. A nagy dísztermet előszeretettel használták hangversenyekre és előadásokra, sőt gyakorta „tánczvigalmakat” is lebonyolítottak bennük. A Lipótváros Polgári Körét az Arany János utca és a Nagy-Korona utca sarkán levő bérház jellegű palota fogadta be.

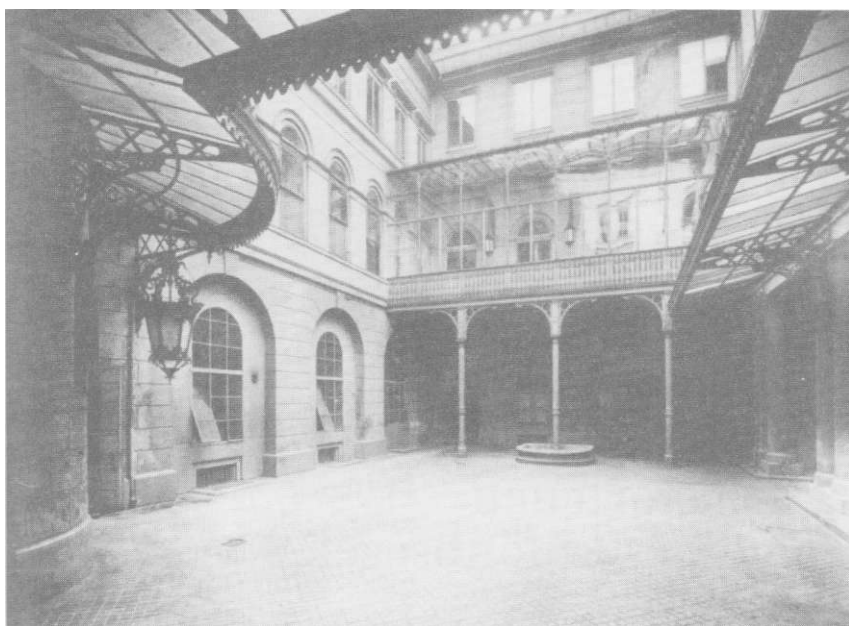
A híres Lipótvárosi Polgári Kaszinó neobarokk épületét nagy pompával és a költségekkel nem törődve tervezte meg 1895-ben Freund Vilmos. Kártyatermei, társalgói a belváros pénzarisztokráciájának nyújtottak évtizedeken keresztül otthont.

A sokat vitatott szabadkőművesek a Podmaniczky utcában építettek maguknak Ruppert Vilmos tervei alapján egy neobarokk palotát. Az ügyvédek klubja a Felső-Lipótvárosban volt.

Vidéken és a külvárosokban is voltak jóval kevésbé előkelő intézmények a kisemberek, munkások, tisztviselők számára. A klubokat, kaszinókat már 1945-ben bezárták: a kaszinói életforma üldözendővé vált a háború után.

A jobbára nyom és élményanyag nélkül eltűnt kaszinók, klubok közül jóformán csak a Fészek művészkлуб maradt meg, többször változtatott belső berendezéssel. Mindegyik kor belsőépítészei, berendezői meg vannak győződve arról, hogy jobbat tudnak készíteni, mint elődeik. Ez azonban sajnos a Fészek esetében sincs így. A patinás belsőt megváltoztatva időleges divatoknak engedelmessé váló ízlés diktálta az átalakítások tempóját. Ma már csak jobbára feszengve mozgunk a hatvanas-hetvenes évek dekoratív dísz tárgyai között, s visszavágyunk a kényelmes századfordulós börgarnitúrák és lépcsőfordulói társalgók mives világába. ■

A fotók nagyrészt a BTM Kiscelli Múzeum Fotótárából valók. A felvételeket Erdélyi Mór készítette.

Az Országos Kaszinó épülete a Semmelweis utca 1-3-ban (fent) és udvara (lent)

A berendezés empire stílusú volt, keverve némi angol modernista ízléssel. Ügyesen élénkítették az akkor divatos indiai, kínai tárgyakkal a gyakran monoton összhatást. A falak architektúrája fehér volt, míg a biliárdszalonban vörös szövettel burkolták a falakat. A bútortat túlnyomó többsége méregdrága mahagónifából készült. Igen népszerű volt a barna, vörös vagy zöld bakbőrrel borított ülőalkalmatosság. A

padlót kék alapon vörössel mintázott kókusz szőnyegekkel fedték. A lépcsőház sarkában intim társalgót rendeztek be kényelmes karszékekkel és pamlaggal, közepén „indus” faragású, finom áttört díszű asztalkákkal. „Pompás” gobelineket függesztettek fel számos helyre, emelvény a hely rangját.

Az emeleten volt a nagy táncterem és a két kisebb szalon. A falakat vörös alapon szalmasárga virágokkal díszített selyem kárpittal vonták be. Itt az ülőbútorok összeválogatása a kor kritikusa szerint kicsit „elegyesre” sikerült. A főváros sajtója meg volt elégedve az épület-

EÖTVÖS ÉS BIBÓ

Eszmetörténeti párhuzamok és különbségek

Ha Bibó Istvánnak, a magyar politikai gondolkodás klasszikusának helyét kívánjuk meghatározni a magyar eszmetörténetben, széles körben elfogadott az az álláspont, mely nevét a Széchenyi István-Eötvös József-Jászi Oszkár-Szabó Zoltán eszmetörténeti szálhoz köti. Politikusi értékvilágát a Széchenyi-Kossuth-Eötvös-Deák-féle vonulathoz szokás kapcsolni. Nem magától értetődően tiszta azonban ez a kép, hiszen ezek a személyiségek a maguk korában számos és alapvető fontosságú kérdésekben alternatívát, s nem azonosságot jelentettek, egymással lényeges pontokon érintkező, de más, nem kevésbé lényeges

pontokon egymásnak határozottan ellentmondó programokat képviseltek. S bár nézetei a magyar történelem hagyományairól, a magyarság XIX. századi sorskérdéseiről éppúgy, mint politikai koncepciója Bibót a leghatározottabban a demokráta értékeket is fokozatosan magába integráló függetlenségi 48-as eszmeörhöz kapcsolják, de tudjuk, hogy ez távolról sem jelentette például ezen eszmeör szimbólumának, Kossuth pályafutásának egyértelmű elfogadását. Ahogy Bibó írta, azonosította magát Kossuth történeti igazával, személyét és jellemét azonban sokáig bizonytalannak érezte, szónokiassága pedig egyálta-

lán nem vonzotta. Hozzátehetjük ehhez azt, hogy a Kossuth által képviselt programnak is voltak olyan elemei - itt a nemesi vármegye intézményének értékelését és jövőbeni szerepét említhetjük -, amelyek távol álltak Bibó elképzeléseitől. Másfelől zavaró tényező az, hogy azon személyiségek (Széchenyi és főképp Eötvös) politikai programját, akiről feltételezhetjük, hogy politikaelméleti, módszertani tekintetben hathattak rá, határozottan s életművének minden szakaszában elutasította és bírálta. Úgy gondolom, hogy Bibó István viszonyulása tehát a XIX. századi magyar liberális eszmetörténeti és politikai ha-

gyományokhoz további kutatásokat igénylő probléma.

Mindez igaz Eötvös József életével kapcsolatban is. Ez az életmű egyszerre lehetett stimuláló, ösztönző a Bibó által elfogadott, de az általa elutasított elemein keresztül is. Eötvös politikai koncepcióját illetően egyértelműen az elutasító elemek vannak túlsúlyban, hiszen Eötvös a Bibó által „a Habsburgok végzetes államalakulata”-nak nevezett Ausztriával való államjogi kapcsolatot mindvégig a magyarság alapvető értékének, a modernizáció és a nemzeti érdekek érvényesítése zálogának tekintette, mind elvont történetfilozófiai szempontból, mind a gyakorlati politikai érdekek tekintetében. Ausztria egyszerre volt számára természetes kerete a magyarság európai kultúrához való tartozásának s nagyhatalmi védelem Oroszország expanzív politikai ambícióival szemben. Nyilvánvaló koncepciójuk eltérő volta a nemzeteszmé, a nemzetállami program vonatkozásában is, hiszen Eötvös mindvégig a nemzetállami program ellen foglalt állást, míg Bibó a térség politikai nyomorúsága megszüntetésének egyedüli módját a nemzetállamiság - az önrendelkezési jog ésszerű alkalmazásával elhatárolandó és szilárd államkeretek megteremtésében látta. Ez a tényező világosan elkülöníti egymástól koncepciójukat, még akkor is, ha vannak érintkező, közös pontjaik is, például az az igény, hogy a magyar liberális nacionalizmust és a magyar nemzeti mozgalom nemzetállami programját is szigorú kritikának vessék alá. Ugyanakkor Eötvös sikertelen kísérlete az 1868-as nemzetiségi törvénnyel (melyet Bibó „Deák Ferenc szép törvényé”-nek nevez) arra, hogy a nemzetiségi kérdést „tisztá” liberális elvek alapján, az egyén nyelvhasználati jogát biztosítva, de kollektív nemzetiségi egységek politikai jogait tagadva oldja meg, csak megerősíthették Bibó álláspontját a nemzetállamiság eszméjét illetően.

A XIX. századi magyar eszmétörténetben azonban Eötvös nem pusztán s talán nem is elsősorban politikusként van jelen, hanem mint

a magyar liberális politikai gondolkodás hagyományteremtő alakja, akinek mindenekelőtt *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című műve későbbi elméletek kiinduló és viszonyítási pontjává vált. Így tartotta számon Bibó István is. Az 1946-17-es szegedi egyetemi előadásaihoz készített vázlaiban mind a nemzeti eszme, mind az államelméletek modernkori fejlődését tárgyaló részben megtalálhatjuk Eötvös nevét Constant, Mill, Guizot és Bluntschli társaságában. Könyvtárában fellelhető *A Kelet népe és Pesti Hírlap* című röpirat, az *Uralkodó eszmék* és a *Gondolatok* című kötet első kiadása. Felvetődik a kérdés: Eötvös József mint a magyar politikai gondolkodás klasszikusa hatott-e Bibóra, s ha igen, milyen vonatkozásban.

A legszembeötlőbb a hasonlóság a politikai filozófia és a politikatudomány feladatának körvonalázásában. Bibó István *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* című munkájában a következőképpen összegzi nézeteit: „...a politika tudományának minden elvében két elem keveredik egymással: az egyik az államélet jelenségeinek leírására, kategorizálására, tipizálására, rendszerezésére és megértésére irányuló törekvés, a másik az államélet jó irányba való terelésére, a moralisták szavával élve erkölcsös, az utilitaristák szavával célszerű, az evolucionisták szavával haladó, egyszóval helyes berendezésre irányuló törekvés.”

A szegedi egyetemi óravázlatok *A politika mint szisztematikus tudomány* című fejezetében még határozottabban fejt ki saját álláspontját: „Az a tudományos irányzat, amely nem óhajt posztulátumokat megfogalmazni, az egy konzervatív és szkeptikus irányzat, amely vagy nem kívánja a javítást, vagy annak lehetőségéből kiábrándulhat. Az értékelő irányzat egy haladást kereső és a haladásban hívó, optimista felfogás... Amikor azt mondjuk, hogy a politikának értékelnie kell, ez nem jelenti az egyik véglet mellett való állásfoglalást, hanem csak azt, hogy a középutra állva kizártuk a nem-értékelő végletet.” Megítélése szerint

a politikatudomány művelőjének nem pusztán a diagnózis, „a baj megállapítása” és a kedvező fejlődési irányvonal kitűzése a feladata, de meggyőző erővel meg kell próbálnia rávenni az embereket a kedvező fejlődési irányvonalnak megfelelő társadalomszervezési és politikai kísérletek beindítására. S hozzátehetjük, hogy ha az adott történelmi szituáció megkövetelte, maga is részt vett ezen kísérletek kivitelezésében.

Ugyanez az igény vezeti Eötvöst is az *Uralkodó eszmék* megírásakor. Ha Bibóról elmondható, hogy politikai esszéi egyben politikai vitairatok is, akkor ugyanez megfogalmazható Eötvös művével kapcsolatban is. Eötvös a következőképp szól az általa kitűzött célokról: „...az államtudomány feladata nemcsak az, hogy az igazságot feltalálja, hanem az is, hogy azt elfogadtassa”; nem az, hogy elkerülhetetlen sorsát jósolja az embereknek, hanem inkább az, hogy „szabad önrendelkezésüket a jóhoz és rosszhoz vezérelje”. Ahogy Bibó esszéi mögött plasztikusan érzékelhetőek a kor éles politikai konfliktusai, úgy az *Uralkodó eszmék* soraiban és sorai között is jól érzékelhető a liberális gondolkodó és politikus dilemmái a demokráta mozgalmak, a nemzetiségi konfliktusok, régi típusú abszolutisztikus hatalmak összűzésében: A polgári rend fennállásának jogszerűsége (család, birtok, egyház értékei sokak által tagadtatott, s kiknek hivatásuk és hatalmuk lett volna megvédeni azokat az 1848-as európai forradalmi mozgalmak közt, „nem hittek jogukban” fellépni ezen értékek mellett. Ehhez kívánt Eötvös segítséget adni a politikatudomány értékeinek újrafogalmazásával és újraértékelésével.

Bibó szegedi egyetemi előadásvázlatai végén összefoglalásként a következő megállapításokat találjuk:

„Az egész év folyamán az volt a törekvésünk, hogy az elmélet megállapításait a történelmi folyamattal hozzuk kapcsolatba.

A másik elv az volt, hogy az eszmék és a társadalom egymásra való

hatását érzékeljük. Az eszmék mindig hatnak társadalmi szerkezetekre és a társadalom sem kezd addig változásba, amíg ezt nem indokolják eszmék.

A szabadság mint absztrakció önmagában nem állhat meg, hanem mint általános elvnek is csak akkor van értelme, ha az elemi társadalmi egységek reális szabadságainak összegezéséből születik meg.

Nézzük végig a Bibó által kiemelt három elvet a Bibó—Eötvös eszmetörténeti viszony szempontjából.

Az elsőként megfogalmazott elv tehát az volt, hogy „...az elmélet megállapításait a történeti folyamattal hozzuk kapcsolatba.” Bibó a politikai filozófia és politikatudomány módszerét az indukcióra kívánta alapozni: tapasztalatok gyűjtése, mely tapasztalatgyűjtés elsődleges terepe az emberi történelem eddigi évezredei; majd azokra alapozva „intuitív módon rendező elveket, átfogó koncepciókat találni”. Olvasmányjegyzetei között megtalálhatóak Bacon Novum Organumának egyes passzusai, Karl Vorländer filozófiatörténetének J. S. Mill empirizmusát méltató részei is. Eötvös szintén a Bacon nevével fémjelzett indukciós módszert nevezte meg munkája kiinduló pontjaként. A természettudományoknál azonban jóval könnyebb körvonalazni azon tényezőket, amelyek figyelembe vétele a következtetések levonásakor elengedhetetlen; az emberi történelem oly gazdag, hogy bármilyen elmélet megfogalmazása csak ennek egy rész alkalmazására történő alapozással lehetséges, s a kiválasztás elvei már megingatják a tiszta indukció elvét. A kortárs kritikus, Brassai Sámuel az *Uralkodó eszmék*-et például így minősítette: „a könyv módszere nem indukcionális, modora valódi syllogisticus okoskodás”. Az alapkérdés az: Bibó a módszer tekintetében követendő példának tartotta-e az *Uralkodó eszmék*-et. A válasz - megítélésem szerint - távolról sem egyértelmű. Eötvös célja a szabadság, egyenlőség, nemzetiség eszméit „abszolút értelmükben véve” elkülöníteni és szembeállítani egymással. Bibó azonban ezen értékek és fogalmak elméleti

szembeállítását többször is doktrínér, dogmatikus, professzoros okfejtésnek, „absztrakt elvek deduktív követelményeinek összeütközése”-ként értékelte. A *kapitalista liberalizmus és a szocializmus-kommunizmus állítólagos kiegyenlíthetetlen ellentéte* címmel megjelentetett írásában a következőket írja: „A francia forradalom során azután a két elvet igen gyakran dogmává merevítették és abszolutizálták, sőt egymással szembe is állították. A hatalmak megosztásának elvéből következően a szabadság eszméjét dogmává emelték, amiből annak dogmatikus kezelése következett; a népszuverenitás elvéből pedig az egyenlőség eszméjét emelték abszolút rangra, s ebből következett annak dogmatikus kezelése. Ezek szembeállítása azonban már csak az eszmei konstrukció síkján történhetett.” Összességében tehát, úgy gondolom, nem tekinthetjük bizonyítottnak, hogy Bibó a politikatudomány módszertanára vonatkozóan Eötvöst követendő előképnek tekintette.

A Bibó által másodikként kifejtett elv így szólt: „Az eszmék mindig hatnak társadalmi szerkezetekre, és a társadalom sem kezd addig változásba, amíg ezt nem indokolják eszmék”. Ez megegyezik Eötvös alap-tételeivel is, az eszmék és a társadalom kölcsönhatására vonatkozóan igen közel áll e két gondolkodó egymáshoz, igaz ez még akkor is, ha Bibó az egyén- és tömeglélektan elemeit sokkal inkább hangsúlyozta a kor tudományos szemléletének megfelelően. Melyek voltak azok az eszmék, amelyek e két gondolkodó értékvilágát meghatározták? Mindkettejük kiindulópontja a kereszténység értékei és gyakorlata társadalomszervező szerepének hangsúlyozása volt. Ugyanakkor lényeges különbségek is megállapíthatók. Az 1840-es években markánsan színre lépő demokrata mozgalmakkal szemben és az újrafogalmazott demokrata értékekkel szemben az európai liberális politikusok és gondolkodók az 1850-60-as években sorra kísérletet tettek a „tiszta” liberális álláspont kifejtésére. Eötvös az európai liberális közgondolkodás fő vonulatába illeszkedett munkájával, mely Lord Acton szavával élve

„a legjobb létező cáfolata volt a demokratikus liberalizmus elveinek s nagyszerű védelme a hatalom korlátozása elvének”. (Legalább egy zárójeles mondat erejéig azonban megemlítendő, hogy Eötvös demokrata értékek elleni fellépésének fő iránya valóban a hatalomkoncentráció volt, mert bár kijelenti, hogy „ha az egyenlőség elvét istenként tisztelnék, ez istenségnek kétségkívül a rendőrség volna legméltóbb papi testülete”, de ugyanakkor az „észak-amerikai szabad államok” fejlődését az általa kívánatosnak tekintett fejlődési vonal változataként értékeli, mivel szerinte a független államokra való felosztás, a nagy terület és kis népsűrűség következtében „...a tökéletes demokráciának elvileg fennállása nem fogja az egyesek egyéni szabadságát veszélyeztetni”).

Eötvös határozott állásfoglalása a nemzetállamiság programjával szemben már távolról sem tekinthető tipikusnak a kor európai körképében. A legközvetlenebb párhuzamot Lord Acton koncepciója képviseli. Európában a nemzetiség értékei, a nemzeti mozgalmak kezdettől fogva összekapcsolódtak a liberális célkitűzésekkel, a nemzet mindenekelőtt az egyenlő jogokkal és kötelességekkel rendelkező állampolgárok politikai közössége lett. A Habsburg-birodalom területén azonban már a XIX. század középső évtizedeiben mutatkozott annak jele, hogy a nemzetállamiság szilárd kereteinek hiányában a szabadságtörekvéseknek és a nemzetiségi célkitűzéseknek ez a szövetsége felbomolhat. Eötvös műve válaszádsági kísérlet erre a dilemmára is. Bibó István értékvilága az európai liberalizmus története egészen más szakaszának jegyeit viseli: a demokrata eszmekör, annak értékei a múlt század második felében a liberális tanítások integráns részévé váltak, Bibó István életműve mintegy szimbóluma is lehet az újkori szabadság-egyenlőség-nemzetiség értékeinek e szintézisére. S hozzátehetjük még negyedik elemként a szociális eszmét, melyet Eötvöshöz hasonlóan ő is a teljes jogegyenlőség elve logikai következményeként nevez meg, de míg Eötvös kora szocialista és kommunista mozgalmainak

programjában az európai keresztény civilizáció végének lehetőségét, addig Bibó a szocializmus értékeiben annak kiteljesedését látja.

Bibó harmadikként megfogalmazott elve a következő volt: „*A szabadság mint absztrakció önmagában nem állhat meg, hanem mint általános elvnek is csak akkor van értelme, ha az elemi társadalmi egységek reális szabadságainak összegezéséből születik meg.*” Ennek az elvnek is van közvetlen kapcsolódása az *Uralkodó eszmék* gondolatmenetéhez, hiszen Eötvös a francia típusú politikai szabadságkonceptiót mint absztrakciót, az egyéni szabadság mindennapi gyakorlatával ellenkező, azt korlátozó elvet és gyakorlatot értékeli. Ugyanakkor Bibó érvelésének van egy másik iránya is ebben a vonatkozásban, mégpedig az, hogy a szabadság nem lehet minden más érték felett álló, absztrakt értékmérő. Idéztük már a szabadság és egyenlőség dogmatikus értelmezéséről szóló bibói gondolatot, mely az ezen értékek érvényesülését biztosítani hivatott intézményrendszer egyes elemeinek, köztük a hatalmak elválasztása és a népszuverenitás elvének szoros, fogaskerékszerű összetartozásának hangsúlyozásával folytatódik. A befejezetlenül maradt mű szintén kiadott vázlatából tudjuk, hogy ezen egység tagadásának illusztrációja épp az *Uralkodó eszmék* lett volna. Erdemes tehát röviden összefoglalnunk államelméletük közös és eltérő pontjait. Mindkettejük számára az alapkérdés a hatalom és a szabadság viszonyának szabályozása, a hatalomkoncentráció létrejöttének megakadályozása. Bibó olvasmányjegyzetei között nyilvánvalóan nem véletlenül szerepel Eötvös ezen gondolata: „*Valóban szabad s egyszersmind hatalmas is nem lehet senki e világon.*” Bibó kiinduló gondolata az, hogy bár „*az állam a hatalomkoncentráció klasszikus góca*”, „*a hatalom kísérő jelensége az államnak, de nem lényege. Az állam egész funkciója a hatalomnak valamilyen racionalizálása. Amiből az állam kinő: az hatalom, de amit ezzel kifejt, az nem a hatalom megerősítése, hanem az ellenkezője*”. Azaz,

véleménye szerint a modern állam a hatalom korlátozására épül a liberális hatalomgyakorlási technikáknak köszönhetően, amelyek az egyén számára lehetőséget nyújtanak az önkormányzásra és kellő biztosítékot jelentenek számára az államhatalommal szembeni alávetettség ellenében. Elméletileg Bibó is elismeri azt a lehetőséget, hogy az e hatalomgyakorlási rendszer fókuszában elhelyezkedő törvényhozó hatalom is válhat a hatalomkoncentráció forrásává, de ezt nem tekinti reális veszélynek. *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* című művében bírálja Eötvöst, amiért - az ő értékelése szerint - az azt vallotta, hogy „*...a nép uralomra jutása után a minden vonalon a nép kezébe jutott hatalmak megosztása tárgytalanná válik*”.

Eötvös kritikájának fő éle azonban nem a hatalommegosztási elv ellen irányul - a montesquieu-i tan értékelésével kapcsolatban a legtöbb ponton találkozik véleményük: Bibó is kifejti, hogy Montesquieu „*félreértette*” az angol alkotmányt, mivel annak lényege nem a hatalmak elválasztottsága, hanem maga a tény, hogy több hatalom áll szemben. Ugyanezt fejtette ki Eötvös is. A fő különbség koncepciójukban a népszuverenitás elvét illetően állapítható meg. Eötvös kritikája az ellen irányul, hogy a hatalmak megosztásának elvére hivatkozva a törvényhozást a népszuverenitás elve alapján kizárólag a „nép” szférájának tekintsük, s az ezzel ellenkező elemeket, a királyi vétót, a királyi jogot a törvényhozó testület egybehívására és feloszlására, a több kamarás törvényhozó testületi formát kiiktassuk a rendszérből. Eötvös értékelésében ez az, ami a hatalomkoncentráció modern góca. A francia forradalommal kapcsolatban a következőket írja: „*a szabadság eszméjének helyébe, melynek nevében a forradalom kezdetét vette, a népfeltség elve lépett, mint következménye az egyenlőség elvének..., de mely az egyesek szabadságának szempontjából nem egyéb, mint azon hatalom, mely az egyes szabadságának korlátokat szab*”. Másik lényeges eleme Eötvös meglehetősen szkeptikus véleménye a Bibó ál-

tal oly nagyra becsült liberális hatalomgyakorlási technikákról, amelyeket sorra véve arra a megállapításra jut, hogy az egyén számára tényleges befolyást saját ügyei meghatározására, és esélyt az önkormányzásra nem nyújtanak: „*...azon mérték, melyben az egyén szabadsága az állam hatalmának alá van vetve, egyáltalán nincs arányban a befolyással, melyet gyakorol az állam vezetésére; minélfogva az egyéni szabadságot csak igen kis mértékben lehet biztosítottak tekinteni az újabb kor államaiban*”. Eötvös számára az állam a hatalom szférája, s az egyén szabadságát e szférán kívül, az államhatalom korlátozásának s nem annak humanizálásának elvében kereshetjük.

Bibónak a magyar közigazgatás szervezeti és működési elveinek átalakítására vonatkozó javaslata, amelynek kidolgozását Erdeivel együtt kezdte meg, s amelyet az 1970-es években is lehetséges kiindulópontnak tartott, mégis lényeges szempontok alapján rokonítható Eötvös ilyen irányú elképzeléseivel. Két elemet mindenképpen ki kell emelnünk, ezek egyike a nemesi vármegye intézményrendszerének kritikája, hiszen Bibó *A magyar közigazgatásról* című írásában megvédi *A falu jegyzőjé*-nek satírját Deák „állatorvosi ló” címkéjétől. A másik említendő elem a „községek nagykorúsítása”-nak koncepciója, a területi közigazgatási önkormányzatok rendszerének kidolgozása, amelynek alapelve mellett az *Uralkodó eszmék* második kötetében Eötvös is hitet tett.

A szembetűnő hasonlóságok és a talán még fontosabb különbségek bizonyára nem teljes - felsorolása után hogyan összegezhettük álláspontunkat az Eötvös-Bibó eszmétörténeti hatást illetően? Úgy gondolom, hogy Eötvös életműve első sorban nem direkt példakép lehetett, hanem az európai, korában modern politikai és társadalomfilozófiai kérdések felvetésével, az azokra keresett válaszok következetességével és magas színvonalával jelenthetett inspiráló tudósi teljesítményt Bibó István számára. ■

BIBÓ ISTVÁN, A HUMANISTA

Bibó István abban a beszélgetésben, amelyet 1978 elején egy televíziós portréfilm készítői vele folytatnak, részletesen kitért külföldön megjelent angol nyelvű könyvének keletkezéstörténetére. (Nyomatásban megjelent Huszár Tibor *Bibó István* című kötetében, Budapest 1989.)

Ez a könyv - amely *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai* címet kapta - az első nagyobb munka volt, amelynek megírását a börtönből való szabadulása és egzisztenciális problémáinak rendezése után elhatározta. „Már valamikor 1964-ben elkezdtem gondolkodni régi témámon, a világban forrongó területi vitás kérdések objektív eldöntési eljárásán és megoldási lehetőségén - mondotta. - Az első konkrét kérdés, amivel kapcsolatban ezt kidolgozni kezdtem, a ciprusi kérdés volt, majd 1967-től kezdve a közel-keleti izraeli-arab válság.” Bibó hozzáfűzte, hogy 1971-ben bekövetkezett nyugdíjazása után bővítette a témát. Az egyes kérdések elemzése előtt az alapelveket is igyekezett tisztázni, hiszen - mint mondotta - „én ezeket a kérdéseket úgy próbáltam földolgozni, mintha egy politikai szemmel néző, de teljesen tárgyilagos döntőbíráskodás foglalna ezekben állást”.

Könyvében a szerző - amelynek *Tanulmány az önrendelkezésről, a nagyhatalmak közötti egyetértésről és a politikai döntőbíráskodásról* alcímet adta - számos égető nemzetközi jogi problémát érintett, és arra a kérdésre igyekezett válaszolni, miért nem tudják a jelenleg működő intézmények és kialakult eljárások a nemzetközi vitákat megnyugtatóan rendezni. Feltűnt neki, hogy olyan általánosan elfogadott és tiszteletben tartott elvek, mint a szuverenitás, a területi sérthetlenség, a függetlenség és a népek önrendelkezési joga, mindenütt mint a világ bajai gyógyítására rendelt orvosságok szerepelnek, ha azonban arra kerül a

szor, hogy ezeket a gyakorlatban is alkalmazzák, nyomban kiderül, hogy mindenre alkalmasak, csak éppen a szóban forgó bajok megszüntetésére nem. Ez Bibó szerint azért van, mert az elvek csak általánosságokban merülnek ki, vagy pedig egymás ellen könnyen kijátszhatók. Ő a gyakorlati megoldásra kínált receptet néhány konkrét kérdés átfogó és elmélyült tárgyalásával.

Művét magyarul írta, de hamarosan be kellett látnia, hogy magyarországi megjelentetése kilátástalan. „Nem azért - közölte a beszélgetésben -, mintha tartalma veszélyes vagy rendszerellenes volna, mert egyáltalán nem az; csak éppen idegenül helyezkedik el abban a politikai szemléletben, amely az önrendelkezési jogot csak gyarmati ország és gyarmatosító viszonylatában veti fel, de amúgy bármiféle nemzetközi területi vitát csak aszerint bírál el, hogy a szemben álló felek pillanatnyi kormányai melyik politikai táborhoz tartoznak: aszerint a birtokló fél vagy területi épségét joggal őrző anyaország, vagy gonosz elnyomó, az elszakadni akaró fél vagy szakadár, vagy szabadságharcos. Ebben a szemléletben egy pártatlan szerv döntésének nem sok helye akad. Egy ilyen nem marxista (nem antimarxista, csak amarxista) mű honi megjelentetéséhez semmi remény nem fűzhettem”.

A külföldi megjelentetés

Bibónak tehát külföldön kellett megjelentetnie munkáját. Felvetődhetnék a kérdés, vajon latolgatta-e, hogy műve külföldön magyar nyelven vagy valamely világnyelven jelenjék meg. A filminterjúban erre nem találunk utalást. Feltehető, hogy kezdetől fogva az idegen nyelven történő kiadás lebegett a szeme előtt. Két okból is. Az első az lehetett, hogy a téma nemzetközi jellege miatt elsősorban a nyugat-európai és a tengerentúli olvasókó-

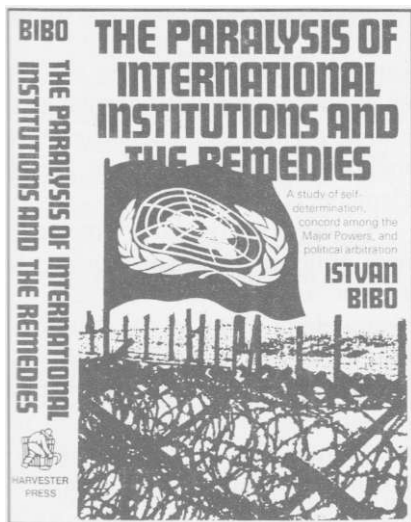
Adalékok angol nyelvű könyve történetéhez

zönséget érdekelhette, főleg azokat a nemzeteket, amelyek kölcsönös konfliktusait tárgyalta. A másik ok az lehetett, hogy az érintett és elemzett problémáknak nem volt semmilyen magyar vonatkozásuk, tehát idegen nyelvű megjelenés esetén nem fenyegetett az a veszély, hogy a magyarországi uralkodó hatalom érdekét vagy érzékenységét sértheti. Bibó nagyon ügyelt arra, hogy a kommunista rendszeren belüli és a kommunista rendszerű országok egymás közötti konfliktusai kívül maradjanak vizsgálódásain, tehát ne lehessen neki antikommunista magatartást felróni és újabb üldöztetésére ürügyet találni. Ez tarthatta vissza attól is, hogy művét nyugati magyar kiadónak, tehát emigránsoknak ajánlja fel.

Törvényt tisztelő állampolgárként legális úton kívánta kéziratát nyugatra eljuttatni. Jogászokkal konzultált, devizasabályokat és más rendeleteket tanulmányozott. Megtudta, hogy műtárgyakat, muzeális értékeket, valamint kéziratokat csak a Nemzeti Bank és a Szerzői Jogvédő Hivatal engedélyével lehet külföldre küldeni. Ezt az előírást be is tartotta volna, ha nem észlelt volna bizonytalanságot az intézkedő hivatalok hatásköri felfogásában.

A Nemzeti Bankot elsősorban a külföldről járó deviza hazajuttatása érdekelte. A Szerzői Jogvédő Hivatal a kézirat tartalma is, tehát a cenzúra szerepét is ellátta. A hazai politikai vonatkozások kerülése ellenére is a Bibó-kézirat politikai műnek volt tekinthető, és így problemati-

REALISTA

kussá válhatott, hogy a külföldre való juttatásához megszerezhető-e minden szükséges engedély. Mindenesetre hosszadalmas procedúrára volt kilátás, amelyet Bibó nem akart elkezdni, hiszen évekre elodázhatta volna a könyv megjelenését. Gyors elhatározással 1970-71-ben kiküldte a kéziratot az 1935 óta Londonban élő barátjának, Révai Andrásnak, aki 1960-ban Bibó Istvánpolitikai filozófiájáról az Új Látóhatárban írott esszéjével megérdemelt feltűnést keltett, és a bibói életmű legjobb ismerői közé emelkedett. A kézirat Révai Budapesten lakó húga révén került ki Nagy-Britanniába.

Bibó ennek ellenére folytatta a külföldi megjelenés körüli jogi helyzet felderítését, és igyekezett legalábbis utólagos engedélyezést kieszközölni. Ezt ismét a hatáskörök tisztázatlansága és a felelősségtől való ódzkodás akadályozta meg. A Szerzői Jogvédő Hivatal a Tudományos Akadémia illetékes ténylezőjének az engedélyét kérte. Egy ismert jogtudós el is olvasta a kéziratot, majd közölte, hogy semmilyen aggálya nem merült fel, de ő nem engedélyező fórum, és az engedélyt a Szerzői Jogvédőnek kellene megadnia. Ez viszont ragaszkodott az Akadémia hivatalos engedélyező

iratához, amely megszerezhetetlennek bizonyult. A hivatalos engedély hiányának volt következménye, hogy Bibó nem vehette fel a Nemzeti Banknál a Budapestre átutalt csekély ötven font honoráriumot, amelyet az mint „előre nem engedélyezett és így általa nem továbbítható szerzői díjat” visszaküldött az angol fővárosba.

Révai András több barátját mozgósította, és mindent elkövetett, hogy a Budapestről kapott kéziratot angol nyelvre lefordíttassa, és kiadót találjon a mű megjelentetésére. Egyik sem volt könnyű feladat. Végül 1974-ben akadt kiadó, amely a kinyomtatást vállalta. Közben készült a fordítás, valamint annak ellenőrzése. A londoni Harvester Kiadó 1975-ben közölte, hogy 1976-ban napvilágot lát Bibó munkája. *The paralysis of international institutions and the remedies* címmel. Terjedelmi okokból azonban nem a teljes kézirat. Ki kellett hagyni a teljes IV. részt, amelynek témáját Bibó így fogalmazta meg: „Két területi és államalakulási vita: Ciprus és Közel-Kelet”. Az eredeti tervezetben és tartalomjegyzékben szerepelt a dél-tiroli kérdés tárgyalása is, de ez végül kimaradt mind az angol, mind a későbbi magyar kiadásokból.

Sikertelen közvetítő

1969. szeptember második felében a franciaországi Vance-ban találkoztam Szabó Zoltánnal. Ő új feleségével azért utazott ide, Georges és Véronique Charaire vendégszerető házába, hogy a mentoni PEN kongresszusról átlátogató Illyés Gyulával és Flórával találkozzék. Én is Mentonból érkeztem egy vasárnapi reggelen, és az esti vonattal máris utaztam vissza Münchenbe. Forró nyári nap volt, órák hosszat fürödtünk Cagnes-sur-Mer tengerparti strandján. Szabó Zoltán a többi között elmondta, hogy Londonban van Bibó új könyvének kézírata, és Révai András nevében kéri. nézzek körül, hátha ki lehetne adni a könyvet németül. Megígértem, hogy megteszem. Vagy tíz nappal később, szeptember 30-i keltezéssel Révaitól a következő levelet kaptam:

„Kedves Gyulám - Zoltán mondta, hogy beszélt Veled Franciaországban Istvánnal kapcsolatos problémáinkról és Te talán tudsz valamilyen megoldást találni. Mellékelem a végleges tartalomjegyzéket. Az I., II. és III. rész kézírata nálam van. A IV. részen még dolgozik. Ez az egyetlen példányom. Légy oly kedves visszaküldeni a tartalomjegyzéket, hogy a kézirat együtt legyen.

Nagyon kérek, kezeld az egész ügyet nagyon bizalmasan. Hiszen nem szabad, hogy valamiképpen visszajusson Magyarországra, hogy ez az anyag nem hivatalos úton jutott ki hozzám. Nota bene, Zoltánnom, Szladits Károlyon és rajtam kívül senki sem tud erről az ügyről.

Szeretettel öllelek és egyben gratulálok 50-ik születésnapod alkalmából. Éppen most olvastam az Új Látóhatárban! Révai András”.

Ez a levél arról tanúskodik, hogy a kézirat nem - mint Bibó a filminterjúban, nyilván csak emlékeire hagyatkozva, mondta - 1970-71-ben került ki Londonba, hanem korábban, hiszen mint Révai 1969. szeptember végén írta, az első három rész már a birtokában volt. Feltehető, hogy a kézirat részletekben került Londonba, és talán az 1969-ben még hiányzó IV. rész jutott el 1970-71-ben Révai Andrásához. A levélben említett Szladits Károly, aki Bibóhoz hasonlóan ugyancsak 1911-ben született, jogtudós volt, 1949-ben emigrált Londonba, és 1950-től jogot tanított a New York-i Columbia Egyetemen. Tisztázatlan, hogy Bibó könyvéről közvetlenül a szerzőtől vagy Révai útján szerzett tudomást. Talán abból indulva ki, hogy az Egyesült Államokban sikerül kiadót találnia.

Révai levelét, akárcsak Szabó Zoltán korábbi közlését úgy fogtam fel, hogy meg kellene próbálni a német kiadás lehetőségének kiderítését. Vállalkozásom kudarcra végződött. Kiderült, hogy Bibó nevét a legtöbb helyen, ahol érdeklődtem, nem ismerték. Némelyekben derengett valami forradalmi szerepéről és börtönbüntetéséről, de többet senki sem tudott róla. Bebizonyosodott, hogy nyugati lapszerkesztőségekben és kiadóknál csak azoknak a

magyar íróknak a nevét és jelentőségét ismerték, akik érdekében nemzetközi tiltakozási akciók indultak, és nemzetközi szervezetek szabadon engedésüket követelték. Bibó esetében - még kiderítésre váró okokból - említésre méltó nemzetközi akciót senki sem indított. Egy nemzetközi PEN kongresszuson történt javaslat a Bibó melletti kiállításra, de az írói világszervezet mintha elfogadta volna a budapesti PEN delegáció amaz érvelését, hogy Bibó ügyében a PEN nem illetékes, mivel ő nem író. Üldözöttsége nem minősült nemzetközi eseménynek, és így nem is tudta elősegíteni, mint többek esetében, a nyugati publikálást és elismerést.

Tapasztalataimról 1970. február végén így számoltam be Révai Andrásnak:

„München, 1970. február 26. Kedves Bandim, azért nem írtam előbb a Bibó ügyben, mert nem volt jó és érdemleges hírem. Több kiadónál próbálkoztam, de minden siker és eredmény nélkül. A fő problémát az okozza, hogy a kiadók tudományos könyvet csak némi anyagi biztosítékkal adnak ki. Legtöbbször úgy, hogy valamely intézmény leköti nagyobb példányszámot vagy pedig valamely alapítvány vállalja a költségeket. Enélkül nagyon nehéz ilyen munkát elhelyezni. A napokban egy müncheni egyetemi tanárral beszéltem a dologról, neki az a véleménye, hogy talán a Forschungstiftungot [helyesen: Forschungsgemeinschaftot, B. Gy.] kellene megkérdezni. Ez Marburgban van és elég nehezen jutok el oda, mert innen legalább 600 kilométer. A másik nehézség, hogy mindenütt német szövegpróbát kérnek. A tartalomjegyzék önmagában nem elegendő. A közeli hetekben még két dolgot megkísérlek. Az egyik egy itteni kiadó, amelynél még nem voltam, a másik az egyetem nemzetközi jogi tanszéke. Az utóbbi nem foglalkozik kiadással és pénze sincs, de talán kapok használható tippet. Nem hittem volna, hogy ilyen nehéz vállalkozás ez. Egy jó barátomtól hallom éppen, hogy immár fél éve próbálkozik teljesen kész - németül írott - munkáját elhelyezni. Eredmény nélkül: a

kiadók hihetetlenül félnek a rizikótól és csak úgy vágnak bele a kiadásba, ha biztosítottak látszik az anyagi siker vagy sikerül a költségeket más módon fedezniök. A Bibó-könyv dolgában eléggé sötét látok, de azért még próbálkozom, hát ha végül mégis sikerül. Ne haragudj, kedves Bandi, hogy nem szolgálhatok jobb hírrel. Szívélyesen üdvözlök: B. Gyula.”

A magam kudarcát látva még többre becsültem Révai András fáradozását és áldozatát, amely nélkül angolul sem jelenhetett volna meg Bibó jelentős munkája. Magamnak azóta is többször tettem szemrehányást, miért nem volt bennem annyi erő és kitartás, mint Révaiban. Ha az ő szívósságával és makacsságával dolgoztam volna, kellő szervező munkával legyőzhettük volna a németországi akadályokat.

Egy könyv, amely megmarad az emlékezetben

A *Paralysis* 1976-ban, nem sokkal Bibó augusztusi hatvanötödik születésnapja előtt megjelent Londonban. Az előszóban a szerző köszönetet mondott Révai Andrásnak, „akinek segítsége és tanácsai nélkül ez a mű nem láthatott volna napvilágot”, és a Bevezetés írójának, Bernard Crick professzornak, akinek „a munka angol nyelvű változatának végső formába öntését” köszönhet. Crick a londoni egyetemen politikai tudományokat oktatott, tehát ugyanazt a tárgyat adta elő, mint Bibó annak idején a szegedi egyetemen. Az angol tudós szerint: „Ez a könyv megérdemli, hogy ama kevés mű közé soroljuk, amely az emberiség még mindig legnagyobb problémájával foglalkozik, azzal ugyanis, miként őrizhető meg egy igazságosnak tekinthető béke. Az ilyen könyvek megmaradnak az emlékezetben. Európa leghányatottabb, de legműveltebb országainak egyikéből, Magyarországról egy nyugodt és halk, de ugyanakkor bátor és tudós, humanista, de gyakorlatias hang jellemezte, amely egyaránt érvel a »világkormány« hamis idealizmusa

és ama ugyancsak hamis realizmus ellen, amely szerint ha nincs világkormány, hát maradjon a nagyhatalmak pusztá önérdéke.” Bernard Crick a magyar szerző fejtegetéseinek kiindulópontját *humanista realizmusnak* nevezte, ami annyit jelent, hogy Bibó szerint önérdék és katonai erő nem lehet meg erkölcs és eszmékre alapozott igazolás nélkül, de eszmék és intézmények sem működhetnek az önérdék és az erő elemei nélkül.

Az angol nyelvű könyv megjelenése Bibónak nemcsak örömet, de gondot is okozott. Nemcsak azt akarta elérni, hogy az engedély nélküli kiküldésből ne származzék baja, hanem azt is, hogy fogadtatása ne nehezítse meg a helyzetét, és ne mérgesítse el a körülötte megnyugodni látszó légkört. Attól tartván, hogy munkájának méltatása során őt politikailag is minősíthető megállapítások hangzanak el, 1976 tavaszán az alábbi sokszorosított körlevelet küldte néhány nyugati magyar ismerősének.

„Kedves Barátaim! Május végén egy munkám fog megjelenni az angliai Harvester cég kiadásában, címe »The paralysis of international institutions and the remedies.« A mű a nemzetközi államközösség szerkezetével és működésével foglalkozik, részletesen kitér a nemzetállam, az örendelkezés, a nemzetközi területi és államváltozások legitimitása, a nagyhatalmi egyetértés és a pártatlan politikai döntőbíráskodás kérdéseire. A tárgy természete következtében rengeteg politikai kérdést érint, de egyetlen politikai állásfoglalást nem tartalmaz, és egészében nem politikai, hanem professzori, tudományos mű. Itthon bejelentettem a megjelenés tényét, s úgy látom, hogy nem helyeselve bár, de napirendre fognak térni a dolog felett. Én azt szeretném elérni, hogy további esetleges publikációim felett is napirendre térjenek, vagyis elvileg tolerálják azt, hogy én a magyar politikai rezsim szempontjából nem ellenséges, bár nem marxista elméleti alapú műveket publikáljak külföldön. Ehhez elsősorban az szükséges, hogy ezt a művet külföldi magyar körökben semmiképpen se fo-

gadják úgy és népszerűsítsék úgy, mint akár egy hangsúlyozottan anti-kommunista szerző művét, akár egy hangsúlyozottan kommunistaellenes tartalmú művet, mert ez, azonkívül, hogy a továbbiakra igen károsan hatna ki, még nem is igaz. Még azt az, egyébként vitathatatlan tényt is felesleges emlegetni, hogy ez egy nem marxista szerző műve. Ugyan-így kártékony volna az a beállítás is, mintha ez valami izgalmasan kicsempészett illegális szöveg volna, mert én ezt itthon, utólag bár, de formálisan is bejelentettem és meg-tárgyaltam.

Az a kérésem tehát hozzátok, hogy ameddig az amerikai magyarság körében kezetek és szavatok el-ér, minden feltűnés nélkül, teljesen diszkréten hassatok oda, hogy ahol egyáltalán reagálni akarnak a mű megjelenésére, mint abszolút tárgyilagosságra törekvő tudományos művet értékeljék, és ne a fenti torzítá-sokkal. Az én 1956-os szerepem túl-hangsúlyozása sem kívánatos, nem azért, mintha azt el kellene hallgat-ni, hanem az antikommunista ele-mek kerülése céljából. Ellenben nyugodtan lehet utalni arra, hogy ebben a műven ugyanaz a kiegyenlítő és tárgyilagos szellem igyekszik megnyilvánulni, mint 1956-os mű-veimben. Persze, az árnyalatokat úgysem szuggerálhatom nektek és leendő kritikásaimnak, csak nagy vonalakban kívánom vázolni, mi-lyen szellemű reagálást kérnék. Eh-hez kérem a közreműködésedet, de diszkrét, a figyelmet nem túlságosan felhívó formában, melynek során ezt a levelet magát kérem nem forgatni.

Mind irántam tanúsított eddigi szereteteket, mind a fentiekben kért segítségeket és fáradságokat köszönve, mindnyájatokat ölel...” A hozzám eljuttatott példányon nem szerepel Bibó aláírása, hanem az a más kézzel írott rövid közlés, hogy „Bibó István megbízásából”.

E körlevélből kitűnik, hogy Bibó nagy jelentőséget tulajdonított a könyv kritikai méltatása szövegé-nek. Ez teljesen érthető volt az ő helyzetében. A már többször emlí-tett életrajzi interjúban megemlíti, hogy amikor a könyv külföldi meg-

jelenése ügyében illetékesekkel be-szélt, olyan figyelmeztetés is el-hangzott, hogy „ebből a műből a külföldi magyar emigráció és a kül-földi antikommunista erők óriási antikommunista propagandát fog-nak csinálni”, és ennek az összes konzekvenciáit neki kell viselnie. Bernard Crick Bevezetés-ében is ag-gódva olvasott néhány életrajzi uta-lást. Az angol jogtudós azonban nem mérhette fel Bibó valóságos helyzetét, és azt sem tehetta meg, hogy ezeket az életrajzi elemeket kihagyja, hiszen a külföldi olvasó-nak joga volt tudni, hogy milyen ember a szerző, azonkívül, hogy tu-dományágának jeles művelője. Crick ezt nagyon finoman és tapin-tatosan oldotta meg.

A mű kívánatos kezelésének módjára Bibó abban a levélben is kitért, amelyet 1976. július 4-én küldött nekem.

„Kedves Barátom! Sajnos, még mindig nem a művedhez [Der unga-rische Populismus, B. Gy.] ígért részletes hozzászólás következik, amit családi okok és közbejött apró-munkák halasztanak. Ellenben egy kéréssel szeretnék fordulni hozzád, nemrég megjelent angol nyelvű munkám tárgyában, mely a nemzet-közi államközösség bénultságáról szól, s melyről bizonyára már hal-lottál vagy esetleg láttad is.

Kéréssem az volna, légy oly szíves az általad elérhető magyar- vagy idegennyelvű hírközlő vagy tudomá-nyos orgánumoknál vagy fórumok-nál, melyek esetleg valamely formá-ban művemmel foglalkozni akarnak, odahatni - amennyiben más irány-ban kibocsátott hasonló kéréseimet máshonnan nem kapták meg hogy a mű tartalmának semmi vonatkozá-sát ne torzítsák antikommunista cél-zatúnak, mert nyilvánvalóan nem az, hanem egy teljes mértékben párt-talan, semmiféle fennálló - s több-nyire mélyen értelmetlen - vitába bele nem menő mű, mely semmiféle előítélet tetszésére nem számít, s nemtetszését nem óhajtja provokál-ni. Az én viselt szerepeim nem titko-landók - úgysem titkolhatók de a hangsúlyt nem patetikus pillanatok-ban elfoglalt harci állásfoglalása-

imra, inkább az egész életemen vé-gigvonuló kiegyenlítő tendenciára szeretném helyezni.

Ezt megírtam az angoloknak is, akik ennek megfelelően a művet ma-gát mint nagymértékben tárgyilagos művet mutatták be a bevezetőben, de az életrajzi részben túl nagy he-lyet juttattak a fentemlített harci ál-láspontoknak. Ezt szeretném, ha a továbbiakban el lehetne kerülni, s ehhez kérem minden feltűnés és nyilvánosság nélkül segítségedet. Ez a levelem különösebb választ nem igényel: úgy is tudom, hogy ami könnyen megy, azt meg fogod tenni, erőltetett dolgot pedig semmiképpen nem kívánok.

A viszontírásig szeretettel ölel Bi-bó István.”

A visszhang

Két évvel később írott levelében megköszönte, amit az Új Látóhatár-ban a Paralysis-ről mondtam, hoz-záfűzve, hogy „ezt a könyvet én sok szenvedéllyel és aránylagos lendü-lettel írtam, de nem számítottam túl nagy visszhangra; várakozásom be-igazolódott: úgy fogalmazhatnám, hogy visszhangja pont akkora, amennyit az eszemmel vártam, vala-mivel kevesebb, mint amit titkon re-méltem.”

A visszhang valóban gyengébb volt, mint ami remélhető és elvár-ható volt. A kezelés módját illetően óvatosak, tapintatosak és tartózkodóak voltak kritikásai. Az a kevés magyar is, aki a munkával foglal-kozott. Érdemleges bírálat és méltatás az Új Látóhatárban, az Irodalmi Újságban, a Katolikus Szemlé-ben, valamint az 1980 májusi genfi Bibó-értekezleten hangzott el. Ez utóbbin a három kerekasztalvita egyike a szóban forgó könyvvel foglalkozott. Ekkor azonban - Bi-bó halála után - már nem kellett a mű elemzése és értékelése során az életrajz politikai vonatkozásait mellőzni. A hangsúly azonban mindvégig és mindenütt a téma tu-dományos megközelítésére és fel-dolgozására esett. Úgy ahogyan Bi-bó István kívánta, és ahogyan a munkajellege megkövetelte. ■

Elhangzott 1992. november 2-án, Illyés Gyula születésének 90. évfordulóján a Petőfi Irodalmi Múzeum kiállításának megnyitóján.

Az Eötvös Kollégium, amelynek 1963 őszén bentlakója lettem, csak idegrángásos árnyéka volt a hajdani intézménynek. De a könyvtára, szellem sugárzó épületének agya - bomlatlan.

A változás érzékelhető jeleként, már a magára találás reményével működött a régi korszakot meg-megidéző diákbizottság. Igaz, ott voltak az ABC baljósan egybeforrasztott betűivel jelzett összekötők is, hogy hol élesen, hol szellemképesen a jelenlőságra figyelmeztessenek.

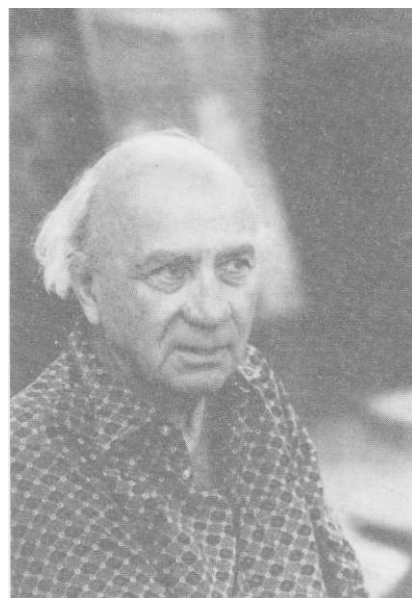
Figyelem azonban bennünket, elsősöket másfajta is kísért, mint gyanakvó: egy felsőbbéves társunké. Ő az elmaradt hagyományos gólyaavatót sajátos ceremóniával pótolta a kiválasztottak, szerényebben szólva: a szerencsésebbek esetében. A könyvespolcok közötti ingyen lakomaasztalnál került rá sor, a magyar irodalom belső olvasótermében, ha kellően néptelen volt.

Egy ilyen alkalommal kicsit szabadkőműves-titokzatossággal és ünneplésséggel, mégis mintegy meglepetésként, elibém tette az Irodalmi Újság egyenszürkébe kötött 1956-os évfolyamát, a november 2-ai szám 3. oldalánál kinyitva. A mutatóujj egy verset keretezett be esztendőket vonzó mozdulatának O-jával: *Egy mondat a zsarnokságról*. Ma úgy emlékszem, mintha behunytt szemmel olvastam volna végig a hirtelen nyert belső látás birtokában. A vers végigáramlott a roncsolt lélek és tudat elmeszesedett suhadásain, s kitöltve őket megdermedt bennünk. Tudtam, hogy egy összeesküvés beavatottja lettem, s ez nemcsak azokhoz a kollégistákhoz fűz, akik hasonló tudati gyógymeditációra kényszerültek a láncszemeinkkel csikorgó vers „r”-jeit mormolva. Az összeesküvés személyesen Illyés Gyulához kötött, 1956 átvértett és felejtésre ítélt szeretet-élményéhez, s ahhoz a nemzethez, amelyet ő Karthágó romjaihoz hasonlított, de amely emlékezet-egésze, nyelve és kultúrája által nem délíabként, hanem valóságosan lebeg a magasban.

Nem sokkal ezután ugyanez a kol-

légista társam tett föl kérdést a hatalom magas beosztású meghívottjának a romániai magyarság helyzetéről, főként bezárt iskoláiról. Ūrügyül Illyés Gyulának a párizsi L'Express-ben megjelent interjújára, az abban foglaltak riasztó igazságtartalmára hivatkozott - hozzáfűzve személyes útiélményeit is. 1964-et írunk, így a válaszból is fogalom alkotható: egy közönség végkiürítésének szenttelen ideológiája összegződött benne - a boldognak ígért jövő nevében. Az üdvözítőnek hirdetett pusztítás és hazai jóváhagyása ellen hosszú évekig Illyés volt az egyetlen, aki szót emelt: az *Újévi ablak* „hiábavaló oh” reménytelenségével roncsolva önmagát. Magányos küzdelme önnön megmaradásáért folytatott harc is egyben. Ennek legmegrázóbb dokumentumkötetete ez idő tájt, 1965-ben jelent meg *Dólt vitorla* címmel. Mennyire arcperitőan őt igazolta a rombolás eredményességével hivalkodó idő. Mert a látszat ellenére például nem romlás-e az is, ha ma valaki beszédében a kötérszavak helyébe is a hazát csúsztatja? Illyés a római patríciusok arányérzékét ajánlja figyelmünkbe, akiknek izlése ellenvaló volt a haza szüntelen felemlegése, de pontosan tudták, mikor kell meghalni érte.

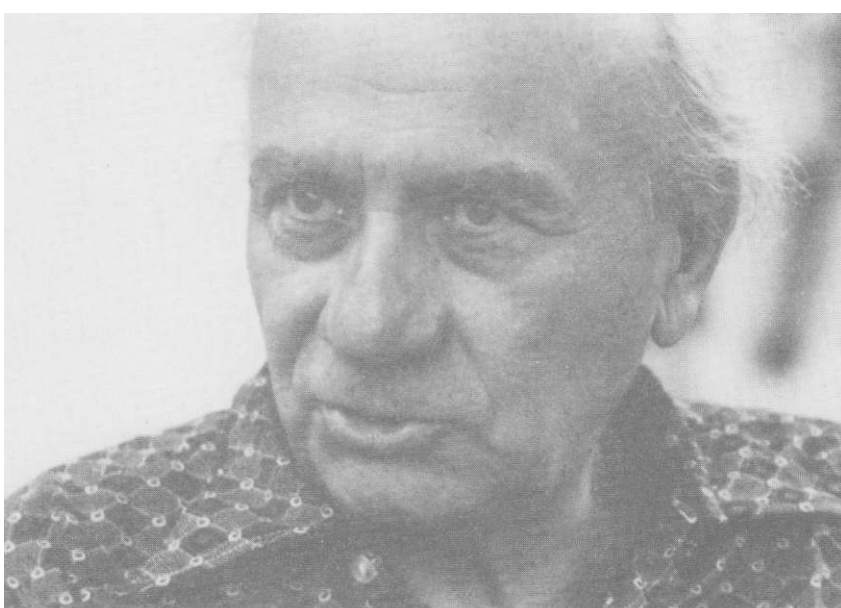
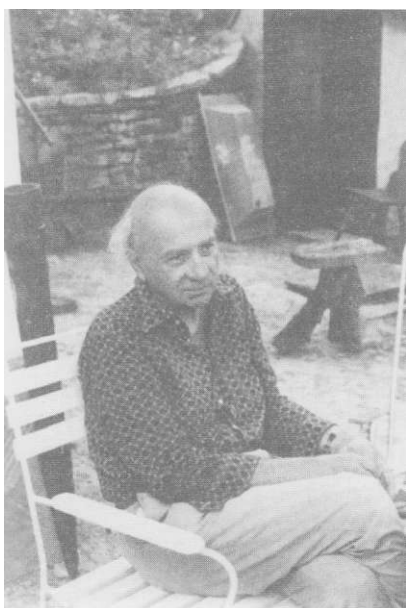
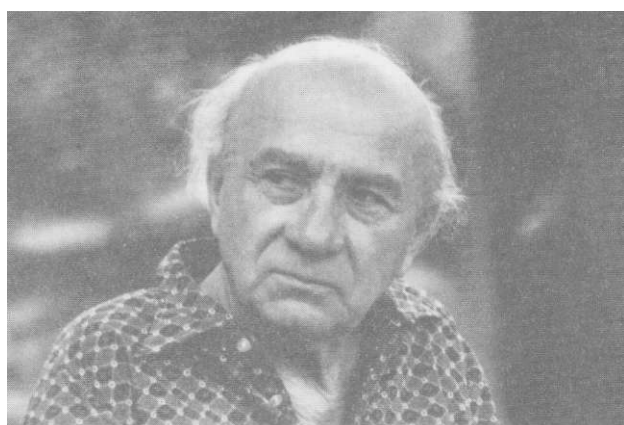
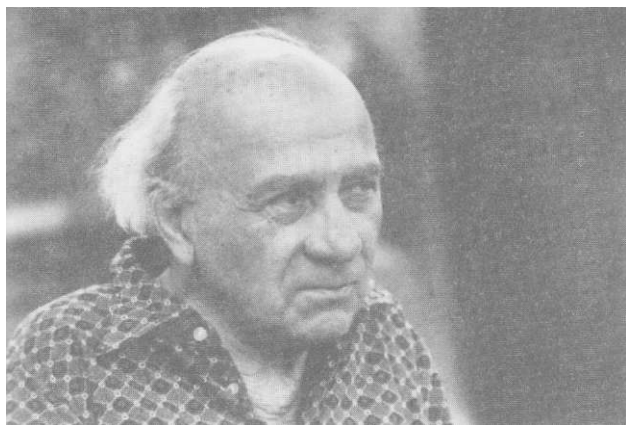
Illyés a szellem legnemesebb lovagjai közül való, aki léptenként felmutatja harceszközzeit, s használatuk eredményét: szavainak, szövegeinek. gondolathangsúlyukban mindig fegyvelmezett mondatainak idegeket delejező bűbájlásáról ki-ki meggyőződhet..., s eszméit is úgy sugallja nekünk, hogy elhisszük, akár tőlünk is vehette volna, ha még egy pillanatot vár. Mert Illyés költő-létének legbuzgóbb forrása és vissza-visszatérő szenvedésének nemegyszer okozója is az empátia, amely nála nem pusztán készség, hanem maga a létezés. Szinte mint gyermekkori betegségről vall róla a ma már akár modern regényként is olvasható *Puszták népé*-ben. De nap mint nap érezhetjük, ha vele időzünk, hogy halála után is mennyire a másikkal tud lenni - a hitelesség

kölcsönös bizonyosságául. A versei oszlopcsarnokában álló szellemi nagyságok, az elődök és kortársai tekintetében - Zrínyiében, Berzsenyében, Petőfiében, Bartókében, Kodályében, Ferenczy Béniében, Déry Tiborében, Latinovitsében és másokében is az ő besenyős szemevágását érezzük. S hogy Bartucz felvilágosítása nyomán származására hivatkozik, annak oka, hogy a besenyők elpusztultak, beolvadtak, mégha részben a magyarságba is. Emlékük őrizése így lesz személyes gond.

S hogy a történelmi múltat ideg-szálaival jelenünkhöz tudja rántani - s nem csupán önéletírói emlékezésekor -, az szintén az átélésképeség terhes isteni adottságának köszönhető. Az ehhez való talentum persze beomlodozott volna, ha nem boltozzák ki az ismeretek, a műveltség napi apró munkával egymáshoz illesztett terméskódarabjai. A magyar és az európai kultúra és história hiányalkotása, emléke, képviselője, hőse jelent meg általa körünkben, épült be személyiségünkbe. Petőfi Petőfi lenne-e az ő könyve nélkül? S a francia kultúrához konokul kitaposott csapásról nem ő int-e leghitelesebben felénk, mégha történelmünk átok-palotáján a Trianonon kell átkelnünk is lélekben? S hány európaiban lobbantotta fel a becsvágyat vagy a lekiismeretfurdalást, hogy egyet-mást tudnia illene ar-

ÉS GYULA PÉLDÁJA

ról a népről, amelynek 1956-os mutatványát kényelmesen végigtapsolta vagy megkönnyezte, netán pártos hivalkodással elítélte.

Élete során nem egy mérgezett hegyű nyilat lőttek ki rá. Az irodalomtörténészek számba vehetik őket, ha az idegpattintók nevének megörökítését érdemesnek tartják. A mérgek leltárba vétele tanulsággal szolgálhat. Van, ami vádként mindnyájunk ellen felhozható, jóllehet napjainkban mindinkább áhított érték: a kompromisszumkészség. Megesik, hogy éppen az szorítható sarokba vele, aki a másikon számon kéri. De róla szólni, vele élni itt csak úgy szabad, ha tudjuk; nem más, mint Batthyány Lajos avatta politikai, polgári erénnyé. Így e vonatkozásban ő a követendő példakép. Batthyány, ameddig személyes

és az általa képviselt közösség tisztessége engedte, a legvégső határig elment a megegyezéskeresésben. Egy birodalmat szorított vele sarokba. Legalább annyira, mint a tavaszi hadjárat győzelmei. Ezért ölték meg őt a rövid távon kérlelhetetlenek. A költőt a kompromisszumkészség hiányának vagy meglétének váltakozó, de korántsem változatos vádjával elhallgattatni, lejáratni, megtébolyítani akarták... Azok, akiknek fogalmuk sem volt a Batthyány teremtette kötelező hagyományról.

A kiállításon végigkövethető Illyés életútja a bölcsőtől a koporsóig, vagyis a magyar történelem csaknem teljes huszadik százada. Még több is, hiszen valóságosan itt húzódik egy múlt századba fonódó út is, az, amelyet Batthyány e palotából tett meg, amikor

Móser Zoltán felvételei

az időben távol, hisz tíz hónap múlva, de térben közel felsorakozó kivégzőosztag elé kísérték. Bizonyára nem véletlen az, hogy ha majd most elindulunk, érdeklődésünk meg-megtorpanó ritmusával ők ketten, Illyés és Batthyány lépkednek előttünk egyikük, aki eszmélkedése pillanatától kezdve költő volt és írásain túl is politizálni kényszerült, a másikuk, akinek születési előjoga újkori történelmünk legszebb évtizedeinek parancsa volt a politizálás, de életét a végpillanatban kénytelen volt egyetlen mozdulattal költészetté sűríteni.

Így támadt közös utunk végén se tőlük, se egymástól ne vegyünk búcsút. ■

Szabó
György

LA FENICE

*Az írást illusztráló
képek megszerzésében
segítséget nyújtott
Szabó Katalin, a Fenice
színház művésze*

Azóta, hogy a vasfüggöny leomlott, igazán sok magyar keresi fel Velencét. Ezrek kelnek útra, hogy lássák végre a várost, melyről oly sokat hallottak vagy olvastak, s amely - kivált az új alpesi autótút megnyitásával - elérhető közelségbe került. A turista-buszok általában este indulnak, kora reggel érnek a Canal Grandéhoz, s onnét éjjel térnek vissza. Két álmatlan éjszaka Velencéért - ez nem sok ár.

Kérdés, hogy a gazdagnak nem mondható csoportok egész napos (jobbára étlen-szomjan vállalt) bolyongásuk közepette eljutnak-e a Campo San Fantinon ahhoz a méltóságos épülethez, mely a Szent Márk tértől nem messze, ám a szokásos vonuló-útvonalaktól kissé félrehúzódva áll, klasszicista bejáratának oszlopai fölött egy madár emblémájával, a „poraiból megéledett” *fönixre* emlékeztetve. Napközben a kapu persze zárva. Ugyanígy az oldalbejárat is, mely egykor a gondolával érkező előkelőseket fogadta. A Fönix - a *Fenice* - Színház este él. Ekkor tárul fel csodálatos belseje, ötemeletes páholy-sora, történelmi jelenetet idéző óriási függönye. Nyáron az előadások általában fél kilenckor kezdődnek.

Operák, balettok, koncertek

A La Fenice Itália három legjelentősebb dalszínházának egyike. A milánói Scala és a nápolyi San Carlo mellett az olasz zenekultúra szentélye. Ennél fogva nyugodtan mondhatjuk azt is: az európai, sőt az egyetemes operairodalom jeles, történelmi érdemekkel teli műhelye, mely egyébként most - 1992-ben - ünnepi fennállásának kétszázadik évfordulóját.

Legalább így, az emlékezés segítségével ismerkedjünk meg vele tehát, még akkor is, ha - meglepő módon - Sass Sylvia egy emlékezetes, közel-múltban történt fellépése óta a magyar zenekultúrának sok közvetlen kapcsolata nincs vele. Annál több viszont az univerzális operairodalom érdekeltjeként. Hiszen ebben az épületben szólalt meg először nem is egy Verdi-mű, itt zajlott le megannyi premierje Paisiellónak, Cimarosának, Rossininek, Bellimnek, Donizettinek. Mint e névsorból is kitetszik, a múlt

század volt az épület fénylő korszaka, s napjainkban ezt az örökséget ápolva igyekeznek a város visszanyerni régi rangját annak, amit a La Fenice kontinensünk szellemi életében jelent.

„Hamvaiból megifjodva...”

Velencének természetesen ma is több színháza van (ha a mestrei kettőt is ideszámítjuk, szám szerint nyolc), a XVIII. század végén se volt kevesebb. Kivált nem a híres karneválok idején. Igaz, a városállam akkor már régen túljutott hatalmának (s így gazdagságának) delelőjén, az évezredek kereskedő-birodalom lehanyatlott, a hajdani befolyás visszaszorult. Egy-két év még a La Fenice megépítése után, és odavész a Köztársaság is, Nápoleon közbejöttével az önállóság megszűnik; előbb Milánóból kormányoznak, később meg Bécsből. A gazdasági-politikai dekadencia azonban nem látszott meg a lakosság hangulatán. Sőt, mintha fordított arányban lett volna vele (s ez nem szokatlan a történelemben): minél több volt a baljós jel, annál jobban igyekezett elfedni azt a közélet. Velence akkoriban nemcsak Casanovát vonzotta oda, áradtak szabad (sőt, szabados) ünnepeire Európából mások is, ha tehették. Kivált a nagybőjt előtti, hústól, élvezetektől való búcsúzás napjaiban volt Velence álarcos, vidám, zenés felvonulásaival a búfelejtők nemzetközi központja. Ilyenkor éledtek föl a színházak is. Már amennyiben ennek lehet nevezni a különféle raktárakat vagy sebtében felhúzott faépületeket, ahol papírdíszletek közt, jóindulatú félhomályban varázslatos dolgok történtek: a színpadon táncosok, csepürágók, bohócok, énekesek, az adokkapok *comme dia dell'arte* szokványos figurái, akik egymást múlták felül vaskos bemonadásokkal; a páholyokban pedig, az előadásra jószerivel oda sem figyelve, vidám társaságok, egymást látogató aranyifjak, meghittent összebúvó párok. Felmerült ugyan az ötlet, még a XVI. században (Magyarország éppen a mohácsi vereség utáni gondokkal küzdött), hogy építsenek méltó teátrumot is, mégpedig a vízre, a Vámház és Giudecca környékén, szemben a Szent György-szigettel, ahol elférne - akár egy amfiteát-

rumban - a város érdemdús közönsége, a tervet azonban elvetették, és a Tizek Tanácsa inkább arra szorított, hogy valamilyen módon megreagulázza a külső negyedekben (a bordélyok közelében) nyíló alkalmi színházakat, kevés sikerrel. A meglehetősen alpári szórakozás búvóhelyei (tizenhat ilyen volt) zavartalanul éltek tovább, s a földszinti állóhelyeken a nézők nem mertek tisztességes ruhát ölteni magukra, annyi minden hullott alá rájuk a páholyokból, köpéstől a csirkecsontig.

Az ellenreformációnak (s vele a jezsuita befolyásnak) kellett elérkeznie ahhoz, hogy a színház ilyesféle „szórakoztató” feladatát a klasszikus - moralizáló, nevelő - funkcióhoz való visszatérés váltsa fel. Büntanya helyett a lélek megtisztulásának és gazdagodásának temploma. 1780-ban Casanova - mint a városi hatóság kéme - még azt jelenthette, hogy „rossz nők és magukat prostitúcióra adó ifjak” a vétkek egész sorát követik el a lefüggönyözött páholyokban, ám néhány évvel később a Grimani-testvérek már megszerzik azt a telket, mégpedig immár az előkelő negyedben, ahová „nemes, díszes és kényelmes” köépületet fognak emelni. Öt évvel a Köztársaság bukása előtt, egy leégett tákolmány helyén (s ezért kapta az új színház a „Fönix” nevet) megnyílik a La Fenice, mint az újjászülető szellem monumentuma, hamvaiból megifjodva, akár a sas alakú, bíbor-s aranytollazatú, mesebeli szent madár.

A nagy évszázad

Az épülethez huszonkilenc tervet nyújtottak be, s hozzá tíz makettet. Giannantonio Selva elképzelését fogadták el, tekintettel annak „szerencsés elképzeléseire, mind a szárazföldi és vízi bejáratok, mind pedig a lépcsők, csarnokok és nézőtér tágasságának vonatkozásában”. Két kerek év alatt az épület el is készült. 1792. május 16-án Paisiello külön ezen alkalomra írt operájával, az *Agrigentói játékok-kai* nyílt meg a La Fenice, valamint Giulio Vuganò *Ámor és Psziché* című balettjével. A kívülről klasszikus méltóságot, belül viszont gazdag pompát sugárzó épület hamarosan Velence reprezentatív helye lett; 1807. december elsején itt köszöntik

G. Pivdor litográfiája
a La Fenice egészéről

J. Férat litográfiája a La Fenice
lagunabejárataival

- alkalmi kantátával - Napóleont, akinek külön díszpáholyt rögtönöznek. Ez annyira megtetszik a magas rangú vendégnek, hogy néhány hónap múlva százötvenezer lírát kap a város, kifejezetten a „kormánypáholy” megépítésére. 1825-ben új világitással kísérleteznek, később pedig átalakítják a fűtést, ami nem bizonyul jó ötletnek, mivel - valószínűleg egy kályha rossz bekötése miatt - az épület tetőszerkezete s maga nézőtér is 1836 telén porig ég.

Újfént jelképes értelmet nyer tehát a Főnix.

Ekkor kerül a homlokzatra emblémája, melyet Giambattista Meduna tervez meg.

1844-ben (!) az olajvilágítást gázra cserélik, 1848-ban az osztrák hatalom elleni tiltakozásul szétbontják a kormánypáholyt. A rákövetkező évben a bécsi elnyomás ellen a hangulat már olyan erős, hogy a színházat fenntartó Társaság (a „Societas”, melyet ott látnak felírva, az alapítás évszámával együtt, a bejárat felett) „jobb idöket várva” bezárja a kapukat. Csak 1866-ban, Velence Olaszországhoz való csatlakozásakor nyitja meg újra, II. Viktor Emánuel jelenlétében. Nem működik az intézmény az első világháború alatt sem, 1937-ben pedig a város tulajdonába megy át. Ugyanezen évben a Fenice forgószínpadot kap. Lényeges változtatás azóta sincs sem a külsőn, sem a belsőn: Velence legszébb színháza, akár egy ékszerdoboz.

Örzöje megannyi emlék-drágakőnek.

Elsősorban az itt bemutatott művek adják értékét. A világon kevés intézmény büszkélkedhet ilyen krónikával. Már nyitás estéjén, mint említettük volt, Giovanni Paisiello. Őt követi Johann Simon Mayr, német származású olasz mester, egyházi karnagy és zeneszerzés-tanár, akinek hetven operája közül itt a *Sappho-t* mutatták be. Őt a hányatott életű Domenico Cimarosa követ (*Gli Orazi e i Curiazi*), aki a francia forradalom iránti vonzalmáért majdnem az életével fizetett, s végül e városban talált menedéket. E helyt lépett először a közönség elé Gioacchino Rossini, akinek a Fenice-beli *Tancredi* hozott sikert később, 1813-ban. (A *Szemiramisz-t* is e színház felkérésére írta.) Vincenzo Bellini tíz

operája közül kettő ugyancsak itteni megrendelésből született. Gaetano Donizetti három művét ajánlja ide, köztük a *Boleyn Annát*. Giuseppe Verdi Velencében először e falak közt szólal meg a *Nabuccó-val*, majd öt bemutató következik: az *Ernani*, az *Attila*, a *Rigoletto*, a *Traviata* és a *Simon Boccanegra!* E listával csak a milánói Scala tudja felvenni a versenyt.

Ez az időszak (a múlt század ötvenes éveinek végéig) a La Fenice kiemelkedő periódusa. Igaz, egész Észak-Itália zenei élete ekkor éli fénykorát. De Velence érdemei ezzel együtt is vitathatatlanok. Már nem a civilizált világ egyik központja, már nem olyan magabiztos és bőkezű, mint valaha volt. Ellenkezőleg: mindinkább kiszolgáltatott, majdhogynem védtelen. Dicsősége s pezsgő szellemi élete is a múlté. Ennek ellenére van benne igény és erő Európa egyik legjobb operájává emelni a Főnixet.

Kétélyek és igyekezet

A múlt század nagy komolyzenetisztelete azóta csökkent. Napjainkat a harsogás öntötte el, a koncertélet visszahúzódott, operák meg nem születnek. Legalábbis nem úgy, olyan szaporán, mint a *dalmű* csodálatos termésének idején, a nagy emberi és nemzeti érzemények műfajaként. Velence - s vele az immár két évszázados épület - szerepe érthetően kisebb, ilyen körülmények között. Ha a modern korra annak oldaláról tekintünk, ami elmúlt, kérdéses, a régi út követhető-e. Ám a jövőt illető kétélyek szemlátomást nem mentették fel a La Fenice vezérkarát annak parancsa alól, hogy a zene pártolásának hagyományát folytatni kell. Ennek első - modern - jelét már 1930-ban láthatjuk: ekkor hirdetik meg először a Kortárs Zene Fesztiválját. Ennek sorozata a háborús kényszerszünet után, 1946-ban folytatódik: Velence az új törekvésektől most sem akar elzárkózni. Így, e fesztiválok keretében mutatnak be Sztravinszkijt, Brittent. Prokofjevét, Nonót, s a hajdani, itt fellépő nagy énekesek - Toti Dal Monte, Enrico Caruso, Beniamino Gigli - után ezért hívnak meg olyan jelességeket, mint Luciano Pavarotti,

Renata Tebaldi, Alfred Kraus, Renata Scotto, Gianni és Ruggero Raimondi, Montserrat Caballé, Marilyn Horne.

A felzárkózás igyekezetének másik jele: a helyi s igencsak gazdag történelem művészettel kapcsolatos eseményeinek értő felelőlegése. Ilyen volt például 1983-ban a Velencében (és éppen a karnevál idején) elhunyt Richard Wagnernek szentelt rendezvénytársulat. Ez alkalommal tíz napon át nyitva volt a színház déltől éjfélig, s dalokat, áriákat adtak elő benne, hangszerek szólaltak meg, azt idézve, amit a német mester hallhatott élete utolsó napjaiban, a város sikátoraiban bolyongva. Sztravinszkijra, aki a San Michele-szigeten (a városi temetőben) nyugszik, századik születésnapján emlékeztek; a karmester Leonard Bernstein volt. Végül is van mire emlékezni bőven, s ami csak ide kötődik. Vagy amit csak itt lehet megcsinálni. Seholy másutt nem található volna szebb eredeti díszletet magának és társulatának Maurice Béjart, amikor a La Fenice Színház balett-találkozásán egy óriási úszó színpadon adatta elő *Canal Grande* című kompozícióját: az előadás a Rialto-hídnál kezdődött és a Szent Márk térnél fejeződött be.

Meglehet, ez utóbbi vállalkozások turisztikai érdekűek is, ebben azonban semmi kivétlivalót nem találunk: más fesztivál-városok is élnek a „genius loci” sugallataival. Velence esetében pedig egyenesen kívánatos, hogy az atmoszféráját már-már tönkretevő idegenforgalmi ipar nagyüzemi módszereit valamiképp - ráadásul nemes eszközökkel - ellensúlyozza. Nap közben a szűk közökön áramlik a tömeg, a főtér - ez az egykori „szalon” - zsúfolt és oda nem való árusokkal teli, pilledt vándorok ülnek minden kövön. Csak este, ha a nap már lepihent, csak akkor dereng fel valami a város csodáiból; ekkor nyit a La Fenice is. Egy-két óra a páholyok valamelyikében, vagy a bíbor-földszinten, márvány oszlopok között, *muzsikától* elragadtatva: ez koronája lehet a Velencével való találkozásnak. Igaz, csak akkor, ha valaki itt is száll meg, azaz talált magának szobát, s azt ki is tudja fizetni. De a magasztosat soha nem adták olcsón. Azért szinte a vérrükkel kell fizetni, mint a mindegyre újjászülető főnixmadárnak. ■

HANGMÁNIA

3ViTrePAIR UNGHERIA+ITALIA

DISCHI DI POLIPOESIA POLYPOETRY RECORDS POLIPOEZIS LEMEZEK DISCHI DI POLIPOESIA POLYPOETRY RECORDS POLIPOEZIS LEMEZEK

NON PROFIT

LATO A SIDE

1-4. **SZKÁROSI & KONNEKTOR & BERNÁTH(Y)**

1. **Szörnyű idő** / Horrible Days / Giorni orrendi 3' 20"

2. **Egy-két-há-** / One-two-three- / Uno, due, tre 1' 38"

3. **A fekete zongora** / The Black Piano / Il pianoforte nero 2' 38"

4. **Merülő Monroe** / Her Monroeness / Sua Monroestà 2' 25"

Versek / Lyrics / Poesie: Endre **ADY** / 3 Sándor **PETŐFI** / 1

angol fordítás / translation / traduzione inglese: E. **SZK.** Endre **SZKÁROSI** / 2, 4

Zene / Music / Musiche: Sándor **BERNÁTH(Y)**, Endre **SZKÁROSI**

Hangszerelés / Arrangement / Strumentazione: Sándor **BERNÁTH(Y)**

Közreműködők / Contributors / Contributori: Endre **SZKÁROSI** – voice

Sándor **BERNÁTH(Y)** – guitar, vocal Csaba **BESE** – sax, bass / 1

János **GASNER** – guitar / 1 † Edit **LENGYEL** – vocal / 2, 3

Sándor **MÉSZÁROS** – computer, keyboards, vocal / 1, 2, 4

László **VIRÁHG** – sax / 3, 4

■

5. György **GALÁNTAI**: **Demokrácia, Forradalom, Szabadság**

Democracy, Revolution, Freedom / Democrazia, Rivaluzione, Libertà 2' 40"

■

6. BP. SERVICE: **Konzervált hanglenyomat** leader: György **BP. SZABÓ**

Conserved Soundprint / Impronta di suono conservata 2' 59"

■

7. András **PETŐCZ**: **Érintés**

Touch / Tocco 2' 56"

■

8. Béla **KELÉNYI**: **Légzésgyakorlat**

Respiration Exercise / Esercizio di respirazione 2' 50"

■

9. Gábor **TÓTH**: **Mégsem támadsz föl**

And yet you won't rise again / E non risusciterai 1' 10"

■

szerzői COPYRIGHT of each author / dei singoli autori © ITALY – HUNGARY 1992

Mix: Mirage Studio, BUDAPEST by László **HORTOBÁGYI** 1990-91

Hungarian co-producer: Endre **SZKÁROSI** & ÚJ HÖLGYFUTÁR Ass.

cover design: Sándor **BERNÁTH(Y)** serigrafie: László **HERCEG** lay-out: **ALAPFY STÚDIÓ**

SUONMANIA + HANGMÁNIA + SOUNDMANIA

3ViTrePAIR UNGHERIA+ITALIA

DISCHI DI POLIPOESIA POLYPOETRY RECORDS POLIPOEZIS LEMEZEK DISCHI DI POLIPOESIA POLYPOETRY RECORDS POLIPOEZIS LEMEZEK

NON PROFIT

LATO B SIDE

1. Maurizio **NANNUCCI**: **Cut – Music number 9**

terza versione / third version / harmadik változat 3' 27"

1985. sound engineer: Maurizio **DELLA NAVE**

■

2. Enzo **MINARELLI**: **Poema a Colori**

Poem of Colours / Színes költemény 6' 45"

prepared contrabass:

Ares **TAVOLAZZI**, sound engineer: Stefano **CASTAGNA**

■

3. Giuliano **ZOSI**: **frammento da "Phonos" n.2**

fragment from "Phonos" n.2 / részlet a "Phonos" n.2-ből 4' 1982

■

4. Iello **VOCE**: **Los Viejos Postmodernistas** 8'

courtesy Mancosu Editore Roma

■

selezione italiana a cura di / Italian selection by Enzo **MINARELLI**

■

3Vi TrePAIR n. 6

gennaio 1992 January

direzione / direction: c. p. 152 44042-CENTO Italia – phone 051-901719

szerzői COPYRIGHT of each author / dei singoli autori © ITALY – HUNGARY 1992

Si ringraziano per il parziale contributo alla realizzazione di questo disco

l'Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria di Budapest e il

Ministero della Cultura di Ungheria. / Thanks are due to the

Italian Cultural Institute of Budapest and to the

Hungarian Cultural Ministry for their contribution to the realization of this LP.

/ A lemez megvalósításához való hozzájárulásukért köszönet illeti a

Magyarországi Olasz Kultúrintézetet és a magyar Művelődési Minisztériumot.

■

3ViTre dischi di polipoesia prima serie in forma di disco a 45 giri **1983-86**

1 Poesia sonora storica 2 Poesia sonora italiana 3 Poesia sonora americana

4 Poesia sonora francese 5 Polipoesia 6 Nuova poesia sonora italiana 7 Minarelli e il gruppo L.S.D. in Poema

■

3Vi TrePAIR dischi di polipoesia seconda serie

VOOXING POOETRE / poesia sonora internazionale / 1982 ITALIA – CANADA 1987 SPAGNA – MESSICO – ITALIA 1988

CALIFORNIA – ITALIA 1990 NEW MACHINE VOICE 1991 POESIA IN – CANTO 1991 UNGHERIA – ITALIA 1992

SUONMANIA + HANGMÁNIA + SOUNDMANIA

Lemez alakban is megjelent annak a hangköltészeti estnek az anyaga, amelyet fiatal olasz és magyar költők, zenészek, performerok tartottak tavaly ősszel Szege- den és Budapesten.

A hangköltészet műfajának hibrid voltát tükrözi, hogy a lemezen hallható műveket két nagy csoportba lehet osztani. Az egyik magából a hangból indul ki; hango- kat és zörejeket kísérel meg költői eszkö- zökkel - ritmussal, refrénnel - „verssé rendezni”. Ebbe a csoportba tartozik Mau- rizio Nannucci: *Cut-Music n.9*, Giuliano Zosi: *Részlet a „Phonos” n.2-ből*, Galántai György: *Demokrácia, Forradalom, Sza- badság*, Kelényi Béla: *Légzésgyakorlat* és a BP. Service: *Konzervált hanglenyomat* című produkciója.

A másik, „klasszikus” csoport a vers alapjának továbbra is az írott szöveget te- kinti, és azt *hangosítja* beszédhanggal, énekkel, zenével, emberi és gépi effektu- sokkal. Itt kell megemlíteni Szkárosi End- re és Bernáth(y) Sándor négy *hangklipjét*, amelyek közül kettő Szkárosi-versekből készült (*Egy-két-há; Merülő Monroe*), a másik kettő pedig egy Petőfi- és egy Ady- vers adaptációja (*Szörnyű idő; A fekete zongora*). Ugyancsak ide tartoznak a két hangra „hangszerelt”, kánonban vagy pár- beszédes formában elmondott versek. En- zo Minarelli *Színes költeményt a Magán- hangzók szonettjé-nek* parafrázisa is lehet- ne: „a kiáltás szilvaszínű”, „a szó bíbor- vörös”, „a színnek szín-szine van”, „az Idő London-szürke”, „a betegség sonka- színű”, „a munka békázöld”, „a nem-nek igen-szine van”, „a kereszt bíborvörös” stb.

Szövegében és előadásmódjában is erős emocionalitás jellemzi Petőcz And- rás, Tóth Gábor és Lello Voce hangkölte- ményét. Petőcz az éteren keresztül „akusztikus szeretkezést” él át egy térben- időben távoli lánnyal (*Érintkezés*). Szin- tén hatásos Tóth Gábor misztikus dalla- mű. suttogó halál-verse (*Mégsem támadsz föl*). Lello Voce spanyol, angol és francia nyelvű betétekkel tűzdelt hosszú hangköl- teményében (*Los Viejos Postmodernistas*) apokaliptikus világot jelenít meg, nem lé- tező állatszörnyekkel („szünyogtigris”, „kutyaló”, „párduchal”, „krokodil- madár”). Előadásmódja leginkább a szicí- liai balladákéhoz hasonlít.

A *Hangmánia* című lemezt az olasz 3ViTrePair kiadó jelentette meg a Ma- gyarországi Olasz Kultúrintézet és a ma- gyar Művelődési Minisztérium támogatá- sával. Az olasz cég már jó tíz éve foglal- kozik polipoézis-lemezek kiadásával; az olasz-magyar vállalkozás előtt olasz-ka- nadai, olasz-spanyol-mexikói és olasz-kaliforniai hangvers-albumokat je- lentetett meg. Bizonyítandó, hogy a költé- szet nyelvi határai fordítás nélkül is le- küzdhetők, s a vers is lehet olyan egyete- mes, mint egy zenemű.

Papp Gábor Zsigmond

DUNÁNTÚL: TÖRTÉNELEM ÉS KÖLTÉSZET

A Dunántúlnak, mint minden nagyobb történeti és kulturális régióknak saját arca van, s ezt az arculatot veszi észre először a külföldről odalátogató. A legendás egykori vulkanikus bazalthegeyek, amelyek ma a szőlőművelés és a bortermelés otthonai: a Badacsony, a Szent György-hegy, Somlyó ugyanúgy saját karaktert adnak a dunántúli tájnak, mint a Balaton, a Dunakanyar, a zalai és somogyi dombok vagy a Mecsek, amelynek déli lejtőin szinte mediterrán világ honol. A régi várromok: Szigliget, Csobánc, Rezi, a történelmi múltú főúri kastélyok: a fertői Esterházy-, a körmenői Batthyány-, a keszthelyi Festetics-kastély, s a megszentelt hagyományokat hordozó székesegyházak és templomok: az esztergomi, a pécsi, a győri, a veszprémi katedrális vagy a pannonhalmi bencés főapátság ugyanúgy a régió karakterének alakítói, mint a hagyományos polgárvárosok: Pécs, Székesfehérvár, Sopron és Győr vagy éppen a Balatonfelvidék, a Zselicség, az Őrség, Göcsej néprajzilag is jellegzetes falvai s az a népművészet, amely a falvakban jött létre. A Dunántúl a kulturális Magyarország egyik művelődéstörténeti emlékek és szellemi hagyományok által megjelölt nagy kulturális régiója, akár Erdély, az Alföld vagy a régi Felvidék, és a kulturális régiók iránt megnövekedett újabb érdeklődés ismét ráirányítja a figyelmet arra: vajon mi is a „dunántúliság”?

Régiók és regionalizmusok

Európa valamikor a régiók Európája volt, s valamely terület gazdasági, kulturális és politikai megszervezését nem az állami vagy birodalmi kormányzat, hanem a helyi hatalom végezte. Ezek a regionális egységek, tartományok és országrészek saját hagyományaik szerint fejlődtek, és persze előfordult, hogy idővel önállósították magukat. Többnyire azonban megmaradtak a magasabb államszervezetek keretében: ezekből a magasabb és átfogóbb szervezetekből lettek később a nemzetállamok. E nemzetállamok, különösen azok, amelyek csak a XIX. század második felében jöttek létre, mint Németország vagy Itália, mindazonáltal későbbi fejlődésük során is fenntartották a belső régió-

ók kereteit, mi több, ezek a keretek az államstruktúra felépítésében is szerepet kaptak, például Németországban, amelynek államszervezetén belül a tartományok: a „Land”-ok jelentékeny autonómiát élveznek. Hasonló gazdasági és politikai jellegű régiók kaptak szerepet Nagy-Britanniában, Ausztriában, Olaszországban, újabban pedig a decentralizált módon szervezett Spanyolországban, sőt Franciaországban. A regionális autonómia elve érvényesül igen széles körben Svájc államelméletében: kisebb régiók, az egy-egy magyarországi megyének, sőt járásnak megfelelő kantonok igen széles körű önkormányzata alapján intézik belső ügyeiket.

A nemzeti államok kialakulásához hasonlóan a nemzeti irodalmak is a regionális irodalmi kultúrák közeledése, illetve egyesülése révén jöttek létre, mindazonáltal érezhetőek voltak akár a XIX. században azok a törekvések is, amelyek a korábbi regionális hagyományok felújítását tűzték ki célul maguk elé. Mintha az államépítő és ennek megfelelően a nemzeti egység megteremtésére irányuló politika erősen központosító törekvéseivel szemben időről időre új öntudatra ébredtek volna a tradicionális történelmi és kulturális képződmények, a nemzeti kereten belül külön színeket képviselő népcsoportok, a nemzeti kultúrán belül külön karaktert mutató kulturális regionalizmusok.

A XX. század első négy évtizedében Európa-szerte elterjedt „szellem-történeti” iskola, amely kétségtelenül új gondolkodást és szemléletet hozott a XIX. század második felében uralgó pozitivizmus után, nagymértékben kedvezett e regionális irodalmak elismerésének. Általános visszhangot keltett két német tudós: August Sauer és Josef Nadler „tájirodalmi” elmélete („Landschaftstheorie”), amely a nemzeti irodalom történelmi tájegységek szerint kialakult változataival foglalkozott, s a német irodalmon belül meg kívánta különböztetni a porosz, a szász, a bajor, a sváb, a thüringiai, a sziléziai, a szudéta és más hagyományokat. Ezt az elméletet legátfogóbb módon Josef Nadler *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* című, igen részletes ké-

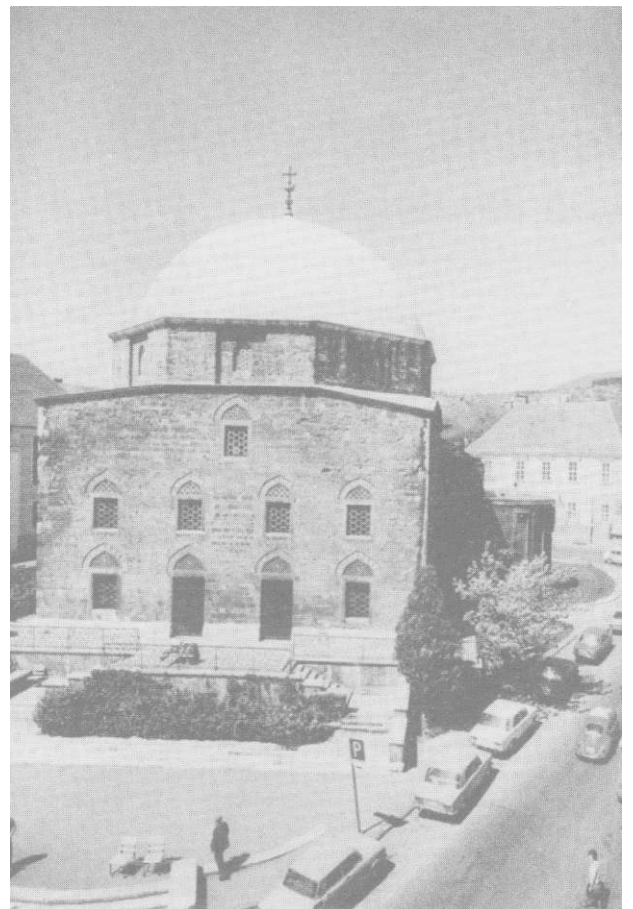
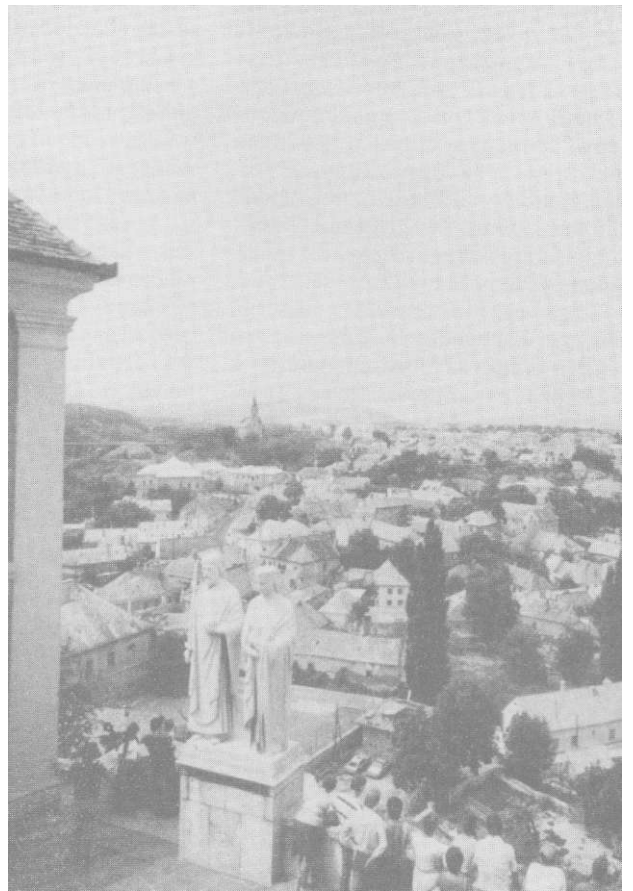
pet adó (négy vaskos kötetben megjelent) munkája dolgozta ki.

A helyi irodalmi hagyományok ápolását, az irodalmi regionalizmusok fenntartását szorgalmazta a német „Heimatchichtung”, illetve a francia „régionalisme” szellemi irányzata is. Az előbbi a német vidéki élet ábrázolását, a „romlatlan” falusi szellem kifejezését tűzte ki céljának maga elé, s a kulturális törekvéseket, úgymond, egységesítő városi irodalom ellen lépett fel tulajdonképpen konzervatív eszmék alapján. A francia regionalisták is a vidéki élet ábrázolására, a hagyományos „népi lélek” megszólaltatására törekedtek, midőn valamely franciaországbeli táj vagy éppen egy Franciaországon kívüli francia népközösség tradíciójának és lelkületének kifejezését tekintették feladatuknak.

Magyar kulturális régiók

A magyar irodalom történeti önismeretében voltaképpen szokatlan az írói egyéniségek és az irodalmi művek regionális szempontú szemlélete és vizsgálata. Irodalmunk sok évszázados fejlődésében a regionális szempontoknak, a „helyi színeknek”, a történelmi és kulturális hagyományoknak is kétségtelenül volt szerepe, ám valószínűleg közel sem olyan mértékű, mint például a regionális hagyományokat talán leginkább képviselő német irodalomban. Voltak természetesen irodalomtörténeti kísérletek nálunk is, amelyek a magyar irodalom történeti rendszerezése során irodalmi kultúránk regionális tagozódását vették alapul, és az egyes táji hagyományok éles szembeállítására révén próbáltak meglehetősen

*A keszthelyi Festetics kastély
Kilátás a veszprémi várból,
az előtérben Szent István és
Gizella királyné szobra
A tihanyi apátság barokk
temploma
A pécsi Széchenyi tér,
Gázi Khászim pasa
dzsámijával, amely ma
katolikus templom*

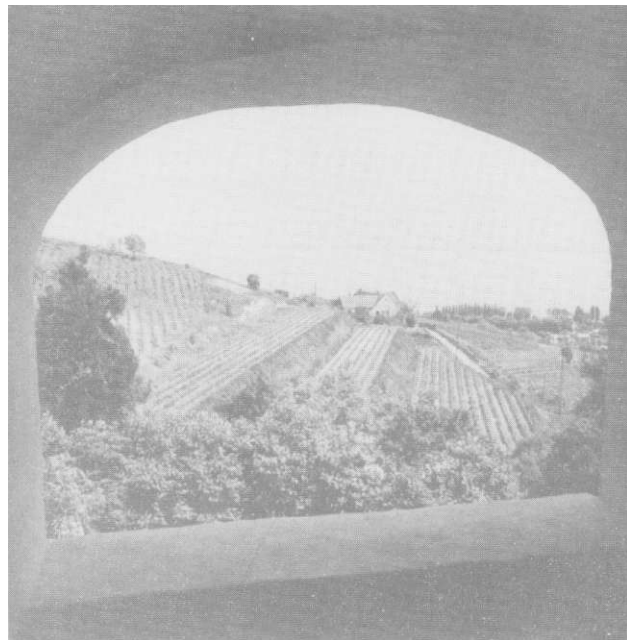

merésznek tetsző következtetésekre jutni. Hirtelen két ilyen elméletre utalnék: Vahot Imre *Dunai és tiszai költők és Kazinczy Ferenc műiskolája* című 1844-ben megjelent tanulmánya a magyar nemzeti irodalom három regionális hagyományát, illetve karakterét különíti el, a „dunai” költőket epikus, a „tiszaiakat” drámai, a felvidékieket pedig lírai tehetségként jellemezve.

Közel egy évszázaddal később, 1930-ban Farkas Gyula *A magyar romantika* című művében tett kísérletet arra, hogy a regionális tradíciók je-

a történelmi Magyarország felbomlása következtében, a kifejlődő magyar kisebbségi irodalmakban: Erdélyben, a Felvidéken és a Délvidéken. A regionális irodalmak kibontakozásának igénye azonban nemcsak a magyar kisebbségi literatúrákban jelent meg, hanem a magyarországi irodalomban is. A két világháború között, különösen a harmincas években, ismét napirendre került a kulturális decentralizáció ügye, s egyre-másra szerveződtek meg a nagyobb magyar vidéki városok irodalmi társaságai, szellemi műhelyei és kulturális folyóiratai. Ilye-

szemben nem rekeszti ki magából a társadalmi és történelmi mozzanatot. Nem kíván romantikus kivonulást a civilizációból, történelmi és kulturális hagyományokra utal: „A tájba beletartozik az ember és az ember műve is. Fontos színe a város a hegy lábánál, a távoli falvak, várromok és kolostorok (...) Mindezek etnikai vagy művészeti milyensége még a tisztán természeti jelenségeknél is erősebben befolyásolja a táj jellegét.” A természet fogalma mintegy a költészet mitológikus fogalmi közé tartozik, a táj fogalmának kultúrtörténeti jellege

A székesfehérvári romkert

gyeivel magyarázza a születő romantikus irodalom változatait. (Különösen a dunántúli írók, Kisfaludy Károly és Vörösmarty tájjal kapcsolatos élményvilágát mutatta be úgy, mint a nemzeti romantika egyik forrásvidékét.) Ezek az elképzelések azonban nem érintették komolyabban a magyar nemzeti irodalom szemléletét és történetének feldolgozását, irodalomtörténet-írásunk - a múltban és a jelenben egyaránt - nem regionális, hanem eszme-, irodalom- és stílustörténeti szempontok, illetve vizsgálatok nyomán rajzolt képet a hét évszázados magyar kultúráról, s a tájélmények vizsgálata csupán színezte ezt a képet, mint ahogy színezte az írók történelmi ismereteinek és élményvilágának elemző vizsgálata is.

Irodalmunk regionális hagyományai éledtek fel, voltaképpen kényeszerű módon, a trianoni szerződés és

nek jöttek létre Debrecenben, Szegeden, Pécsen, sőt Székesfehérváron és Kőszegen is, s jól kirajzolható jellegzetességgel éledtek fel egyfelől a „dunántúli” (a „pannóniai”), másfelől az „alföldi” irodalmi hagyományok, azok a szellemi tradíciók, amelyeket egyfelől a dunántúli Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály és Babits Mihály, másfelől az alföldi Csokonai Vitéz Mihály, Arany János és Móricz Zsigmond képviselt.

Természet és táj

Szerb Antal kis esszéje: a *Természet vagy táj* szellemesen különbözteti meg a két fogalmat. A természet fogalma szerint a városi civilizációban kialakult mesterkéltetés elutasítását, panteista sejtelmeket rejt magában, ezen kívül erősen emocionális jellegű: „A természetbe belevetítjük az emberi érzésvilág gazdagságát, a természet vidám, melankolikus, sivár ujjongó, játékos, vigasztaló, Érosszal telített, haragvó.” A táj fogalma ezzel

Badacsonyi szőlőparcellák, Szegedi Rózának, Kisfaludy Sándor hitvesének házából

van. „... a természet - mondja Szerb Antal - a historikus, időtlen fogalom, szinte ellentéte a történelemnek, a táj pedig csupa történelem.”

Ez a történelmi tájfogalom jelenik meg a két világháború közötti korszak költőinél. A verseikben alakot öltő táj nemcsak menedéket kínál a társadalomban dúló válságok elől, biztonságot is ad, feladatot is kijelöl. A költő a táj meghitt világában érzi otthon magát, a táj hagyományai alakítják kultúráját, elmerül történelmében, felelősséget vállal népének sorsáért. Ennek az otthonosságnak, hagyománynak és felelősségnek a jegyében lesznek a két háború közötti korszak - a polgári áramlatok, illetve a kibontakozó népi irányzat - költői valamely történelmi táj követei és énekesei. Vas István és Rónay György „törté-

nelmi tája” Budapest, Weöres Sándoré. Jankovich Ferencé és Takáts Gyuláé a Dunántúl, Kiss Tamásé az Alföld, Jékely Zoltáné, Dsida Jenőé, Szabédi Lászlóé, Kiss Jenőé Erdély, Győri Dezsőé a Felvidék, Berkó Sándoré és Sáfáry Lászlóé Kárpátalja, Dudás Kálmáné és Fekete Lajosé a bácskai táj.

Pannónia és Itália

A Dunántúl, mint kulturális és „lelki” táj, valóban saját világával és történetével van jelen irodalmunk, álta-

Wahlverwandschaft, miért ne lehetne ilyesmi a tájak között is? A latin és pannon népek igazi viszonyát talán nem is a hatások és tényleges kapcsolatok mutatják. Pannónia legnagyobb költőjét, Vörösmarty Mihályt, alig érte közvetlen itáliai hatás. Szelleme mégis sokkalta latinabb, mint más tájakról való nagyjainké, s zenéje, a színei olykor Vergiliust, olykor Dantét juttatják eszünkbe. A pannóniai táj titkos és mély latinsága zenél benne.”

Babits ez után teszi fel a kérdést: „Miben áll ez a latinság, mi a titka és lényege, ki tudná szavakkal meghatá-

ságuk enyhe és kulturált tarkaság, mely foglalkoztatja, megtölti, bebútorozza a képzeletet, s mégsem teszi azt sötétté s nehézé. Szelíd, latin, zenélő tarkaság. Ily tájakat szánt az isten az emberi szellem édes otthonául.”

Több mint három évtizeddel a most idézett vallomás születése előtt Babits valóban szép versben hasonlította össze Itáliát és Pannóniát *Itália* című, 1908 augusztusában keltezett szonettjében mindazonáltal nemcsak a táj természeti képében található hasonlóságra utalt, hanem arra is, hogy a Dunántúl múltja ugyanúgy személyes ér-

Ősz Szigligeten

lában a magyar szellemiség történetében. Ebben a történeti vagy éppen költői tradícióban egyaránt szerepe van a Dunántúl természeti képének, történetének, kultúrájának és népkultúrájának. A táj természeti képéről alighanem Babits Mihály adja a legjellemzőbb képet, midőn 1940-es *Itália és Pannónia* című írásában az olasz tájhoz hasonlította dunántúli szülőföldjét: „A mai Pannónia csupán egy táj. Nem lakja külön egységes népfaj, s nincs politikai különállása. Mi jogosít föl mégis egységet látni benne? Mi bátoríthatja föl a vakmerő és kötőszót, hogy nevét összekösse az Itália varázsos nevével? A tények sokasága itt nem jelent semmit. Aki azonban maga is pannóniai és Itália szerelmese, annak számára a kérdés felesleges, szinte értelmetlen. Lelki dolgokról van szó, s a tájaknak is van lelkük. Ha létezik az emberek között

rozni? Puskin egyszer megpróbálta osztályozni a tájakat, színeikkel jellemezve, s Itáliát »kék táj«-nak nevezte. Én is kéknek nevezem Pannóniát ifjonti versemben. »Gömbölyű, szelíd, színjátészó, kék vidék«... Igazában azonban egyik vidék sem kék, mind a kettő tarka és változatos színű. Tarka-

A mecseknádasdi középkori templom és temető

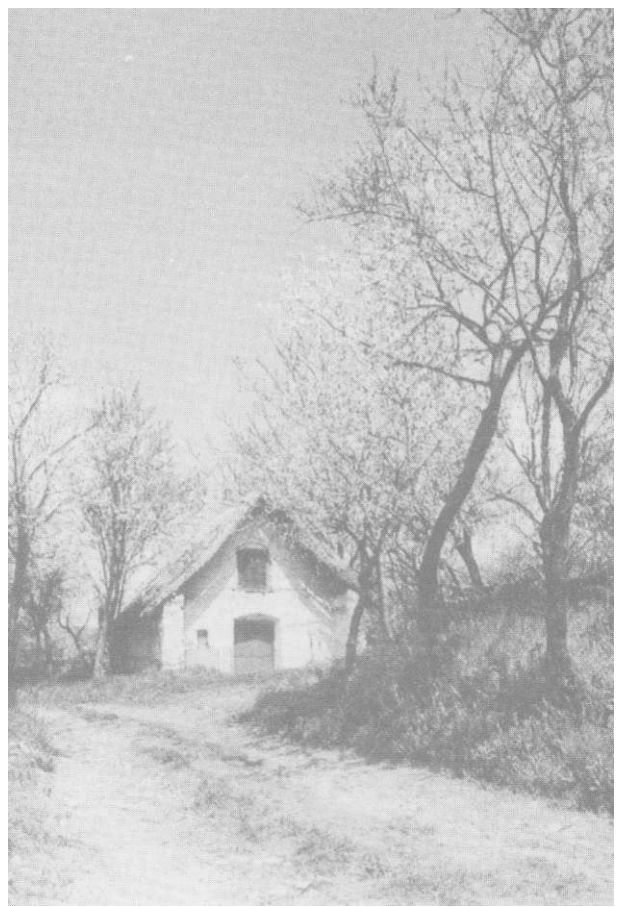
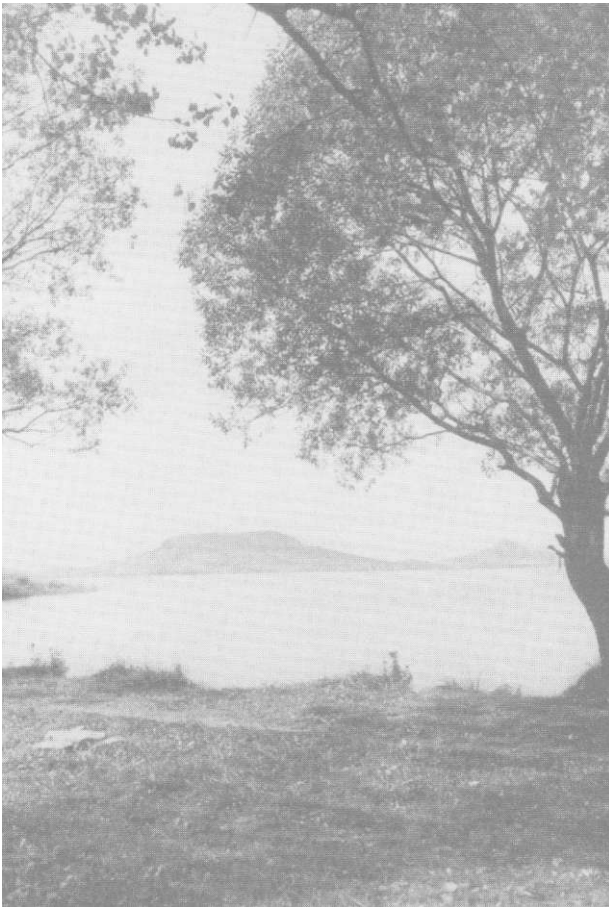
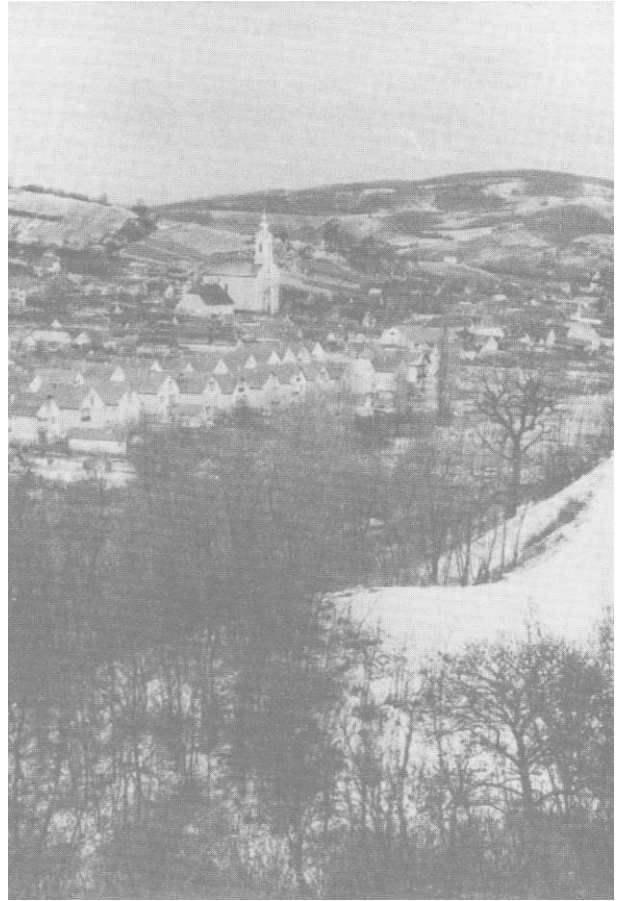
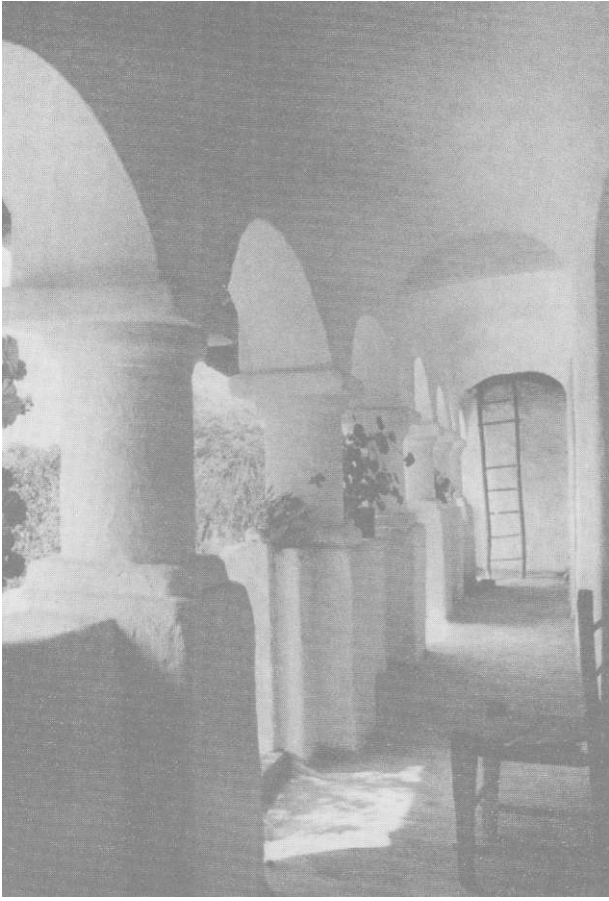
zelmeket kelthet, mint a történelmi emlékekben oly gazdag olasz föld. Babits így beszél:

*Itália! tudom városaid csodálni,
hol dús síkátoron vidám nép bizsereg.
Lázás az ily szűk út, mint testben kék erek,
s nemes, habár hanyag, szennyében is királyi.*

*Vonzanak íveid s tűnt fényed palotái,
árkádod, oszlopod, a sugaras terek,
hol elszédülnek az ideges emberek;
vonzanak a sötét toronylépcsők csigái.*

*De nem kékebb eged és a dombod sem zöldebb,
mint honni dombjaink s a dunántúli ég,
e gömbölyű, szelíd, színjátészó kék vidék.*

*S olasz szív nem lehet emlékektől gyötörtebb
a vén boltok alatt, az ősök piacán,
mint én, ha földeden bolyongok, bús hazám!*

Somogyi parasztház tornáca

A völgyben a megbúvó

Mecseknádasd

A Badacsony a somogyi partról

A Balatonfelvidék jellegzetes

paraszti épülete, a pince

A képek Szelényi Károly

Magyarország című albumából valók

Igen, a Dunántúl történelmi és kulturális táj, méghozzá a magyar nemzeti kultúra tárgyi emlékekben és régi nagy szellemi értékekben talán leggazdagabb otthona.

A dunántúli hagyomány

Várkonyi Nándor *A Dunántúl történelmi hivatása* című 1941. június 7-én a pécsi Janus Pannonius Társaságban tartott felolvasása számos történelmi adatra, adalékra hivatkozva bizonyítja ezt. Elsősorban a Szent István által megindított és az Árpád-házi uralkodók által következetesen folytatott keresztény országépítés hatalmas művére és gazdag eredményére hivatkozik, midőn a következőket írja: „az országépítés nagy színpada Pannónia: ez a legtisztább magyarság európai fészke. Az első fejedelem, aki Európa felé is tekint, Esztergomot teszi székhelyévé, felépítteti az első magyar várat, benne palotáját és az első keresztény templomot; ő veti meg alapját a pannonhalmi monostornak is. Esztergomban születik és keresztelkedik meg fia, István, aki Fejérvárt emeli székvárosává, s idehivatva a velencei Szent Márk-templom mestereit, bazilikát emeltetett velük családi szentélyül és temetkezőhelyül. A királyné városa Veszprém, az érsek Esztergomban székel. Pannonhalmán szállnak meg Nyugat hírnökei, már Géza idejében, s megteremtik a nyugatias magyar művelődés első fellegvárát. A hittérítésnek, vagyis a magyarság új irányú civilizálásának munkáját három dunántúli bencés kolostor indítja el: a pannonhalmi, a pécsváradi és a bakonybéli. A pannonhalmi szerzet könyvtára a XI. században 80 kódexet számlál, míg a 200 évvel régebbi és gazdag kremsmünsteri apátság Ausztriában csak hatvanat, melyet a népes szerzet 30 év alatt mindössze hússzal szaporít. Ugyanekkor Bakonybélben 87 kódexet találunk, köztük négy kincset érő drágaságot, Pécsváradon pedig 35-öt. A megtérített nép hitéletét először a veszprémi

és a győri püspökség szervezi, azután következik Nyitra, Vác, Kalocsa, Eger, Csanád. István tíz püspöksége közül öt dunántúli; a király személy szerint hét templomot emel, ezekből hatot Dunántúl. Kilenc kolostor közül, az említett pannonhalmi, bakonybéli és pécsváradi kívül, még négy épül itt István idején - az ország egyéb részein kettő. A zóborhegyi remete-kolostor még István előtti eredetű. Mindezek a magyarság új irányú művelődésének, az írás- és könyvműveltségnek központjai.”

Valóban, a Dunántúl hagyományosan a magyar irodalmi kultúra, a „könyvműveltség”, a keresztény egyházi kultúra (nemcsak a katolikus hagyomány, mint Pannonhalma, Zirc, Esztergom, Veszprém, Pécs, Győr, Szombathely, hanem a protestáns is, mint Pápa és Sopron), a magyar „latinítás”, a magyar „európaiság” otthona és műhelye. Ezt tanúsítja építészeti kultúrája: az egykori várak romjai, a román, gótikus és barokk székesegyházak, az egyszerű falusi templomok, a kastélyok, az udvarházak, akár a népi építkezés emlékei, az a jellegzetesen hazai fogantatású „parasztkorok”, amelyet leginkább a Balatonfelvidék, Somogy és Zala falvaiban találhatunk meg. Ugyanezt a szellemiséget őrzi a dunántúli népkultúra és népművészet, a hímezések, faragások, az agyagműveltség tárgyi világa.

Táj és irodalom

A Dunántúl és a dunántúliság hagyományát elsősorban mégis az irodalom, kivált a költészet hordozza, hiszen Pannónia mindig a Magyar Múza egyik kedves otthona volt. A régiségben a Pécssett lakozó Janus Pannonius, majd a horvát főnemesből dunántúli magyar költővé (és hadvezérré) vált gróf Zrínyi Miklós, később Faludi Ferenc volt a dunántúli táj és történelmi énekes. A magyar romantika kifejezetten a Dunántúl költészetében virágozott fel: Berzsenyi Dánielnél, a két Kisfaludynál, Vörösmartyknál, aki a Dunántúlról is valóságos „költői enciklopédiát” adott. A XX. század magyar költészetében is egyik vezető szólamként van jelen a dunántúliság: Babitsnál és Illyésnél, majd Weöres Sándornál, Takáts Gyulánál, Jankovich Ferencnél, Csorba Győzőnél, Somlyó Györgynél, később Nagy Lászlónál, Juhász Ferencnél, Kormos Istvánnál, Fodor Andrásnál, Csoóri Sándornál, Kalász Mártonnál, Ágh Istvánnál, Bella Istvánnál, Parancs Jánosnál. És persze az elbeszélő irodalomban: korábban báró Eötvös Józsefnél és Jókai Mórnál, aki a dunán-

túli táj és élet egyik legcsillogóbb krónikása volt, később a táj középkori múltjáról oly életszerű és gazdag freskókat festő Kodolányi Jánosnál, a dunántúli parasztpolgárok és értelmiségiek életét megörökítő Németh Lászlónál és Tatay Sándornál, vagy a második világháború utáni irónemzedékekhez tartozó Kamondy Lászlónál, Szabó Istvánnál, Galgóczi Erzsébetnél, Szakonyi Károlynál, Rákossy Gergelynél, Lázár Ervinnél, Vathy Zsuzsánál. Ők nemcsak a magyar életnek, hanem dunántúli szülőföldjüknek is hiteles krónikásai.

A Dunántúl példája

Költők és írók: versek és regények, elbeszélések örökítették meg a Dunántúl hagyományos és mindig változó emberi életét. Ennek az életnek, mondhatnám így is: dunántúli életformának a karakterét - túl azon, hogy az emberi élet színterül szolgáló táj és nemzedékek egymást váltó életét meghatározó történelem maga is megszabja egy kultúra jellegét és egy nagyobb emberi közösség mentalitását - mindenekelőtt a Dunántúl hagyományos nyitottsága okozta. A Dunántúl mindig Nyugat és Dél felé tekintett, onnan várta a gazdasági, politikai, szellemi erőket és hatásokat. Ha igaz az, hogy a magyarság Szent István király ezer éve érvényes politikájával, amely által a Nyugatnak: a nyugat-európai civilizációnak, a nyugati kereszténységnek és a szabadság-elvű nyugati politikai kultúráknak kötelezte el magát, valójában történelmi sorsot választott, és a Keletről érkező hatásokkal: a bizánci civilizációval, a török hódoltsággal, a moszkvai kommunizmussal szemben e történelmi elkötelezettsége mellett mindig kitartott, ha kellett áldozatok, önfeláldozások árán is, akkor ez nyomatékosan igaz a Dunántúl esetében.

A dunántúli régió mindig nyitott volt Nyugat-Európa: Ausztria, Németország, Franciaország, Itália felé, mindig befogadta és a teljes magyar kultúrába integrálta a nyugatról áramló kulturális és politikai értékeket, a szellem- és izléstörténeti hatásokat. Mindig megőrizte a maga nyugati tájékozódását és kapcsolatait, s nem elzárkózni kívánt a szomszédságból érkező hatások elől (ahogy például Erdély mindig okosan és erélyesen elzárni és védeni próbálta magát a keleti világ beáramló vagy beözönlő hatásaival szemben), hanem tanulni, birtokba venni akart és tudott. Ez egy szerszmind a Dunántúl tanítása is, és ez a tanítás most valóban időszzerű. ■

Ó, PÁPA!

A következőkben az fog kiderülni, hogy Pápán minden van. Vagy volt, vagy van. Vargák, csirizések, kőfaragók, kékfestők, hamumesterek, kádárok, szerszámkészítők, köszőrösök, iskolamesterek; kis emberek, nagy emberek - mármint híresek és kevésbé híresek továbbá régi malmok, templomok, platánfák, de panelházak is.

S ha valaki azt gondolná, hogy egyiptomi múmia azért Pápán sincs, téved, van. A 3200 éves múmiát egy volt diák ajándékozta a Papensiának. Ebből kiderül, hogy Pápának Papensija is van, már csak ki kell deríteni, mi az.

Komolyra fordítva:

Amikor négy évvel ezelőtt a pápai bencés, ma Türr István Gimnázium fennállásának 350. évfordulóját ünnepeltük, meglehetősen sokan szorongtunk a folyosókon, és az iskola előtt, a Fő utcán. Végignézve az ismerős és ismeretlen arcokon, budapesti viszonyok közé téve át az ünnepséget, az az érzésem támadt, hogy én most egy „jobb” helyen állok. Nem a Blaha Lujza téren, a Kelti környékén, hanem, mondjuk a Városmajorban, a Szilágyi Erzsébet fasorban, a Bimbó út elején. Az arcok komolyak voltak és ünnepélyesek, mindegyiken látható volt a le-

nyomata annak a nehezen megfogalmazható útravalónak, amit a jó iskolák adnak. Miután már én is a harmincadik érettségi találkozó után, vagy pont azon voltam - némi élettapasztalat birtokában -, örömmel állapítottam meg, hogy Pápán születni, ott felnőni, iskolába járni bizonyos színvonalat jelent a világban.

Pápa iskolaváros, református főiskoláját 460 éve alapították - kitűnő tanárok, tudósok, művészek kerültek ki innét, nemcsak az ország, hanem a világ minden tájára. Így aki Pápáról ír, számíthat a sokféle figyelemre, az értő és kíméletes, vagy kevésbé kíméletes kritikára. Ebben a pillanatban ez bizonytalánítja el a mondanivalómat, és egy másik, nem kevésbé fontos tény: én akkor eltem Pápán, akkor kezdtem el gondolkodni, figyelni a világot, amikor a háború után egy másik fajta rombolás indult el, a lelkek rombolása. Ez a majdnem két generáción át tartó általános süllyedés, nyomtatékosá téve a sok-sok személyes rosszal - ami persze másoknak is bőven kijutott -, minduntalan elötolakszik mondanivalóm mögül, s igyekeznem kell, hogy Pápa olyan legyen számomra is, amilyenek az utazó látja, amikor lelassítva autóját

Mária Terézia-korabeli lakóház a Corvin utcában

áthajt a városon: vonzó, patinás és varázslatos.

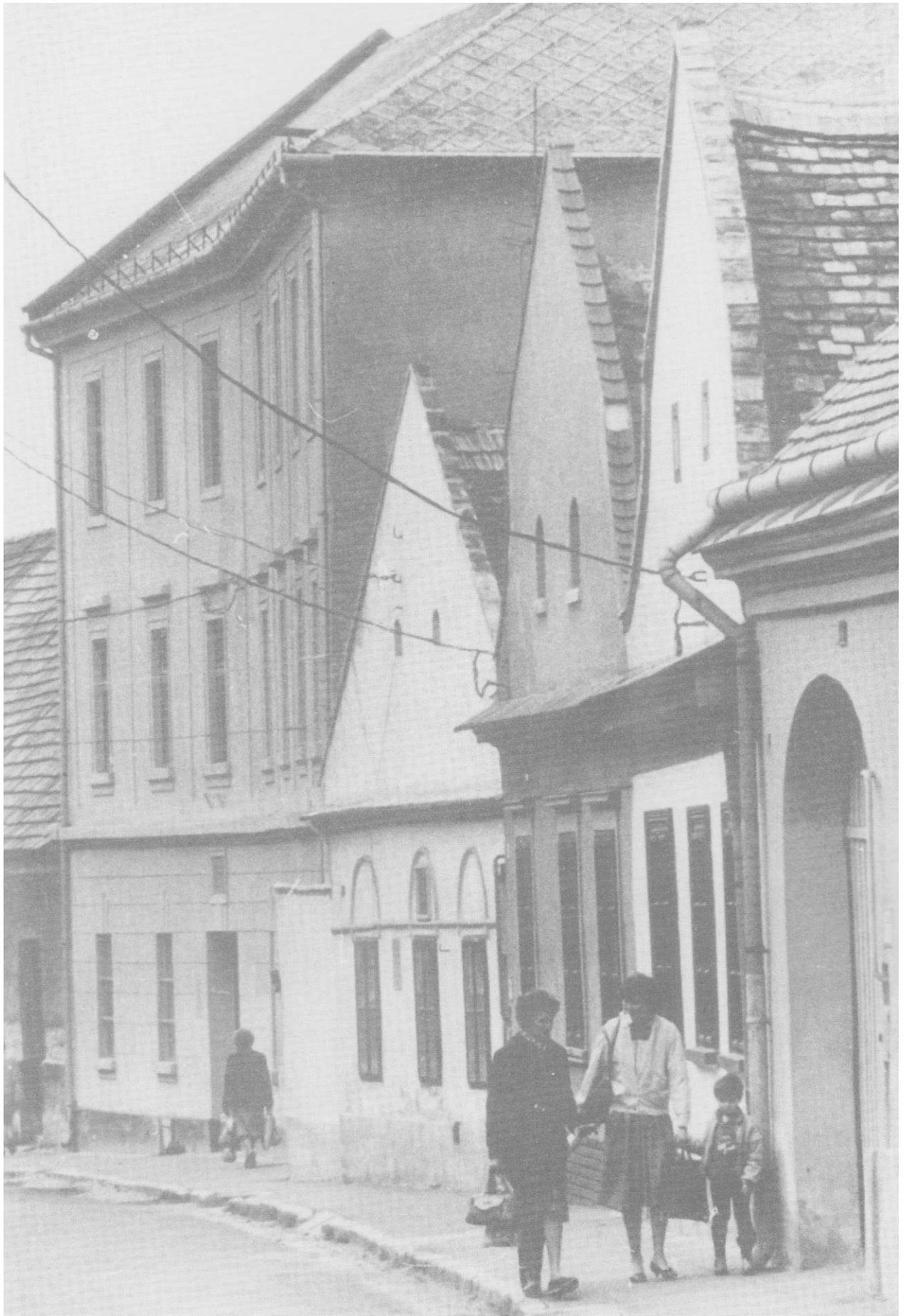
Egyfelől. Mert másfelől, mint minden közép-európai város története rémtörténet is, mondhatnánk, egy kis rémmese.

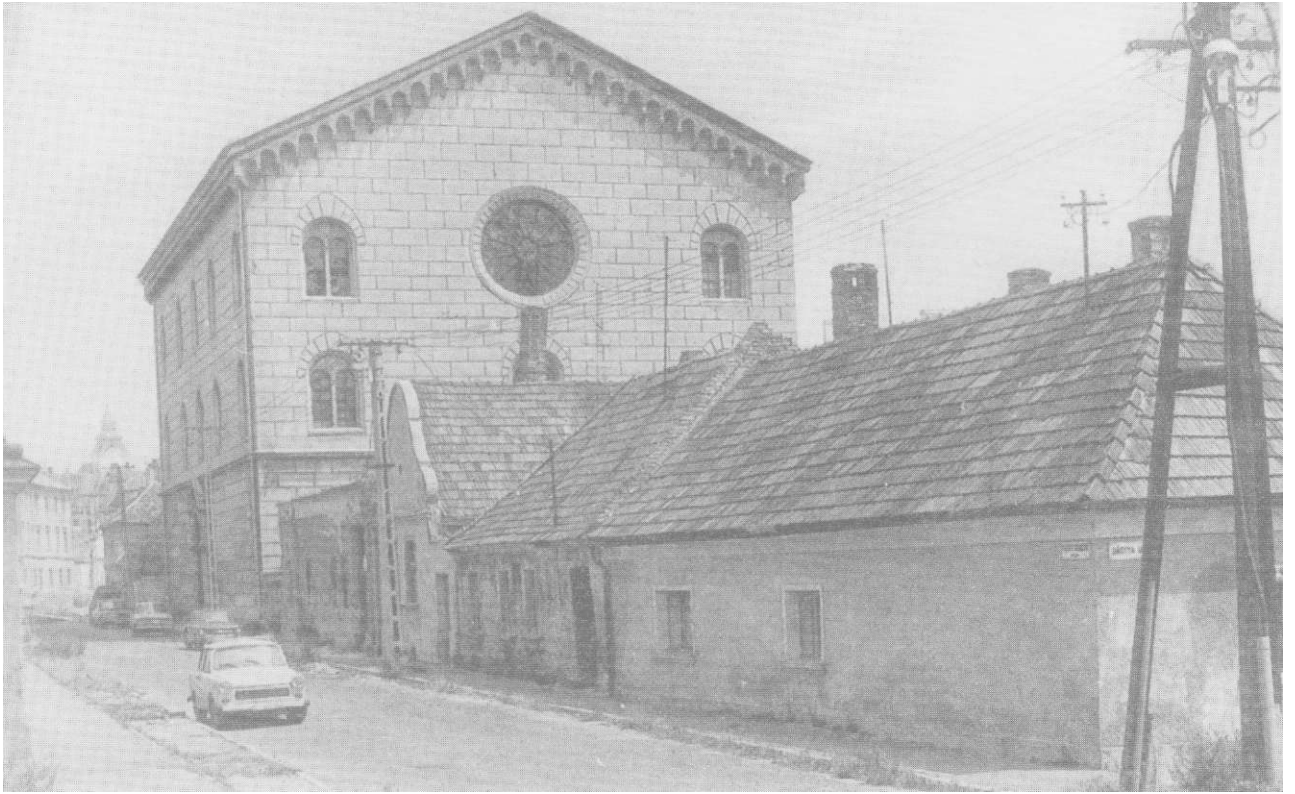
Szelid kezdet, az idők mélyéről. Lakott hely már a bronzkorban is, az avar birodalom nyomait sírok és földsáncok őrzik. Hogy az avar gyerekek mit csináltak errefelé, nem tudom, mi viszont, amikor sehol másutt nem volt jégpálya, ide, az Úrdomb környékére jártunk korcsolyázni.

A honfoglalók keresztény szlávokat találtak itt, a Pápa melletti Tevel község Árpád unokájának nevét őrzi, a közelmúltban mégis egészen más okból emlegették: itt találták meg a szovjet hadsereg egyik legnagyobb, atombiztos földalatti bunkerét.

Pápát kedvező földrajzi fekvése már korán vásárhellyé teszi. A XII. században temploma van és malmai működnek, 1398-ban városi rangot

Ó-Kollégium, mellette a Petőfi-ház

Az egykori zsidónegyed és zsinagóga

Az 1700-as évek közepén épült „Lábas ház” árkádjai

Óriásmalom Pápa határában

kap. A Garai család - övök Pápa - itt lakik, s ezért a város fejlődésében nagy a szerepe, az első „kastély”, fal és vár neki köszönhető.

A szelíd kezdet után viharosabb folytatás jön: Hunyadi Mátyás a várost a Zápolyáknak adományozza, ő, egyéb birtokaival együtt Thurzó Elek protestáns főúrnak adja át, majd birtokcsere révén az enyingi Török család kezébe kerül. Az *Egri csillagok*-ban oly szeretett Jánoska, felnöve, egyáltalán nem lesz szelíd lelkű főúr, inkább sanyargatásairól lesz híres, sokat panaszkodnak rá a pápaiak. 1617-ben a negyvenéves Esterházy Miklós feleségül veszi a tizenhat éves Nyáry Krisztinát, Pápa főura katolikus lesz, s ezzel megkezdődik, vagy folytatódik a katolikusok és protestánsok közötti több százéves áldatlan háborúskodás. Ennek a vallásháborúnak utolsó harci cselekményei a háború végére esnek: 1945. október 13-án (bomba robban? repülőgép zuhan le?) meghal nyolc ember, a Kálvária temetőben temetik el őket, a katolikus főapát nem akarja megengedni, hogy a temetőben a református polgármester mondjon búcsúztatót. Az idősebb pápaiak tudni vélik, hogy nem is túl régen, ha a más vallású férjet és feleséget egymás mellé tették, tanácsos volt a sírt napokig őrizni, nehogy fanatikusok kibontsák, és a vallása szerint nem odatarozó halottat a temetőből kidobják.

De vissza a múltba! A törökök a várost háromszor megostromolják, Török Bálintné katonái azonban szerencsésen visszaverik őket, Pápa csak 1594-ben kerül török kézre, mindössze három évre. VIII. Kelemen pápa tízezer olaszt küld Miksa főherceg vezetésével Pápa felmentésére. - Hogy Kelemen pápának miért volt olyan fontos Pápa felszabadítása, nem tudhatom, csak örömmel adom tovább a hírt, hogy így volt. Szemender pasa harc nélkül megadja magát, azonban a mézszárlástól, szabadrablástól és a zsák-

mánytól megrészegeedett katonák figyelmetlensége miatt három fáklyától felrobban a puszkapor, a védők vesztesége nagy.

És a folytatás: a Wesselényi-féle összeesküvés gyanúja miatt a Református Teológia tudós professzorait gályarabságra viszik, a napóleoni háborúban pedig két nagyobb csata a város közelében zajlik. Öt-ezer sebesültet kezelnek a kórházakban, a halottak emlékére áll azóta Pápan a „francia kereszt”.

Megszakítva ezt a korántsem teljes történeti kalauzólást, megemlítem, hogy ezekről az eseményekről iskolás korunkban mi édeskeveset hallottunk. Nem azért, mert kitűnő tanáraink nem ismerték volna a város történetét - mindjárt áttévedünk egy másik rémtörténetbe hanem mert buzgó besúgók figyelték - többnyire tanártársuk -, hogy ki mit mond az órán, kiről beszél és kiről nem. Ha megtudták, hogy valamilyik tanár a lakásán német, angol nyelvórát ad, feljelentették. Magyartanárunknak, Csapó Gyulának csaknem állásába került, amikor az érettségi biztossal összevitatózott dolgozataink osztályzásán. Szomorú elégtételt kapott érte: az érettségi biztost - József Attilát akarta tanárunktól megvédeni - húsz évvel később börtönbe csukták, mert igazgatói vagy tanfelügyelői minőségében szakmunkás bizonyítványokat árult - pénzért.

Az ötvenes évek nem a honismeret, hanem a „Ki tud többet a Szovjetunióról?” ideje volt (és hol van már a Szovjetunió), aki pedig a város múltját akarta megismerni, elment a Református Kollégium könyvtárába, kikölcsönözte dr. Tóth Endre 1936-ban kiadott *Pápa ismertető leírása* című könyvét.

Ebből tudom én is, hogy a mai Pápa megszületése a nagyvonalú, művelt és bőkezű főúr, Esterházy Károly egri püspök műve volt. Túlzás nélkül mondhatjuk, ő Pápa Széchenyiye. Szinte semmi sincs Pápan, ami ne kapcsolódna az ő nevéhez: mérnökével lecsapoltatja a város mocsaras tavát, a falusias utcákat eltünteti, csatornáztat, kastélyt, templomot, házakat, irgalmasrendi kórházat épít. A pompás térhatású barokk templomban nyolc Maul-

bertsch-freskó látható, a kastélyt versailles-i stílusban építteti át, s a barokk házak kapui, árkádjai, zárt erkélyei a Fő teret ma is az ország egyik legszebb barokk terévé teszik.

Ennél sokkal többet nem is tudok Pápáról elmondani. Ott nőttem fel, és úgy vagyok vele, mint a tájjal, amit nap mint nap lát az ember. Tudok beszélni a harangszóról: a harangzúgás távoli városokba visz el, mintha Passau, Regensburg vagy Merseburg harangjai is ugyanúgy szólának, a Nagytemplom órájának ütése pedig, különösen éjfél tájt, amikor már csendes a város, az idő ünnepélyes múlására emlékeztet. Pápa nekem nem szép vagy csúnya, a városok mércéje. Ha kisvárosba érkezem, ahol a földszintes házak előtt gömbölyű akácfa állnak, a kapuk mögött pedig hosszú, visszhangos kapualjak, egy kicsit mintha hazaértem volna.

Házunktól vagy kétszáz méterre volt a Református Kollégium könyvtára és egyháztörténeti gyűjteménye, a Papensia. Ha akartunk, csak mint a boltba vagy egy-egy kósármeccsre, tornaversenyre, úgy járhattunk át oda. Egy-két órára vagy egész napra.

Wertheim-szekerényéből - amikor utoljára ott jártam, holland tanárok küldöttsége nézte éppen a felbecsülhetetlen értékű kincseket - egy XIV. századi imádságos könyv került elő, egy 1482-ben Rómában nyomott jogi könyv és a Heidelbergi Káté, melyet a pápai Huszár Dávid fordított le és nyomott ki. saját nyomdájában. Itt látható még a Képzőtársaság Érdemkönyve, Jókai. Petőfi. Orla\ kézírásával: Petőfi *Lenke sírján* című, szintén saját kezűleg írt verse, mely egy irodalomtörténeti félreértést is tisztáz: Lenke nem fiatal lány volt, Petőfi szerelme, hanem annak a Horváth ügyvédnek a lánygyermeke, akinél Petőfi diákként írnozkodott. A Képzőtársaság Érdemkönyvébe Homonnai álnéven írta be Petőfi a *Szín és való* című versét, és van itt egy rajz is a három barátról: Orlayról, aki költőnek készült, Jókairól, aki festőnek, és Petőfiről, aki akkor már nemcsak színész, hanem színész és költő akart lenni. Pápáról írta a levelet Szeberényi Lajos nevű barátjának: „...Művész és költő!

*Apám, szüleivel és húgával,
1910 körül*

*A tanítóképző végzős
növédekéi, az első sorban
balról a második: anyám*

*Testvéremmel és barátainkkal
a Szalmaváry-malomnál*

barátom, mint hevülök. De már rég meg van mondva, hogy én közép-szerű ember nem leszek...” Míg a sápadt és vézna Jókait levelekkel ostromolja Komáromból aggódó anyja, előírja neki, mint egyen, Petőfi be-benéz a Három Rózsához címzett kocsmába - ez egyike Pápa ötvenkilenc kocsmájának.

Egyetemista koromban, egyik nyáron ide, a könyvtárba húzódtam be, és itt, a könyvekkel mennyezetig zsúfolt teremben olvastam el Prousttól *Az eltűnt idő nyomában-t* és a *Bimbózó lányok-at*, egy 1940-es kiadásban. Kettős világban éltem azon a nyáron, a párizsi szalonokban. Odette-tel és Swann-nal, aki „tele vakációs levegővel, s körülbe-gve a nagy gesztenyefa meg a málnás kosarak és egy csöpp tárkony illatával” - és saját életünk rémtörténetében.

A város közepén, a Várkertben évekig ott csúfoskodott egy betonkolosszus, városi uszodának készült, de a pénzt a vezetők elsikkasztották, a barokk tér szélén viszont megjelent egy doboz formájú emeletes ház, a párház, harminc év alatt talán az egyetlen épület, amit közközlésen emeltek. Házunkat a Deák Ferencről elnevezett utcában - a Zala megyei Deák Ferenc az 1812–13-as tanévet a pápai bencés gimnáziumban járta - lebontották, az utcát kiegyenesítették, a „rossznyelvek” szerint azért, hogy az 1700-as években készült, a kolera vagy pestis elmúltának örömére emelt feszületet eltávolíthassák. Így volt vagy nem, nem tudom, annyi bizonyos, hogy a szép Krisztus-korpusz évekig heveit a földön a Főtéren, míg valaki felállította a tókeri plébánia udvarán, ott áll ma is. Az 1775-ben megnyílt patikát Patyolat-tá alakították át, a faragott szekrények helyett nagy mosógépek bámultak ki a Fő utcára. A Dunántúl második legszebb zsinagógáját - térhatásának titka a három hajó, a két emelet, és legfelül a kerek mozaikablak - raktárnak rendezték be, a református lánynevelő intézetet pedig a kollégium és a templom szomszédságában lakásokká nyilvánították. és az odaköltöztetett lumpen, féllumpen családok a város botránykrónikáját gyarapították.

Az élet színház, talán ezt gondolhatták jobb napokat is megért taná-

raink, és a város szórakoztatására színelőadásokat rendeztek a színháznak kinevezett Jókai Kultúrházban. Volt *Bastien és Bastienne*, *Kőszívű ember fia*; történelemtanár-nónk. Kiss Éva olyan kitűnő Alphonsine-t alakított benne, hogy a győri színház meghívta színésznek - nem ment. Idejártunk Tóth Sándor tanárunk rajzkörébe, akiről elmondhatjuk - tizenhat képe van a Nemzeti Galéria tulajdonában, négy Pécssett, néhány Győrben és Szombathelyen -, hogy egy pillanatra ott volt a harmincas évek európai festészetének élvonalában.

Ilyen volt Pápa iskolás koromban, ilyenek láttam. Most milyen? A Hodoska, a város legkedveltebb kert-helyisége - ha itt mulattak a bakonyi betyárok, a tulajdonos kiállította az útra a szolgálót, idejében szóljon, ha jönnek a pandúrok - ma Weber Kft., mezőgazdasági gépeket árul. A gyárak nehéz helyzetben vannak, sok embert kell elbocsátaniuk, az Elekt-hermax, a korábban elektromos berendezéseket gyártó cég ma olajkályhákat készít Németországnak. Minden változik, minden átalakul, talán csak a város szélén, a hajdani Leip-nik. Perutz gyárak munkáslakásai - leginkább a pusztai cselédlakásokra emlékeztetnek - élük túl ezt a történelmi fordulót is.

A Zöldfa utcában az egyik házon emléktábla, itt lakott Nagy László költő, új ez is, a temetőben pedig a nagydéli polgármester saját csiszoló és kőfaragó szerszámaival a nagydéli születésű Vályi Ferenc, híres főiskolai tanár sírkövét hozza rendbe.

S essen szó arról is, ami diák-ként, felnőttként is eltaszított: a helytelenül vidékiséggént elege-tett igénytelenségről. Hazafele, a Szombathely-Budapest vonatra, kupénkba, felszáll egy korosabb házaspár. Az asszony is, a férfi is csúnya. Nem azért, mert csúfnak születtek, hanem, mert életük során lettek azzá. Bőrük szürkés, pórusaikba mintha húsz-harminc év pora ivódott volna bele. Az asszony fakó, ősz haja fésületlenül lóg, húsos fülcimpájában fénytelen karika. Talán tükörbe sem nézett évek óta, csak kombinált szekrényét, olcsó porcelánjait, konyháját, kertjét nézte. Se ő, se a férje arcán nincs nyoma nagy

örömmel vagy szenvedésnek, az életük - semmilyen élet. Az asszony matat a csomagok között, zörgő hólyagpapírból húst vesz elő, húsz kilométeren át eszik, eszik. Az első szó, ami elhagyja a száját: „sótlan”. Nem, anyukám, mondja az asszonynál alacsonyabb férj, nem lehet. Kézzelet kötött, csúnya kardi-gánjából elővesz egy sörnyitót, és kinyitja az útra szánt sörét. „Sótlan”, ismétli meg az asszony, és megremeg az orrcimpája. A férfi a csúf, nagy nejlön szatyorban keres-gél, előkerül belőle hájastészta, szőlő, kenyér, de só nem. Mindegy, az asszony már úgy is végzett az evés-sel. Besöprik a maradékot egy újságba, becsomagolják, talán az állatoknak, és néznek maguk elé, üres tekintettel, húsz-harminc kilométeren, egy életen át.

De ne ezzel fejeződjön be Pápa története, az uszodával inkább. Mert az uszoda vagy tíz évvel később, de mégis elkészült, és én, ha Pápán járok mindig elmegyek, úszom, néze-lődöm, örülök: uszoda Pápán! Most épp vagy negyven kisiskolás hancúrozik a medencében, úszni tanítja őket az úszómester. Mire kijövök, ott sűrögnek ők is az öltözőben, a tanítónők türelmesen szárítják a lányok haját, a fiúk kinn ülnek az előcsarnokban, uzsonnáznak. „Mercsinek a copfya végit is szárítsd meg”, hallom az egyik tanítónő hangját, „Zsuzsira vigyázz, kényes”, válaszol rá utánozhatatlan tájszólással a másik. A gyerekek a szanyi iskolából jöttek, hetente kétszer hozzák be őket tanítóik, hogy mire felnőnek, megtanuljanak úszni. A buszt közadakozásból fizetik. „Amarilla, Amarilla! Hol vagy?” kiált be az öltözőbe egy kislány. Amarilla szöke, copfos, és talán tündér is, nemcsak úszni tudó kisiskolás. Sapkát húz a fejére, leül a többiek közé, eszik ő is.

A gyerekekről, az uszodáról, Amarilláról az a bizonyos útravaló jut eszembe, amit a 350. évfordulón egybegyűltek arcán láttam, de nem tudtam megfajteni.

Flaubert azt írja, egészen másutt, de talán nem egészen másról: „Az a legfontosabb a világon, hogy elég magasan tartsuk a lelkünket.”

Talán ez a megfajtés, ezt láttam az arcokon, és az iskoláknak is ezt kellene újra elérniük. ■

Tarján Tamás

„ELMONDOM EGY ÁLMOMAT”

Bereményi Gézával az alkonyatban

Az Eldorádó
forgatásán

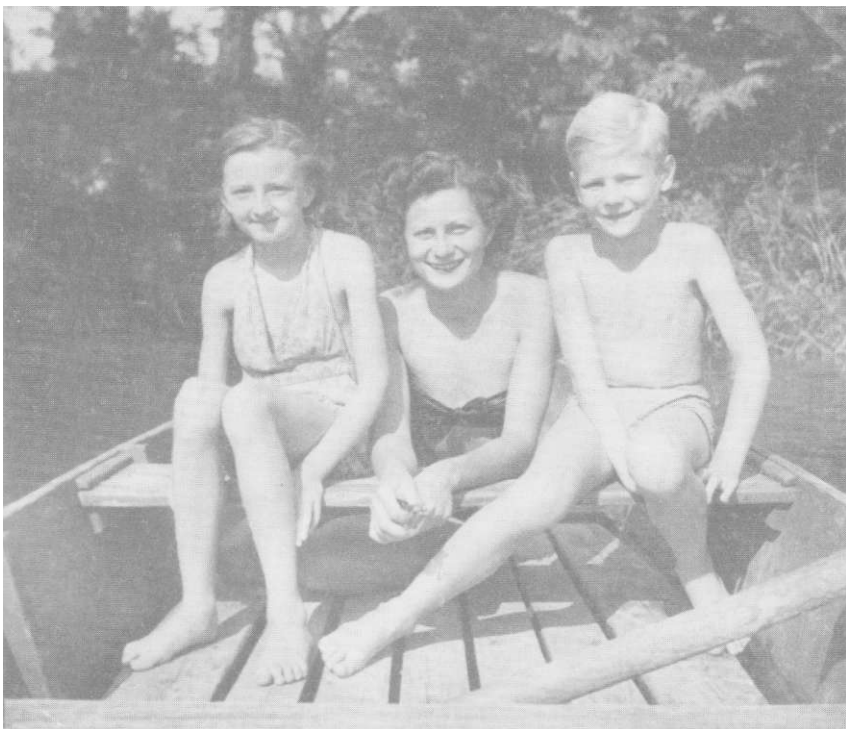
Legendás ember. Az igazi neve még a lexikonok szerint is ködbe vész. Bizonyos híresztelések szerint egykoron tanárjelöltként Csokonai Géza néven mutatkozott be diákjainak, hogy úgymond ük-ükapjáról, Csokonai Vitéz Mihályról tartson órát. Állítólag egyetlenegy kész novellája volt, amikor a hatvanas évek végén egy alkotóköri felolvasáson átütő sikert aratott, a hirtelen jött kiadói fölkérésre pedig két-három hét alatt írta meg első elbeszéléskötetének darabjait. Szívesen tartják világvárosi kóborlovagnak, aki feltűnik és eltűnik. A legszívósabb legendája az, hogy - legendája van.

A Legendárium-ár le sem tagad-

hatná; de nem is akarná. Említett - 1970-ben publikált - bemutatkozó könyve, A svéd király után 1977-ben ez a regény következett, majd 1983-ban három dráma a Trilógia című kötetbe gyűjtve. Közreadta 1991-ben a Dalok-at is: a Cseh Tamásnak írott szövegeket. Irt nagyszerű filmeket, önállóan rendezett két hasonlóképp nagyszerűt (A tanítványok, 1985; Eldorádó, 1988), utómunkálatainál tart a harmadiknak. Szívesen enged a színházak csábításának. Ha mégsem, akkor magamagát csalogatja igazgatónak az XL Színház-ba. Tíznel több hanglemes dalszövegírója. Sokoldalú tehetség lévén a babérokat is sokfelől takarította be: József Attila-díjas, Ba-

lázs Béla-díjas, SZOT-díjas. film-szemle-fődíjas, filmkritikusok díja-díjas, 1989-ben a legjobb európai fűm rendezőjének díját nyerte el.

Valami véletlen folytán az egyetemi éveket követően én szereztem neki reklám-propagandista állást egy könyvterjesztő vállalatnál. Bereményi nem horgonyzott le itt: kiváló szinkron dramaturg lett belőle, majd szellemi szabadfoglalkozású. Bármivel foglalkozott is, mindig szakított szabadidőt arra, hogy visszalátogasson egy-egy bölcsészkar szemináriumra. Ilyenkor én magamban ámuldozom, hogy immár Bereményi Géza-kurzusokat tarthatok szépszámu hallgatóságnak, ő meg közben képtelennek

Táborozás Köves tanár úrral a Dunánál (alsó kép, az író az ülő sorban a középső)

A gyömrői tavon anyával és Katona Marival

Szilvikével

tetsző históriákkal világítja meg az élet racionális bonyolultságát. Most e beszélgetést már abban a pillanatban elkezdte - pontosan, nyomdakészen, ironikusan —, amikor kérésemre és az Európai Utas felkérésére teljes

természetességgel mondott igent a telefonba.

Úgy ült a belvárosi eszpresszó ablakmélyedésében, mintha esztendőköta ott időzne. Vagyis nagykabátban, idegenül és figyelmesen. A negyed-

órája érkezettek otthonosságával. A félhomályos és kényelmetlen teret a fehér és a lila színek lehető legelőnytelenebb vegyülete, ez a már hangulatosan lehangoló miliő ragadta ki a kinti alkonyatból. Bereményi rögvest

tovább akart állni az általa kiszemelt helyről, aztán eltökéltten maradt. A tekintetében érdeklődés: térjünk a tárgyra.

A tárgy először maga a hely:

- Szerinted hol készülhetne kényelmesen és barátságosan egy ilyesfajta beszélgetés?

- Mondjuk az Astoria kávéházban. Csendes és nyugodt. Amilyen már nincs több. Nem kell nekem sok. Olyasmí hiányzik, mint a hírlapok békes olvasgatása reggel. A kapuciner. A bécsiesség.

- A bécsiességet sokszor - és régóta - Bécsben kritizálják a legélesebben.

- Én nem szégyellem. Talán azért nem, mert a szüleim éppen Bécsben tartózkodtak, amikor megfogantam. Apám temesvári úri fiúként kapott román behívót, s mivel nem kíváncsi volt a második világháborúba, huszonhárom évesen átmenekült Magyarországra. Itt az erdélyi menekültek státusát és segélyét élvezte, majd bankhivatalnok lett, és megismerkedett egy Teleki téri kereskedő tizenöt éves lányával, aki utóbb az anyám lett. Mivel apámat a magyar katonai behívó sem kerülte el, a Semmelweis utcában fölkereste azt a német irodát, ahol ausztriai munkára lehetett jelentkezni. A hivatalnok megkérdezte tőle, van-e felesége. Apám, vélhető érdekeit józanul fölismerve, igennel válaszolt, így „mit Frau” stemplivel megkapta a papírját, mehetett egy bécsi tölténygyárba dolgozni. Anyám, akivel már fontolgattak szökési terveket, nem akarta követni, de az utolsó pillanatban a pályaudvaron mégis fölugrott a vonatra. Mivel 1946. január 25-én születtem (Budapesten), számításaim szerint 1945 májusában, Bécsben történhetett fogantatásom. Szüleim hamarosan hazatértek; apám azon nyomban távozott a családi körből. Ezért anyai nagyszüleim neveltek, az ő nevüket viselem. Apám tizenhárom évvel később, 1959-ben bukkant föl, mondván, most jöttem a börtönből, fi-am. Ami a nevemet illeti, állítása szerint én nem is Rozner, hanem valójában Vetró volnék (van egy Vetró András nevű, jelenleg Kézdivásárhelyen működő szobrász unokatestvérem is).

- Szüleid háborús mezaliansza, apád elsodródása, 1956 utáni előbukkanása, édesanyád új házassága, a nagyszülők közelsége: neked, a prózaíróknak kapóra jött a családi mitológia, a dús epikai anyag.

- Folyton keresnem kellett a személyiséget. Keresnem a valódi nevet. Identitászavarba estem. Az ilyen emberben nagy empatikus képesség támad. Épp ezért amióta csak tudok magamról, könnyen vagyok képes mások sorsába helyezkedni. Az összes helyet, környezetet, várost, ahol a felmenőim éltek: megtapasztaltam. Amikor 1989-ben Temesváron - tehát apám városában - eldőrdült az első sortűz, hatalmasat dobant a szívem.

- „Hatalmasat dobant a szívem...” Most beszélgetés közben épp regényt írsz, egy közhelyen ironizálsz, vagy az igazat mondod?

- Szó szerint úgy történt, ahogy az előbb hallhattad. Óriásit ütött a szívem. Akkor jöttem rá, milyen az, ha az embernek nagyot üt a szíve.

- Te, aki viharos gyermek- és ifjúkort kaptál a családotól, miféle apai tradíciókat örökítesz a lányaidra?

- Amit a magunk számára, a magunk életében megoldunk, annak terhe alól az utódainkat fölmentjük. Ami tisztázatlan marad, az megismétlődik velük. Huszéves nagyobbik lányom nem az én nevemet viseli. Jelenleg külföldön dolgozik, és nem találja a helyét. Az ő számára én etalon vagyok ily módon.

- Egy mondatodat így kezdted: „... amióta csak tudok magamról...”

- Nekem könnyű: négyéves korom óta olvasok, és ezzel meg is pecsétlődött a sorsom. Olvastam, ami jött. Nagyapám házában indiánregények voltak, meg ponyvák. Első olvasmányom Coopertől *A vadölő*, erre tökéletesen emlékszem. Régi kiadás, pompás rézkarcokkal. A c betűk még cz-nek nyomtatva. Látom magam előtt a kezdő jelenetet. Két vadász megy az erdőben. Leülnek falatozni. „Baloldaladra is pofázz, Vadölő!” - így az egyik. Itt akadtam el először. A múlt századi fordító nyilván azt akarta tudatni, hogy célszerű a teljes fogazatot használni rágáskor. Az össze-

függések akkor még nem nagyon hiányoztak. Sziget házzal, tó közepén... Indiánok éjjeli támadása... Olajjal bekenet testük minduntalan kicsúszik a védekező fehérek szorításából... Valami faragott sakk-készlet... Ezek ösképek, minden olvasóra hatnak. Az álmyszerű erő másban is megmozdul. Franz Kafka naplójának egyik részlete szerint mintha egy meztelen embert akarnának ellenfelei a tűzhelyhez szorítani, de folyton kisiklik a kezükből... Ez ugyanaz a vízió. Kényszerítő erővel kell följegyezni. Kafka és Cooper így nem sokban különbözik. Ami bennem megragad, megragad másban is. Minden művészi tevékenységtől ezt várom: hogy megteremtődjék és igazolódjék a közös nyelv. A megragadó képek és érzések nyelve. Éppen ezért veszem nagyon komolyan például a slágereket is. A jó, nemes slágerekben halálos energia van. Karády Katalin a *Csak egy nap a világgal* legalább olyan jól kifejezte a kort, mint Beethoven. Beethoven és Karády, Kafka és Cooper: végül is majdnem ugyanaz.

Olvasnivalóimat hallatlan biztonsággal emeltem ki a kínálat káoszából. Három férfi élénken figyel a prérin... Lovas közeledik... Ki lehet? Mindig ezt tesszük: találgatjuk, ki lehet a közeledő. Ez ősi és közös dolog. Shakespeare-nél is ugyanígy. Amikor Hamlet-parafraízomat, a *Halmit* írtam, sorra jöttek elő az ősi, alapvető, „szertartásos” élmények. Azt hittem eleinte, hogy Polonius búcsúja a fiától: merő unalom. A megfelelő jelenet, Pilisi búcsúja fiától, nálam a legjobb részlet lett. Búcsúzás. A *búcsú*. De ez eszembe se jutott írás közben. Shakespeare nyilván tudta, hogy amit ír: a búcsú.

„Kivártam az én időmet...”

- Milyen tanuló voltál?

- Négyes, jó. Szórt jegyekkel, kettőtől ötösig. Összességében: négyes, jó; nem túl föltűnő. Nagyjából így folytatódott az egyetemen is. De addig kacskaringós út vezetett. Nevelőapám mindenáron diplomás embert akart belőlem faragni. A családtagok erősen kételkedtek ennek esélyeiben.

Cserélgettem az iskoláimat, belekeveredtem ebbe-abba. Vidéken találtam magam: Pápán. És egyszer csak elkezdtek menni a dolgok. Például tanulmányi versenyeket nyertem. Anyámnak már nem kellett lesütött szemmel elsietnie a tanáraim mellett. (Azóta azt is mondták neki, hogy „márványtábla fogja megörökíteni, asszonyom, a fia pápai diákéveit...”).

- *A pápai kollégium falán már akkor is volt egy pár márványtábla. Átjárt a hely szelleme?*

**Falusi Mariann és Lang Györgyi
az Eldorádóban**

Az első novella írása idején

**Gothár Péter az Eldorádó
forgatásán**

- Átjárt. Nem tudtam, mi járt át, de átjárt. A város sivár volt, unalmas. Azóta tudom, az a szellem hatolt át, amiről az iskolámmal kapcsolatban hallottam, olvastam. E szellem által ébredtem rá utóbb, hogy miért vigyáztak rám a tanáraim, miért mentették bennem a tehetséget.

- *Egyetem?*

- Csakis humán pálya jöhetett számításba, kémia vagy más hasonló semmi esetre sem. A pesti bölcsészkar mindenestül méreggel telített megrontó intézmény volt, amikor (1964 és 1970 között) én látogattam. Önbecsülésem össze-vissza ingadozott. Nemigen figyelt rám, nemigen ismert el senki, de folyton szélsőséges indulatokat váltottam ki. Ezek elképesztettek. Ha nem csináltam semmit, nagy botrány lett belőle, ha tettem valamit, nem vették észre. Érthetetlen élet volt: sosem akkor jutalmaztak, és sosem akkor büntettek, amikor arra indok akadt volna.

Személyes bajom a különféle ügyekből sohasem lett, csak mindig

**Gellei Kornél és Eperjes Károly
a Tanítványokban
1972-ben a Riviérán
Cseh Tamással**

Ugyanígy el is ment, amikor már nem vettem gyakorlati hasznát. De ma tudok angolul. Tűrhetően németül. Olvasok franciául. Lehet persze, hogy az olasz segített.

- *Az egyetemem végül is...*

- *...átlébecoltam. Nem tiszta a lelkiismeretem.*

- *Írni mégis hallgató korodban kezdted, és abban az évben jelent meg első köteted, amikor a diplomádat kaptad.*

- Az már az egyetem legvége volt, és másfajta, kinti inspirációk vezettek inkább. Olyan emberek ragadtak magukkal, mint például a bölcsészkarra ugyan járogató, ám gyökeresen más-hova tartozó Bódy Gábor. Ezeknek a kinti hatásoknak a birtokában meglehetősen göggel tértem vissza az alkotókörbe, illetve „novella-korosztálynak” is nevezhető, nem csekély létszámú nemzedékembe a *Történelem* című első elbeszéléssel. Eleteemben ez lett az ismétlődő minta: kívülálló szerepből, amatőrök közül indítani. Így csináltam íróként, így - a miskolci Manézs Színpad felől - a drámáimmal, így filmesként és színházasként is. Megvártam, amíg összeomlik egy műfaj, egy szakma, és akkor kezdtem a zavarosban halászni. Kivártam az én időmet.

- *Szindarabjaidról szólva ezt régebben ösztönösségnek, „hályogkóvács-dramaturgiának” nevezted. Nemegyszer szigorú ítéleteket is mondtál magadról, máskor meg esküdtél, hogy például filmet soha többé nem készítesz.*

- Azt jelentettem ki, hogy több forgatókönyvet nem írok. Minél inkább hangoztattam ezt, annál erősebben kapacitáltak, annál gyakoribbak lettek a fölkerések. Amikor a legdacosabban álltam ellen, akkor mondta Nemeskürty István, hogy akár önálló rendezésre is hajlandó szerződni velem. Távozófélben volt a filmiparból, a maradék pénzt a rendelkezésemre bocsátotta. Frappáns tett volt tőle.

- *Két évtizeddel ezelőtt fogalmaztál úgy is, hogy a nagy történelmi események közti holtidők jobban érdekelnek a fordulópont-helyzeteknél. Ma is ez az elved? Ma is az említett „kintről befele” minta szerint dolgozol?*

**Az Eldorádó forgatásán
Andorai Péter (fent)
és a rendező (lent)**

**Indián játékon fehéremberként
a Bakonyban 1974-ben**

undor környékezett. Magyar és olasz szakra jártam. A tanszékek általában leképezik, utánozzák a tárgyukat. Az olasz tanszékre úgy emlékszem, hogy az hallgatóstul-mindenestül az olasz infantilizmust képezte le. Akinek legjobb volt a ritmusérzéke, az volt a legjobb olaszos. Az én nyelvérzéke később, harminc fölött jött meg.

- *A szinkronstúdióban végzett fordítói munka révén?*

- A lengyel nyelvtudásom így jött, és csak alkalmazott tudás volt.

- Kívülről jött ember vagyok, de az eddigiekhez hasonló kacskaringós utakat már nem lesz időm végigjárni. Az Európa-díjas *Eldorádó* a velencei filmfesztiválon nagy közönségsiker volt, viszont a kritikusok ásitoztak az unalomtól (most már állítják is, hogy rossz a lelkiismeretük...) 1989-ben egy olasz értelmiségi hölgy a filmet látva megkérdezte egy anketon: - És mit jelent a történetben 1956? - Látható, nem? - kérdeztem vissza. - De nekem mit jelentett: segítségnyújtást vagy agressziót a szovjet csapatok bevonulása?! - Törődjünk a filmmel - javasoltam. - Mondjam, mondjam! - nem hagyott nyugtot. - Agresszió volt - válaszoltam. A nő erre látványosan kivonult, az anket közönsége megtapsolta őt, én pedig ott álltam elképedve: jobboldalinak bélyegezve az itáliai félszigeten. Mert Olaszország ma is és mindig: félsziget.

(E szavaknál egy furán öltözött, bizonytalan nemű fiatal érkezett a novemberi alkonyatból. Bármely Fellini-film statisztaválogatásán megállná a helyét. Talán nem koldus volt, de semmi esetre sem királyfi. Valamely programfüzetet - úgy tűnt: lejártat - ajánlott megvételre, majd rögtön inkább tizenhét forintot kért, hogy megvehesse vacsoráját. Ahol Bereményi üldögél, ott általában feltűnnek ilyen alakok. Kéregetők, volt tábornokok, végzetesen megsérült sportolók, nagy szerelmek nyomait viselő békebeli hölgyek. Szeretnek különös történeteket bízni Bereményi Gézára, és látszólag csakis rá. Mostani vendégünk nem mesél. Enélkül is kapott két fémtízest az írótól, hozzá ugyanennyit tőlem. - Kívánjanak nekem jószerecsét! - kérte még éneklő hangon, mielőtt továbbkacsázott volna a műsorfüzettel.

Azt kívántunk, mindhármunknak, közösen.)

Író a staniclin

- Az *Eldorádó* sok jelenete a zsibárosok híres pesti terén, a Teleki téren játszódik. Itt telt a gyerekkorod, egy hadirokkant - mint megírtad bemutatkozó köteted fülszövegén - vásárnaponként innen vitt ki a Kerepesi temetőbe, hogy minden egyes alka-

lommal leköpjétek az áruló Görgey sírját. A régi Teleki tér már nincs meg - de mi lett a te megírt, filmre vitt Teleki tereddel?

- A Teleki tér: Atlantisz. Hírt adtam róla, s ezzel meg is oldódott valami. Közös jellé vált. Beledolgozódott a világba. Ez a Cooper-eset, a közös, ősi nyelv esete. Vagy hogy még egyszer ismétljek - legyen ez egy ismétlődő szerkezetű interjú -: Pápán én már

1976-ban, Esztert figyelve egy sarokból

**Básti Julival Dégen,
a Tanítványok forgatásán
1985-ben**

nem a régi egyházi iskolába jártam, az átszervezett gimnáziumban más tanárok más anyagot tanítottak, a helyszelleme mégis működött. Így van ez. Jó ezt közvetíteni. Nem hírtették - szellemi természet van a dologban.

- Szakdolgozatodat Mátyás Ivánról írtad...

- Nem a Teleki tér miatt. Egyébként ő is „kívülről jött”, mármint a Teleki térre, és talán ezért ír róla jobban, mint aki odaszületett. Nagypám mesélte: - Idejött egy író a standomhoz, és azt mondta: ismerem a maga unokáját, az is író. Milyen jó a maga unokájának: annyira otthon van a Teleki téren, hogy nem is ír róla... Nagypám mutatta, hogy egy stancilira föl is írta annak az írónak a nevét. *Mádi*.

Mátyás Iván nagyon jó író. „Vadölösen” dolgozik; és „kafkásan”. Minden jó író így dolgozik.

- *A Teleki térről jöttem, mesterségem címe: X. L.*

- Az XL Színháznak az volt az előzménye, hogy színdarabokat írtam. Az XL egy volt a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján megszaporodott induló vállalkozások közül. Egy bukás a sok közül. Tétova két évem övezte, sok volt körülöttem az ilyesmi. Az újabb regényem is befejezetlen maradt (de befejezhető). Félkész a darabom is, a *Mennyből az angyal*. Ha kész lesz, színre akarom vinni a színházam maradék tőkéjéből. Épületünk nincs, társulatunk nincs, mégis meg lehet csinálni. Úgy, ahogy a *Légek közmétere* című darabomnak is talált hajlékot egy alkalmi színészcsapat az R. S. 9. amatőr színházban.

Az XL bukása nagyon megviselt. Színházi bukásnál nincs szörnyűbb. Csúfondáros! Ingerültté teszi a barátokat, a szövetségeseket is. Szerencsére a filmes bukást nem ismerem, ám elviselhetőbbnek gondolom. Rá lehet kenni másokra.

- *Filmrendezői Európa-díjjal a zsebedben mit gondolsz az Európa szó hallatán?*

- Két esztelen öldöklés jut eszembe ebből a századból. Az jut eszembe, hogy itt vannak a világ legszebb városai, melyek - falvak. Amerika és Japán talán csak nézi, hogy errefelé fal-

vak közötti futballháború dúl, vagy dúlhat.

- *Nem lehetne valami derűlátóbbat... (bár az én véleményem rosszabb a tiednél). Mégiscsak részben abból a pénzből csinálisz filmet, amit rangos díjjal kaptál, és részben Európának csinálod a filmet.*

- 1956 után (közvetlenül utána, és később) a magyar értelmiség szinte jóvátehetetlenül elfordult Európától. Az íróársadalom egy része is, ama bizonyos író-nyilatkozat aláírásával és közzétételével. Ez máig ható dilemma. De nem oszthatom azokat a szélsőséges vélekedéseket, amelyek szerint - ezért és másért - Nyugat-Európa leválaszt minket magáról, elölkeve, visszalökte Közép-Kelet-Európába. Politikai segítségre Európa nyugati részétől nemigen számítok, kulturális, szellemi támogatásra azonban - a dolog öntermészeténél fogva - igen.

Európa állandó villogásokból és háborúkból született. Egy nagy kultúra álma hajtotta, míg a *civilizációról* időről időre megfeledkezett. Kulturálisnak álcázott rögeszmék nevében estek egymásnak a népek, és aztán már nem is tudták, vagy nem merték bevallani, hogy területekért és etnikai elképzelésekért ontanak vért. Ennyiben a mai jugoszláviai helyzet is európai, és nem balkáni.

Ismétlem: a végsőig veszedelmes arra az álláspontra helyezkedni, hogy Magyarország elfordulhat, elszigetelődhet Európától. Ugyanígy elfogadhatatlan lenne, ha Európa akarná kilakoltatni Magyarországot a kontinens fejlettebb egészéből. De az elvont európaisághoz ragaszkodni naivitás, folyton azt emlegetni értelmetlenség. Torkig vagyok azzal, hogy óriások és szörnyetegek sora bizonygatta: Én vagyok Európa! Ezt harsogta Goethe, ezt Napóleon, ezt Hitler.

A turné

- *Még mindig remélek valami vigasztalóbbat.*

- Dante, Cervantes, Kafka, Wittgenstein a vigasztalók. Talán Dosztojevskij, ha európainak tekinthető, és ha beilleszthető ebbe a sorba. Őket

A Halmi című dráma előadása Kaposvárott, 1979-ben

szeretem, akik kívülről akarták megtermékenyíteni, megfrissíteni ezt a világot. Ők az egészen mások; és ettől ők a nemesítők, az ojtók.

- *Kafka? Aki saját vallomása szerint nemzetből, nyelvből, vallásból, családból, a szeretet elemi kapcsolataiból, mikroformáiból is kihullott?*

- Ez a tény nagyon jól megfér az általam mondottakkal. Kihullott? Ezzel igazán európai; és „kinti”. Ez világos eszmetörténet.

Eszmetörténet, történelem az is, hogy a Cseh Tamás előadásában a Katona József Színház műsorán szereplő új estünk színtere, a *Nyugati pályaudvar* itt van Budapesten, tehát Európában: keleten. Magyarországon van. Magyarország tranzit-ország. Fürdőszobai lefolyó. Minden folyó ezen a mélyebben fekvő területen teríti szét a hordalékát, piszkát. Csak rá kell nézni a térképre: ez a térség domborzata miatt védhetetlen. Magyarország - költőktől tudjuk - kompromisszum, híd-ország. Pompás kelet-nyugati átjáró Észak és Dél közt kevésbé jó; az északi és déli illetéktelenek menekülteként kerülnek ide. Lehet-e a hagyományos háborúk után intakt ez a delta-terület? Vagy kényszerűen előzönlí a civil áradat? Kiszámíthatatlan.

Egyszer azt álmodtam, hogy egy nagy család tagjaként egy országút közepén ebédelek. Körülöttünk föl-le vonulnak hadseregek. Beleesznek a levesünkbe, megerősokolják a nőket. A családtagok közül mégis mindenki úgy tesz, mintha csupán ebédjével lenne elfoglalva. Mintha nem is lenne más dolga, mint ebédelni. A család egyre ritkul...

- *Tudod, hogy majdnem szó szerint egy Mrožek-tragikomédiát álmodtál? A lengyel íróból lett világpolgár Ház a határon című „álmát” álmodtad...*

- Igen? A határ-helyzet ugyanaz, mint a középponti helyzet. *Között-ál* lapot mindkettő.

- Egy álom címmel is írtál dalt Cseh Tamásnak: „Elmondom egy ál-

Az Eldorádó forgatásán 1988-ban

*momat. / Először egy férfi jött...” -
így kezdődik.*

- Írtam. Annyit róla, hogy történe-
tesen autóbussen írtam.

- Érttem. Eljött alighanem az ideje,

*hogy megköszönjem a beszélgetést,
egy közhelyes és halk „... és mik a ter-
vei?” kíséretében.*

- A *Nyugati pályaudvar* a bemuta-
tón még nem volt kész. Most, egy hó-
nappal később már átstrukturálódott,
értelmét elnyerte. A második-harma-
dik előadáson sokan gratuláltak, mi-
lyen ügyes kézzel írtam át a szöveget.

Nem változtattam egy szót se. Elké-
szült.

A *turné* című filmemet, melyet Tö-
röcsik Mari, Benedek Miklós, Eperjes
Károly, Cseh Tamás és mások fősze-
replésével forgattam, most állítom
össze a vágóasztalon.

Az biztos, hogy vagy nagyon rossz
lesz, vagy nagyon jó. ■

GENS FIDELISSIMA

Természetes-e, hogy meg kell magyarázni ezt a címet? A történelmi emlékezet padlásainak kíméletlen lesöpése során eltűntek fogalmak, jelképek is bő számban. Nem hiszem, hogy a most érettségizők többsége tudná, melyik népre vonatkozik a „leghűségesebb” kitüntető jelző. Rákóczi Ferenc becsülte meg ezzel a ruszinokat. Emlékirataiban olvashatjuk, miként fogadták ruszin jobbágycsoportjai, mikor átlépte Magyarország határát: „...érkezésem híre elterjedt a munkácsi hercegségben, és alig lehet elképzelni azt a buzgalmat és örömet, amely a népet mindenfelől hozzám vonzotta. Bandákban jöttek, kenyeret, húst és más szükséges élelmiszert hoztak. Ezek az emberek feleséges-tül és gyerekestül jöttek, és amikor messziről megláttak, letérdeltek, és orosz módra keresztet vetettek.”

Azt hihette volna az ember, éltek valamikor ruszinok a történelmi Magyarországon, de azután nyomuk veszett, mintha hírdőjük sem maradt volna a XX. század végére. Nekem sokáig Komáromi János *Esze Tamás, a mezítábasok ezredese* című regénye idézte föl az Erdős Kárpátok, Máramaros ruszinjait. A hangulatos történelmi regény a gyermek olvasónak a kurucok oldalán harcolók sorában örökítette meg őket. A nagy erejű és kegyetlen Esze Tamás így biztatja katonáit: „Hozzá az némethez, beregi hajdúim, hozzá az némethez, ugocsai rusnyákjaim!”

Nevezték őket ruténoknak, rusznyáknak is, görögkatolikus vallásuk megkülönböztette őket szlovák szomszédaitól (bár a nyelvi közelség miatt Sárosban, Zemplénben asszimilálódtak hozzájuk), keleti szláv nyelvük pedig a magyaroktól és a románoktól. A nemzeti ébredés, vagy más szóval a nemzetiség válságában számot tartottak rájuk az oroszok, az ukránok, sőt a szlovákok is (görögkatolikus szlovákoknak nevezték őket). Különállásukat, sajátos kultúrájukat a XX. század közepéig sikerült megőrizniük, attól kezdve a történelem prése alatt éltek. A kárpát-medencei együttélés hagyományai rányomták bélyegüket népi kultúrájukra; történelmi mondáik, dalaik őrzik ezt a tradíciót. A Rákóczi szabadságharc bukása utáni időkben így idézi föl a ruszin kuruc dal:

*Repült, repült, repült
Páros sas felettünk,
Szerelmes Istenünk!
Mi lesz már belőlünk?*

*Szétverték a sasok
Sólymot, galambokat,
Pusztítani küldtek
Hollókat, varjakat.*

Ortutay Gyula magyarázata szerint (*Rákóczi két népe* című füzetében) az allegóriában a sólymok a magyarokat, a galambok pedig a ruszinokat jelentik.

K. Gy. Cs.

A RUSZINOK

A korábbi évszázadokban a magyar nép- és irodalmi nyelv a Magyar Királyság területén élt keleti szláv népesség, a ruszinok megnevezésére az orosz népvétet használta, az orosz birodalomban élő keleti szlávokat pedig muszkának nevezte. A ruszinok megnevezéseként az orosz szót találjuk a XVI-XVIII. századi urbáriumokban, contractusokban, a Rákóczi-család irataiban, II. Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc leveleiben, Fényes Elek történeti statisztikai munkáiban, s a *Geographiai szótár*-ában is. Máramaros-sziget és környékének magyar népnyelvében az ott élő ruszinokat ma is oroszoknak nevezik. A magyar irodalmi nyelvben a XIX. század folyamán az orosz népnév jelentésváltozáson ment át. Az 1848-49-es magyar forradalmat és szabadságharcot eltipró I. Miklós cár muszka seregeivel történt közvetlen találkozást követően a muszka népnév fokozatosan archaizálódik, pejoratív jelentést kap, s felváltja az orosz szó.

A Magyarországon élt ruszinok önmaguk megnevezésére a ruszin, *ruszkij*, *rusznak* népvétet használták és használják részben ma is. A *ruszin* szó nyelvünkben tehát kölcsönzés a ruszinok nyelvéből, a *rutén* név pedig a latin ruthenicus (=ruszin) magyaros formája. A ruszin értelmiségiék szóhasználatában már a XVII. században feltűnik az *uhroruszkij* (=magyarországi ruszin) népnév. Ez a szó 1699-ben jelenik meg először nyomtatott műben, egy Nagyszombatban speciálisan a ruszinoknak készült katekizmus címében. Az uhroruszkij szó korabeli magyar nyelvű tükörfordítása a *magyarorosz*

népnév magyar nyelvű nyomtatott művekben a XVIII. században bukkan fel először, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáig használatban volt.

A ruszinok megjelölésére a két világháború között bukkan fel a karpatorusszkij=kárpátorosz név, melyben már kifejeződött, hogy használói az orosz nép részének tekintették a ruszinokat. A *kárpátorosz* szó mintájára alakult ki nyelvünkben szintén tükörszóként a *kárpátukrán* népnév.

Az *ukrajinec* ukrán népnév a XIX. században ugyan ismeretes volt már a ruszin értelmiségiék körében, de azt magukra nem vonatkoztatták. A kárpátaljai ruszinokra vonatkoztatott ukrán népnév a kommunista sajtóban jelenik meg először a húszas évek közepe táján. Az *ukrán* népnév a kárpátaljai és a csehszlovákiai ruszinok körében csak 1945-től terjed el. E változást híven tükrözte a magyar nyelv is: több szomszédos nép magyar nyelvű etnonimjához hasonlóan a ruszinok megnevezése változott. Az *orosz*, *magyarorosz*, *rusznák*, *ruszin*, *rutén* népvétek után megjelentek az ukrán és kárpátukrán elnevezések, de nem váltak általánossá.

Amíg a szinte vasfüggönnyel elzárt kárpátaljai ruszinokról Magyarországon is elhitték a hivatalos szovjet deklarációkat, miszerint a ruszinok nemzeti identitásának másfél évszázados problémája megoldódott volna - hiszen ukránokká lettek a hazai tömegtájékoztató is a kárpátukrán és az ukrán népvétet használta, s került a ruszin elnevezést. Az utóbbi kéthárom év történései és etnokulturális folyamatai ismeretében hazánkban is törvényszerűen gyak-

ran találkozunk a ruszin megnevezéssel.

A ruszin lakosság kenézek, soltészek vezetésével békésen és fokozatosan szivárgott be a XIII. századtól kezdve a XVIII. századig, mint pásztor- és földműves népesség. A legrégebbi bevándorlók a síkvidéki ruszinok, ugyanis az Erdős Kárpátok lakatlan területeinek benépesítése délről haladt északabbra a Kárpátok gerince felé.

Ruszinok a magyar történelemben

A ruszinoknak a Kárpát-medencében történt megtelepedéséről más vélemények is vannak, amelyek azonban történetkritikailag nem bizonyítottak, csak hipotéziseknek minősíthetők. A szovjet történetírás a ruszinok őslakos voltát, autochtonitását tette hivatalos, kizárólagos véleményné, s annak ellenére, hogy egyetlen bizonyító adat sem szól Kárpátaljának az óorosz államhoz, a Kijevi Ruszhoz (Kijevi Oroszország) való tartozásáról, e feltevést politikai céllal bizonyított tényként terjesztette. A szovjet érában szinte minden kárpátaljai kiadvány azzal kezdődött, hogy „Kárpátontúl több évszázadon át erőszakosan el volt szakítva ukrán anyaföldjétől... a Kárpáti Ruszt csak a XI-XIII. században foglalták el a magyar hűbérurak.” E történethamisítást aktuálpolitikai célok szolgálatába állították, a magyar jellegzetességek eltüntetésének és a helyi ruszin vonások és törekvések visszaszorításának igazolására használták fel, megtoldva Kárpátalja „újraegyesülésének” meséjével.

A ruszin lakosság számbeli gyarapodása a XVI-XVII. szá-

zadban is folytatódott, az erdélyi fejedelmeket adó Rákóczi-család kiterjedt birtokain különösen szívesen fogadták a ruszin jobbágyokat. A török hadjáratok alatt elpusztult borsodi, abaúji s az alföldi tájakra az ekkorra viszonylagosan túlnépesedett beregi, zempléni, máramarosi hegyekből kisebb-nagyobb csoportokban ereszkedtek le. A legdélibb emigrációjuk a Bácskába és Szerémségbe irányult, ahol a XVIII-XIX. században telepedtek meg.

A ruszinok lakta területek - hasonlóan a szlovákokéhoz és románokéhoz - nem alkottak sem politikai, sem adminisztratív egységet, a vármegyék határai sem estek egybe az etnikai határokkal. Egy viszonylag csekély számú egyházi értelmiségi réteg - papok, szerzetesek, tanítók -, valamint az elenyésző számú kismemesség mellett földművesek, pásztorok alkották a ruszin társadalmat. A fejletlen társadalmi struktúra következtében egészen a XX. századig az egyház volt az egyetlen olyan intézmény, ahol az anyanyelvi kultúra és nyelvhasználat szerepet játszhatott. A görögkatolikus egyház a magyarországi ruszinok népi-etnikai és egyszersmind kulturális, valamint potenciális politikai kerete is volt. A XIX. század húszas éveig - az eperjesi püspökség megalakulásáig - a ruszinok a bihari és bácskai szórványaik kivételével a munkácsi püspökséghez tartoztak, melyek keretei között román és magyar, kisebb számban pedig szlovák anyanyelvűek is éltek. A püspökség székhelye 1778-ig Munkácson, ezt követően pedig Ungvárott volt. A város ettől az időtől lett ruszin művelődési központ.

Fényes Elek 1842-ben megjelent statisztikai művében a következő megyékben jelez ruszin népességet:

Theodorus Koriathovics, Princeps Ruthenus, Dux de Munkács, et Podoliæ Basilianorum ad Munkács Fundator Anno. 1360.

Abaúj:	15 120
Bereg:	65 069
Borsod:	5 200
Gömör:	4 315
Máramaros:	84 396
Sáros:	66 691
Szabolcs:	3 101
Szatmár:	4 364
Szepes:	25 435
Torna:	1 500
Ugocsa:	18 560
Ung:	58 901
Zemplén:	90 250
Összesen:	443 779 fő

A magyar történelem válságos korszakaiban a ruszinság hitvallást

tett a magyarok mellett. A *Gens fidelissima*, a hűség népe viszonylag nagy számban állt a kurucz zászlók alá a Rákóczi-szabadságharcban. Jelentős számban vett részt az 1848-49-es szabadságharcban is. Az akkori püspök, Popovics Bazil Világos után bujdosni kényszerült, és végül fogságra ítélték azért, mert 82 felszentelt görögkatolikus pap mint nemzetőr vagy tábori pap vett részt aktívan a harcokban, 51 ungvári kispap pedig a reverendát honvéd mundérral cserélte föl egy időre.

Több mint hetven éve folyamatos kísérletek folynak a ruszin-magyar együttélés tényeinek elhallgatására, meghamisítására. Mintha a történeti tényeknél súlyosabbak lettek volna az ezeréves magyar elnyomást hangoztató sztereotip szólamok.

Kárpátalján kívül ma ruszinok Cseh-Szlovákiában, Horvátországban, (Kis-)Jugoszláviában és Romániában élnek. Ezen kívül jelentős számú ruszin található a tengerentúlon is, főleg az Egyesült Államokban és Kanadában.

Ukrajna-Kárpátalja

Kárpátalja mint földrajzi és politikai fogalom az első világháborút követő trianoni békeszerződés után került a köztudatba. Gyakorlatilag Magyarország azon négy vármegyéjének - Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros - az összefoglaló neve, amelyet 1919-ben Csehszlovákia kebeleztetett be. Az első bécsi döntést követően 1938 novemberében délnyugati részét, majd 1939 márciusában egész területét visszacsatolták Magyarországhoz. Az 1945. június 29-én a Csehszlovákia és a Szovjetunió által aláírt szerződés értelmében beolvad az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságba, és az SzSzKSz Legfőbb Tanácsa Elnökségének 1946. január 22-én kelt rendelete alapján az USzSzk Kárpátontúli területévé szervezték át.

Kárpátalja lakossága a legutóbbi, 1989-es statisztikai adatok alapján 1 millió 258 ezer fő, s hivatalos adatok szerint 99 nemzetiiség képviselői lakják. Az ukránok lélekszáma 976 749 fő. A hivatalos szovjet felfogás szerint Szovjetunióban ruszin nemzetiség nem volt. 1946-ban a ruszinokból egyetlen tollvonással ukránokat csináltak. 1949-ben felosztották a ruszin irányvonalat képviselő munkácsi püspökséget, híveit a pravoszláv egyházba kényszerítet-

ték, papjai jelentős részét bebörtönözték, Szibériába száműzték. A sztálini, majd a brezsnyevi nemzetiségi politika Kárpátalján elsősorban a magyar lakosságot sújtotta, de elnyomta a ruszinok nemzeti érzéseit is. Ennek ellenhatásaként jelentkezett az elmúlt években az önálló ruszin kultúra iránti igény, egyre nőtt azoknak a száma, akik a ruszin népnév elismerését követelték.

1990. február 17-én megalakult a *Kárpáti Ruszinok Társasága*, amely ez év tavaszán *Kárpátaljai Ruszinok Társasága* névre változtatta elnevezését. A Társaság célkitűzései elsősorban kulturális jellegűek, de tagjai politikai jellegű célokat is követelnek. A Társaság alakuló ülésén a résztvevők egy része követelte, hogy tüzzék zászlajukra *Kárpátalja* autonómiájának kérdését. Lapjai, az *Otczij Chram* (Atyai templom) és a *Podkarpatszka Rusz* (Kárpátaljai Rusz) ukrán és ruszin nyelven jelennek meg. A Társaság követeléseit teljesítette a Kárpátaljai Területi Tanács, amikor 1992 nyarán elismerte a *ruszin* nemzetiséget.

A ruszin kulturális, nyelvi irányvonalat látszik képviselni az 1989-90-ben legalizálódott kárpátaljai görögkatolikus egyház is, amelynek képviselői következetesen ruszinokról beszélnek. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye, hasonlóan a Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegyéhez, Róma közvetlen fennhatósága alá tartozik. A lemergi ukrán görögkatolikus érsekség irányítói, közöttük *Miroslav Ljubacsivszkij* lemergi érsek szeretné a munkácsi püspökséget Lemberg joghatósága alá vonni. Az egyházszerkezeti hovatartozás, ill. a jurisdikció kérdése hatással lesz a ruszinok nemzeti identitására is.

Újabbán több kárpátaljai lapban is megjelenik ruszin nyelvű, illetve ruszin nyelvjárásban írt közle-

mény. Ruszin nyelvezetük egyetlen, nincs normalizálva. Jól szemlélteti ezt a *Visznik Potiszja* (Tiszavidéki Hírnök) című Huszton megjelenő lap, amely teljes terjedelmében ruszin népnyelven adja közre Kárpátalja teljes függetlenségét követelő, még be nem jegyezett *Kárpátalja Köztársaság Párt* programtervezetét.

E sorok írójának véleménye szerint az önálló Ukrajnában - ha nem is konfliktusok, küzdelmek nélkül - Kárpátalja meg fogja valószínűsíteni a „különleges önkormányzati státuszt”, s az ukrán hivatalos politika és követelmény el fogja ismerni a kárpátaljai ruszinok különbségeit. s bizonyos funkciókban a ruszinok nyelvének használatát is. Így lesz-e?

Ruszinok a világban

A Párizs környéki békeszerződések értelmében a történeti Magyarország kompakt ruszin népeségű területei Csehszlovákiához és részben Romániához kerültek. A Csehszlovákia keretein belül élő ruszinok közigazgatásilag, politikailag, kulturálisan, s bizonyos értelemben nyelviileg is két részre oszlottak. Bereg, Ugocsa, részben Ung és Máramaros megyék ruszin népessége a bizonyos autonómiával bíró *Kárpátalja* (Podkarpatská Rus, Rusinsko) keretein belül élt. ezt a területet 1945-ben az Ukrán SzSzk-hoz csatolták. Ung vármegyének az Ung folyótól nyugatra eső területei, továbbá Zemplén, Sáros és Szepes megyék északi részein élő ruszinok Szlovákiához kerültek. A Szlovákiához csatolt területeken a szlovák hivatalos (közigazgatási, iskolai, művelődési) szervek félve attól, hogy a terület Oroszországhoz kerülhet, nemzetietlenítő politikát folytattak, aminek következtében a ruszinok száma jelentősen csökkent. A nemzetiségi lét megőrzésének egyik legfontosabb eszközére, az

iskolára különösen kedvezőtlen hatással volt az a szlovák iskolaügyi határozat, mely szerint elrendelték, hogy azokban a görögkatolikus iskolákban, amelyekben a hírhedt 1907-es Apponyi-törvény értelmében a magyar lett a tanítás nyelve, nem a ruszin tanítási nyelvet kell visszaállítani, hanem szlovákul kell tanítani. A szlovákiai ruszinok lélekszáma radikálisan csökkent: 1930-ban lélekszámuk 95 783, a szlovákiai lakosság 2,9 százaléka; 1980-ban 37 260, a lakosság 0,8 százaléka. Az 1991-es cseh-szlovákiai népszámlálás szerint Szlovákiában a ruszinok száma 16 937, az ukránoké pedig 13 847. Egyházi források ugyanekkor a görögkatolikusok lélekszámát 170 200 főben, a pravoszlávokét pedig 31 000 főben határozták meg.

Alig fejeződött be a kilencnapos csehszlovákiai csendes forradalom, a szlovákiai ruszinok körében előtérbe kerültek a ruszin irányvonal hívei, újra hivatalossá vált a ruszin népnév - ruszin-ukrán formában. 1989. november 27-én megalakult a Csehszlovákiai Ruszin-Ukrán Peresztrojkrát Kezdeményező Csoport. 1990. november 17-én Mezőlaborcon *Ruszin újjászületés* (Ruszinszka obroda) társadalmi egyesület alakult.

Ami Romániát illeti, nem számítva a Szucsava környéki huculokat, a romániai Dobrudzsában, a Bánságban és egyebütt élő ukránokat, a bennünket érintő területen Máramaros tiszennyolc és Arad megye egy községében élnek ruszinok. Létszámuk 35-40 ezer.

Az iskolai tanítás nyelve mindenütt román; a ruszin, illetve az ukrán nyelv tanítása a forradalom után is fakultatív keretekben valósulhat meg. Az anyanyelv érvényesül viszont az igen élénk egyházi-vallási életben. A liturgia nyelve egyházi szláv, a prédikáció

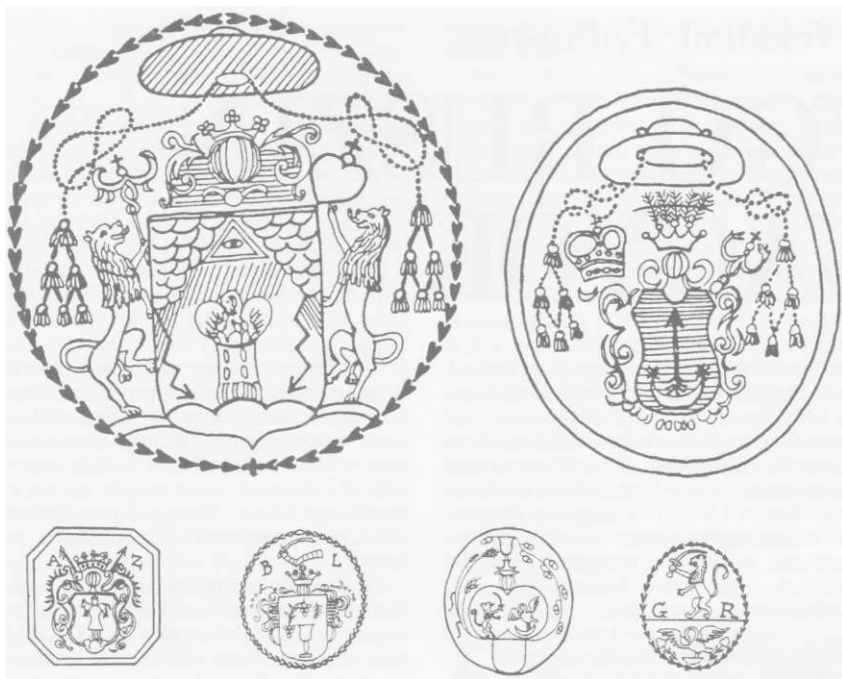
pedig a helyi archaikus, sok magyar elemet magában foglaló nyelven történik.

Az 1981-es népszámlálás szerint Horvátországban és a Vajdaságban 23 321 ruszin, 12 809 ukrán élt.

Az ukránok a XIX. század végén Galiciából telepedtek át a monarchia által anektált Boszniába, 1945 után nagy hányaduk áttelepült a Vajdaságba, ahol ma mintegy 3000 ukrán él.

Az elvetélt jugoszláviai rendszerváltás és ennek legsúlyosabb

következménye, a szerbek és horvátok testvérháborúja, valamint a jugoszláv „néphadsereg” minősíthetetlen hadviselése anyagi és emberi áldozatokkal terhelte meg a ruszinokat is. A háború első katonáldozata bécskeresztúri lakos, ruszin nemzetiségű volt. A horvátországi ruszinok jövátéhetetlenül sokat szenvedtek. A szerémségi és szlavóniai falvakból a horvátokkal, illetve a horvát állammal nyíltan szimpatizáló ruszinokat az úgynevezett szerb krajainai köztársaság szervei középkori kegyet-

**Bacsinszky András püspöki
pecsétje**
**Ruszin görögkeleti papok
pecsétjei (alsó sor)**

lenséggel kikötöztették, és helyükre szerbeket telepítettek. A vukovári, a petrovci, a miklusevci görögkatolikus templomok súlyosan megrongálódtak; az íratlan háborús törvények által izgatott vidékről menekülésre készítették a ruszinok papjait is.

A legfrissebb, az 1991-es vajdasági népszámlálás adatai szerint a Vajdaságban 17 887 ruszin él, az 1980-ban megszámláltak 92,5 százaléka. A vajdasági ukránok száma 1980-ban 5001, 1991-ben 2057, tehát az előző népszámláláskor összeirtaknak csak 41,1 százaléka vallja magát ukrán nemzetiiségűnek.

A mai Magyarország területén élt, a XVI-XVIII. században keletkezett abaúji, szabolcsi, szatmári, dél-zempléni ruszin szórványok már a XVIII. század végére beolvadtak a magyar vagy szlovák lakosságba. A trianoni határok közé szorított Magyarországon az 1920-as népesség-összeírás szerint

mindössze 1500 ruszin élt. Ruszin anyanyelvűnek vallotta magát Komlóská 715 lakosából 653 fő, Kány 211 lakosából 42 fő. Ezen kívül Zemplén, Szabolcs és Szatmár megyék néhány községében jeleztek ruszin anyanyelvű egyéneket. Budapesten ekkor 247 személy vallotta magát ruszin anyanyelvűnek. Ruszinokat az ezt követő népességstatisztikák sem jeleznek. Magyarország több településén található olyan idősebb személyeket, akik valamelyik ruszin nyelvjárást ma is megértik, esetleg beszélnek, vagy ruszin nyelvű dalokat, imákat, vallásos énekeket ismernek. Az egymás közötti érintkezés nyelveként a ruszint azonban csak egy községben, *Komlóskán* használják. A község lélekszáma 1973-ban: 773. A lemko (lemák) nyelvjárást beszélő komlóskai lakosok kivétel nélkül ismerik a magyar nyelvet, többen beszélnek a szomszédos kelet-szlovák nyelvjárást. A községben a tanítás magyar nyelven történik, ezen kívül fakultatív szlovák nyelvoktatás is folyik. Az egyház nyelve, a liturgia és a prédikáció nyelve magyar. A komlóskai lakosoknak az őseiket egykor kibocsájtó

Eperjes környéki terület népével, kultúrájával semmilyen társadalmi nevezhető kapcsolata sincs. Az I. világháborút követő években megszűntek a rokoni kapcsolatok is.

1991. május 4-én megalakult a Magyarországi Ruszinok Szervezete (MARUSZE). Célja a magyarországi ruszinság aktivizálása, bekapcsolása a demokratizálódási folyamatokba, a ruszinok politikai, kulturális, jogi és államigazgatási érdekképviselése.

Az Amerikai Egyesült Államokban mintegy 600 ezer ruszin származású egyén él. főleg az Atlanti-óceán északkeleti partvidékén. Az egyesült államokbeli ruszin származású egyének vallási, szociális stb. összetételéről a Kárpáti Ruszin Kutatóközpont kiadványaiból tájékozódhatunk. Évente négyszer angol nyelven jelenik meg az amerikai ruszinok folyóirata, a *Carpatho-Rusyn American*. Ebben arról olvashatunk, hogy az amerikai ruszinok körében mozgalom indult az óhaza anyagi és erkölcsi megsegítésére, objektív tájékoztatására.

A Kárpáti Ruszin Kutatóközpont munkatársai 1990. szeptember 20-án nyílt levélben fordultak Észak-Amerika és Európa ukránjaihoz, hogy az amerikai ruszinokról, a ruszin szervezetekről, azok törekvéseiről a fenti címen első kézből kérjenek információt, elkerülve ezzel minden hírt vagy tudatos dezinformációt. A nyílt levélben említés történik arról is, hogy a Kutatóközpontnak korrekt partneri kapcsolata van többek között a 285 ezer hívet tömörítő Ruszin Pravoszláv Görögkatolikus Egyetttel s egyéb görögkatolikus szervezetekkel. Az elkövetkező években az amerikai ruszin művelődési, egyházi szervezeteknek várhatóan észrevehető befolyása lesz a kárpátaljai és szlovákiai ruszinok kulturális törekvéseire. ■

BOLYGÓ RUSZIN VAGYOK

A történelem, a folklór ismert fogalma „a bolygó zsidó”. Most kölcsönveszem ezt a fordulatot és eredeti jelentéstartalmát gazdagítva „a bolygó ruszinra” módosítom. A lényeg ez mit sem változtat, amit jelent, mindkét esetben ugyanaz. A ruszin majdhogynem olyan üldözött, mint a „bolygó zsidó”.

A kárpátaljai ruszin sorsa nem csak a múltban volt bonyolult - ma is az. Talán békés természetében rejlik ennek magyarázata. Munkájában szorgalmas és türelmes, mint az ökör. Szükszavú, de bölcs. Valószínűleg éppen ezeknek a jellemvonásoknak köszönheti, hogy túlélte azokat a megpróbáltatásokat, amelyeket a történelem Európa közepén, népek forgalmas útkereszteződésén tartogatott számára. Itt sikerült megőriznie magát, nemzetének sajtóságos jegyeit, habár sok mindent vett át, fogadott el a környező szomszédoktól, és ugyanannyival viszonzotta azt. Ahogy az már lenni szokott egymásnak kezét nyújtó békés szomszédok között.

A „békés” jelző ez esetben sokatmondó. Fontos adalékként kell megemlítenünk: néhány évezredes történelmük folyamán a ruszinok senkivel sem harcoltak. Azon se csodálkozzon senki, ha az időnek ily távlatából eredeztetem a ruszinok gyökereit, ez ma már nem hipotézis, hanem tény. Véleményem szerint a mai szlávság ősei ők, régebbi nép ez az ószlávnl. Ezért nem meglepő néhány elismert történész azon állítása, miszerint a kárpátaljai ruszinok gyökereit jóval Krisztus születése előtt kel! keresnünk.

És mégis... Ily ősrégi népről nem vesztudomást az ex-szovjet, pontosabban az ukrán történelemtudomány. A ruszinságot mint élő népet senki sehol nem tartotta nyilván, kivéve egyes jugoszláviai és amerikai kiadványt. Ha néha véletlenül megtaláljuk valahol a „ruszin” vagy „rutén” fogalmakat, kötelességszerűen jön a magyarázat, úgymond, az ukránok történelmi megnevezései ezek.

C sodák csodája! Engedtessek meg nekem, de ezeket a sorokat most egy Fedinisinec nevezetű, hús-vér kárpátaljai ruszin írja, egy ma élő ember, aki nem tartja ukránnak magát. És nem én vagyok az egyetlen!

Az én ruszin népem végre magára ismert; nem tudták megsemmisíteni, etnikai tudata ma is eleven. Élesen kirajzolódik folklórája, szokásai, kultúrája, irodalma, művészete. A kárpátaljai ruszinok száma 800 ezerre tehető. Nem afrikai dzsunge-

lekben, elhagyott helyeken a civilizációtól elszakadva élnek ők, hanem Európában. S hány meg hány él közülük, sajnos vagy szerencsére, diaszpórában, többségük az Egyesült Államokban, Kanadában, európai országokban: Lengyelországban, Csehszlovákiában, sőt Magyarországon és Romániában, ami egyáltalán nem véletlen, hiszen e területek a kárpáti kontinens részei. De találunk ruszinokat Ausztráliában is... Belgiumról, Ausztriáról, Franciaországból vagy Anglia egyes vidékeiről már nem is beszélve! Hol nincsenek hát ruszinok?

Ezek után ki kérdőjelezheti meg a párhuzamot, miszerint a kárpáti ruszinok úgy barangolnak a világban, mint „a bolygó zsidó”.

A diaszpórában élő kárpáti ruszinok számát egy ismert amerikai tudós, a Torontói Egyetem professzora, Paul Robert Magocsi állapította meg 800 ezerben. (Őseit tekintve ő is a Kárpátokból származik, magyar apától és ruszin anyától örökölt vér kering az ereiben.) Ezek szerint több mint félmilliónyian vagyunk. S ez nem csekélyke nép még a mai kritériumok szerint sem. Legyen bár sokkal kevesebb ez a létszám a kínaiakénál vagy az ukránokénál, de akkor is... Egyelőre nem kell bennünket - különlegességeket - rezervátumokba zárni, hogy el ne tűnjünk a Föld színéről... Mellesleg még a kínaiak is tudnak létezésünkről, érdeklődnek felőlünk, s ez kellemes!

F élmillió... (Ismerünk félezres és ezres lélekszámú népeket.) Hogy lehet ezek után állítani, hogy ruszinok márpedig nincsenek? Mégis születnek, születnek ilyen elméletek. Néhány ungvári sztalinista professzor szerint a ruszinok maguk vallották magukat ukránoknak. E tudorok gondolatmenete törvényszerű. Pontosan a brezsnyevi-szuszlovi szellem irányvonalait követi: a volt szovjet birodalom 118 népének összemosását egy egységes konglomerátummá - a „szovjet néppé”.

Ungvári professzorjainknak igen neheze esne megmászítani azt, amit hajdani irományaikban hirdettek. A kijevieknek még nehezebb, számukra a morzsák a főváros asztaláról hullanak. A kijevi ruszinok rendszerint ukránokká vedlettek át, miután kijevi lányt vettek feleségül, akik természetesen a nagy orosz nyelvet bírták a legjobban... S a gyerekeik...

Sajnos, néhány amerikai tudós is, ki valójában a kárpát-ruszinok leszármazottja, az ukránt tünteti fel nemzetiségeként, s beáll a ruszin nép létét tagadó sorába. Például Vaszil Markus-Markusz. Ne keressük most ennek magyarázatát abban, hogy a felesége galíciai. Hisz az én felesé-

gem - Ilike - magyar, de ismert szlovák és ruszin ősök vére is keveredik ereiben, én mégsem lettem magyar. Van-e szüksége a magyarságnak ily módon született magyarokra? Érthető, sok kárpát-ruszinak, aki ukránnak valja magát, miért van kisebbségi érzete. Vajon milyen ukránok ők? Csak másodrendűek, alárendeltek lehetnek!

És lám, mi, kárpát-ruszinok is megjelentünk Európa közepén az XX. század végén. A mi földünk nem a liánok, a majmok és vízilovak, az elefántok és krokodilusok hazája. Csak ál-ukarán származású csimpánzokat és gorillákat tudunk felmutatni. Mit tehetünk... Mindenkinék szíve-joga eldönteni, minek tartja magát. Jó lenne, ha az effajta mérlegelések a legprecízebben és komolyabban dőlnének el a valódi ruszinok lelkeiben.

T érjünk vissza a hihetetlenhez. A XX. századvég is rejteget még elfeledett, eltemetett nemzeteket. Irtsuk ki végre a politikai dzsungeleket! Az én kárpát-ruszin nemzetem a hitleri-sztalini időkben merült feledésbe. Ennek története azzal kezdődött, hogy a Podkarpatszka Ruszt 1944 őszén erőszakkal elfoglalta a szovjet hadsereg, majd kényszerítették a Szovjetunióval való egyesülésre (és nem újraegyesülésre, ahogyan ezt nevezték), mellesleg mint különálló köztársaságot, amelynek akkor Kárpátontúli Ukrajna volt a neve (nem Kárpáti, hanem Kárpátontúli). A Kreml diktálta kizsákmányoló egységet Csehszlovákia írta alá a Szovjetunióval. És éppen ezen államok képviselői. Filinger és Molotov beszéltek Kárpát-Ukrajnáról mint önálló köztársaságról s a ruszin népről mint oroszokkal, ukránokkal, beloruszokkal egyenrangú nemzetéről. (Habár a kárpát-ruszinok nem illenek ebbe a sorba.) A furcsaságok később kezdődtek. Mire feleszméltünk... Ukrajna területeként tartottak nyilván. Hogy is van ez? Köztársaság voltunk, majd területté válva egy másik köztársaságba csöppentünk. S egy reggel a kárpát-ruszinok ukránként ébredtek. Így jegyezte be nemzetiségüket személyi igazolványaikba szeretett Sztálinunk. Eltűnt a köztársaság, eltűnt a nép.

Megjegyzem - s ez igen fontos -, a Csehszlovákia és a Szovjetunió között létrejött egyezség szerződésének aláírásakor, miszerint az előbbi önként lemond a Podkarpatszka Ruszról az utóbbi javára, amely kegyet gyakorolva elfogadja, a Podkarpatszka Ruszt senki sem képviselte. Természetesen sem a kárpát-ruszinok, sőt még a gyűlöletes, magukat eladó kommunisták közül sem írta alá senki ezt a szerződést. Ahogyan az orosz közmondás mondja: engem nősítettek - nélkülem.

A jeles kárpátaljai költő írásának rövidített változata, melyet a ruszin nemzeti ébredés dokumentumaképpen közlünk.

Következésképpen, jogilag ez a szerződés nem hiteles. A ruszinok barátai segítségével a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordultak ez ügyben. Várjuk a döntést.

Majd következett a vidék megnevezésének megváltoztatása: Kárpátontúl. Moszkvából vagy Kijevből nézve mi valóban a Kárpáton túl élünk. De hát a nép soha sem valakik felől nézve, földrajzilag megközelítve nevezi meg vidékét. „Önmagából” kiindulva láthatja csak magát. Mi pedig a Kárpátokban élünk, pontosabban a Kárpátok alatt. Épp ezért Kárpátalja soha nem volt és nem is lesz Kárpátontúl, ahogyan Európa közepe sem vándorol egyik helyről a másikra, úgy nem mozdul el ősi földjéről az én szülőföldem, a Kárpátok, s nem tűnik el egy éjszaka alatt egy egész, több mint félmillió létszámú nemzet.

Az én békés, csendes népem a túlélés szakadékián legszélén állt. Tegyük hozzá, Sztálin atyánk szerencsére nem érkezett áttelepíteni őket Szibériába, ahogyan megtette ezt a tatárokkal, németekkel, grúzokkal, részben az ukránokkal stb. Mivel a névsor addigra már készen állt. A kárpát-ruszinok nem 1956-os magyarok, akik csak alig tíz évig engedtek a moszkvai nyomásnak. Még csak nem is békés csehek, akik '68 augusztusában feküdtek a tankok elé.

Az is lehet, éppen e végtelen türelemnek köszönhetik túlélésüket. No, bejöttek az oroszok, megszállták földjeinket, ők vannak hatalmon, nem tehetünk semmit. Úgymond ilyen a sors. És türtek. És türnek ma is. Bár...

Szóljunk néhány szót történelmükről. Honnan származnak a ruszinok? Hogyan jelentek meg? Vannak-e ruszinok vagy egyáltalán nincsenek? (Sztálin az ál-problémák ürügyén.) A továbbiakban vitathatatlan történelmi forrásokból merítünk. Az esszé műfaja nem bírná el a latin munkákra való utalásokat stb. De vannak közérthetőbb kapaszkodóink.

Például, ruténok lakta helyként tartja számon a Kárpátokat Ptolemaiosz, Tacitus, az idősebb Plinius. Az ősi forrásokban ruténoknak (rutheni) vagy russzoknak (russi) nevezik őket. Prokopius, a bizánci író (VI. sz.) említi, hogy a szlávok és az antok majdnem ugyanazon a nyelven beszélnek. Az idegen fül nagyon hasonlatosnak találja a két nyelvet. S még egy fontos megfigyelés: ezek a törzsek a Duna felől törnek be... A későbbiekben majd visszatérünk a „Dunához” - a szlávok és a kárpát-ruszinok szimbólumához mint fontos motívumhoz.

Tudott a ruténokról maga a történelem atyja, Hérodotosz is.

Ha egy népet számon tartottak a rómaiak, akkor élt, s meghatározott szerepben jelen volt Európá színpadán, különben nem tesznek róla említést. Tovább megyek. Eredetizhetjük-e ezt a népet azokból az időkből, amikor a fent felsorolt szerzők megemlékeznek róluk? Természetesen nem. A nemzet már azelőtt is létezett. Itt csak Plinius, Tacitus és Ptolemaiosz említi. Lehet, hogy szóltak róluk korábban is egy máig fel nem tárt agraiban Mezopotámiában vagy Egyiptomban.

Nem zárta ki a kárpát-ruszinok létezését a későbbi krónikás, Anonymus sem. Igaz, sokan nem hisznek az ő krónikáinak.

Persze lehet nem hinni neki. De mire alapozzuk a hitetlenségünket?

Sok helyet és időt venne el azon álláspontok ismertetése, amelyeket kárpát-ruszin, magyar, cseh, szlovák, lengyel, orosz, ukrán, amerikai, francia, német tudósok képviselnek e kérdésben. Egyhangúlag kijelentik: ruszinok voltak és vannak. Álláspontjaik hasonlóak. Ugyanakkor különböznek a körülmények időbeni találkozásában. Legtöbbször az oroszok, ukránok és magyarok véleménye tér el egymástól, vagyis azoké, akik a leginkább érdekeltek történelmünk ilyen vagy olyan irányvételének kihangsúlyozásában. Így vagy úgy, de abban egyetértenek: a ruszin egy különös nép. Pavel Safarik szerint őseim már Krisztus születése előtt éltek. Az orosz Vaszilij Kljucevskij és az ukrán Mihajlo Grusevskij is tesz diplomatikusán holmi időbeli utalást népemre. Az utóbbi szembetűnően figyelmes: elhallgatja azt, amiben nem biztos... Mit el nem mondhatnánk mai köveitől, a botcsinálta tudósok elméleteiről!

Én biztos vagyok abban, a ruszinok több évezredes múltra tekinthetnek vissza. Még akkor is, ha ez lehetetlennek, hipotetikus állításnak, nagytánsnak tűnik. Ha Franciaországban Ruthénia volt az egyik tartomány neve, ahonnan a későbbiekben nem volt népvándorlás, akkor egy egységes törzs két csoportjával kell számolnunk: egy keleti és egy nyugati szárnyal, pontosabban az alapötzstől elkülönült egy túlságosan nyugati csoport. Mégsem tekinthetjük a ruszinokat „tisztá” szlávoknak? Dacára annak, hogy a szláv-ság belőlük veszi eredetét?

Elméletem szerint a dunai alföldön a magyarok bejöveteleig ruszinok éltek. Nem szeretném ezzel a magyarok önértékeit bántani. De nézzük meg, például, az örök tanúkat, a toponimiákat. A magyar átlagolvasó is felismerheti azt a sok ruszin helynevet, amely Debrecentől a Balatonig előfordul. Rengeteg van belőlük! Mert milyen származék a Debrecen? Nem más, mint a ruszin „dobro csiniti” (jót tenni). A magyar „csinálni” szó tehát szintén e ruszin „csiniti” szóból ered. A Balaton a ruszin „boloto”-ból (láp, ingovány) egy szövégi „n” orrhanggal. Mint egy sajtáságos hangszerelés. A „Tihany” szóban a ruszin „titho” (csendes) található, a „Záhony”-ban a „zahnáti” (behajtani, bekergetni).

Mi európaiak kell, hogy értsük egymást.

Logikusnak az az elképzelés tűnik, miszerint a magyarok maguk mögött hagyva a Kárpáti-hágót a völgybe igyekeztek, ahol lehetetlen, hogy senkit ne találta volna. Kiérvén a síkságra, feltehetőleg nem döntöttek el azonnal az e helyt történő államalapítást. Különben is hol beszélhetünk még az államiság fogalmáról? Ezekről az időktől fogva élt egymás mellett ruszin és magyar, érintkezvén, kereskedvén... Nyomon követhető ez az eredeti magyar vezetékneveknél: Kovács (a ruszin „kovály”-ból), Mészáros (a ruszin „mnyásznik”-ból). Az sem feltűnő, ha a ruszin vezetéknevek között találok a majdnem „európai” „Keszler”-t.

Ha a magyar szavakat tizkötetes szótárba gyűjténék, akkor három belőlük a kár-

pát-ruszin jövevényszavakat tartalmazná. S ugyanígy lenne ez a ruszin nyelv esetében is, tíz kötet ruszinból három kötet tennének ki a magyar jövevényszavak.

A ruszinok a harcban is békések tudnak lenni. Amikor megerősödött a magyar hatalom (panaszkodott erre a kárpát-ruszinok nagy építészre, Alekszander Duhnovics is), mit tehetett a ruszin paraszt?! Nem oltalmazta semmilyen uralkodói hatalom. A tanácsokat a mindennapi élet osztotta számára. És elnevezte a lovait Pistának, Lacinak... Miközben nyakába csapott az állatnak, azt gondolta, az ellenségben áll bosszút. S ez kielégítette. Békén maradt. (Később a kolhoz tehenei kaptak orosz női nevet a ruszin paraszttól: Ljudmillák, Zinák stb. kölcsönözték a nevéket...) Így lázadott a magyarosítás és oroszosítás ellen. Neveltségesen hangzik, de így volt.

A ruszinok büszkék, mint a magyarok, bár ha kell, a tréfát is értik.

A történelem sok mindent tartogatott számunkra. Az 1848-49-es forradalomban együtt harcoltak a magyarokkal. Azonban nem hallgathatom el 1939 márciusának véres eseményeit sem. Amikor is a magyar reguláris hadsereg megszállta a független Kárpát-Ukrajnát (Podkarpatszka Ruszt), ottonta a vért, s nemcsak Augustin Volosin, a kiemelkedő kárpát-ruszin (hazugság, hogy ukránnak vallotta volna magát) által kikiáltott önálló köztársaságot ignorálta. Semmibe vették a trianoni békeszerződést is, mikor szülőföldem Csehszlovákia protektorátusa alá került. Ezzel számolnunk kellett. Annál is inkább, hogy Augustin Volosin segélykérését minden szomszédja - Románia, Csehszlovákia, Magyarország - elutasította. Így döntött Hitler és Sztálin atyánk. Minden előre el volt döntve...

Azt tartja a mondás: a rossz könnyen felejtődik, csak a jó marad meg emlékeinkben. De ez csak mondás! Valójában civilizált életformákra kell gondolnunk Európa közepén.

Az utóbb elvelt néhány század négy néprajzi csoportot kristályosított ki a kárpát-ruszin etnikumból. A bojkokat, a lemkkokat, a dolinyánokat és a huculokat. A közös vonások mellett ezen csoportok mindegyike felmutathat néprajzi, lingvisztikai sajátosságokat melyekben eltér egymástól. Miközben az, mi közös bennünk, nem vész el, ezt nem befolyásolhatják az államhatárok sem. Eltéréseket találunk az építkezésükben, a lakóházak beosztásában, ruházódásukban, díszítőművészetükben. Van eltérés szellemi néprajzukban is. Nyelvi különbségeik, dialektusaik alapján megközelíthetjük azt az egységes nyelvet, amelyből a kárpát-ruszin irodalmi nyelveknek kell kinőnie, amelyből létrehozható az, amit a XIX. századi intelligencia nem fejezett be, bár közel állt hozzá. Eredményeiket eltiporta a terpeszkedő Oroszország. Ez fájt nagyon Alekszander Duhnovicsnak, Adolf Dobrjanszkijnek.

A ruszinok kultúrája az európai civilizáció kereszteszűrésében gazdagodott. Ezért sok közös vonást mutat a szlovákokéval, a románokéval, a lengyelekéval, a magyarokéval. Hasonlóságokat vélünk felfedezni táncaiban, dalaiban-kolomejká-

iban. Mert mily sok kolomejka-motívum rejlik a csárdásban! Ruházkodásukban, hímzésükben, szövésükben is fel-feltűnnek a rokonjegyek. És ott vannak a vándorló mese- és legenda-motívumok, nemcsak a kitaláltak, hanem a történelmi eredetűek is. Sok ballada cselekményében is találunk közös vonást. A ruszinok kultúrája tehát ugyanannyit szívott magába a szomszéd kultúrájából: magyarokéból, szlovákokéból, ukránokéból, mint amennyit nekik adott.

Hallgattak a ruszinok majdnem ötven éven át. Úgy tűnt, az internacionalizmus győzedelmeskedett, de... Egyszer csak megunták a hallgatást, ragaszkodnak jogaikhoz, Köztársaságukhoz, amitől Sztálin fosztotta meg őket, ahhoz, hogy csakis ruszinoknak nevezhesék magukat, semmi másnak.

Vándorlásunk a világban nem véletlen. És a ruszinok ebben nem kivételek. Az utóbbi öt év nemzetiségi mozgalmi, a nemzeti kisebbségek hirtelen előtörő problémái közel sem véletlenek. S ez nemcsak a gyűlöletes Szovjetunió nevet viselt birodalom problémája, bár itt éleződött ki a legjobban, aki legnagyobb volt az elnyomás. Van, aki Gorbacsov személyében keresi a Szovjetunió és az úgynevezett „szocialista tábor” széthullásának okozóját. Ez nem egészen így történt. Valami kozmikus erők ösztönözték Gorbacsovot - a kommunista-vezért és elnököt a veszett rendszer szétzúzására.

Ha korábban magyarosítás volt, akkor a későbbiekben ennél sokkal hatványozottabban jelentkezett az ukránosítás és oroszosítás, vidékeinket megszállták az oroszok és a galíciai szomszédok. Az előbb említettek korábban fordultak agresszivitással felénk, az utóbbiak most. És a ruszin tűrt. Ily mérvű denacionalizáció és emigrálási folyamat elmoshatja a ruszin sajátosságokat, kultúrát, magát az etnikumot. Tegyük hozzá, az idegen soha nem gazdája, csak kizsákmányolója a vidék gazdagságának.

Azt mondják, egy nép halhatatlan. Nem így van. Meg lehet semmisíteni. Csendesen szolgálva tenni, beolvasszani az erősebb, agresszívabb nemzetbe. Ezt a veszélyt számunkra ma az ukránosság - a galíciaiak tartogatják. Erőszakosak és nacionalisták. Nekik ez jó, nekünk veszedelmes. Hisz mára ők lettek a ruszin föld tulajdonosai. Félő, az a közmondás lép érvénybe, mely szerint: erős az erőtlent hamar zsákba rakja. Az ethnosz agresszivitása a történelem, a néprajz félelmetes fogalma. Ezért kopogtatnak a ruszinok Európa ajtaján: segítsétek! Nem hiszek az ukrán kormányban. Csak abban bízom, hogy szomszédaink - magyarok, szlovákok, csehek, lengyelek és románok segítsenek a ruszinoknak erkölcsileg támogatva őket. Ne vegyék le szemüket rólunk, kövessék figyelemmel eseményeinket. Léteünk szomszédainktól is függ.

Nehéz elérni azt, hogy a valóságot feltáró írás megjelenjék. A kárpát-ruszinoknak csak most sikerült lapot alapítaniuk Podkarpatszka Rusz címen (főszerkesztője e sorok írója). A rádióban, tévében, sajtóban felháborodással fogadják a ruszin hazafiak csoportjának újjáérett munkáját.

Egyesek úgy vélik, a ruszin mozgalom mögött feltétlenül áll valaki, valami. Akadt, aki annyira elragadtatja magát: mozgalmunkat a KGB-ből eredezteti. Mindez valótlan. A ruszin mozgalom bennünk született, ruszinokban. A ruszinság eszméje engem már egyetemista koromban erősen foglalkoztatott, könyvtáram bennünk született, ruszinokban. A ruszinság eszméje engem már egyetemista koromban erősen foglalkoztatott, könyvtáram bennünk született, ruszinokban. A ruszinság eszméje engem már egyetemista koromban erősen foglalkoztatott, könyvtáram bennünk született, ruszinokban. A ruszinság eszméje engem már egyetemista koromban erősen foglalkoztatott, könyvtáram bennünk született, ruszinokban.

Sokáig tartott, míg nemzetudatom kialakult. Hosszú ideig nem értem, hogy is van az: a szüleim ruszinok voltak és ukránok lettek, s miért lettem én, az utódjuk egyből ukrán. Bonyolultak voltak gyermeki érzéseim. Nehezen érett meg, rakódott össze bennem mindez, elhúzódtott egészen az átépítés, a gorbacsovi idők kezdetéig. Ösztönösen vettem papírra a ma már Európában és Amerikában is ismert *Ruszin vagyok, fiam is ruszin* című cikkemet (önálló kiadványként megjelent angolul, szlovákul és oroszul), amely először valamilyen véletlen folytán a helyi területi lapban, a Zakarpatszkaja Pravdában látott napvilágot. Megjelenése után ijedtek csak meg igazán a lap gazdái. A cikk ugyanis megtette a magáét. A ruszinok mozgolódnak kezdtek.

Mindenek egyszerű a magyarázata. Később ezt úgy fogalmaztam meg: megmozdult a ruszin gén. Csakis génekről lehet itt szó, nem holmi véletlenről. Sok munkám jelent meg - irodalomkritikai, publicisztikai jellegűek, közel húsz könyvem, de ez az egy írásom súlyosabbnak, jelentősebbnek bizonyult, mint mindezek együttvéve. Ez valóban véletlen; de nem véletlen az, amit kiváltott.

Mint ukrán nyelvű író mindig éreztem azt a nehézséget, amit az idegen ukrán nyelv okozott. Ellenben nem tudtam, hogyan lehet ruszinul írni. Hiszen a brezsnyevi időkben szinte tiltott volt úgynevezett dialektusokat használni a szépirodalomban. Anyanyelvemet mint irodalmi nyelvet csak később ismerhettem meg.

És azonnal akadályba ütköztem. Hol jelenjenek meg írásaink? Nincs grammatikánk, nincsenek szótáraink. Vállamra vettem hát én, a költő, a grammatika és a szótárak gondjainak súlyait. Mert ki csinálná más? Magyar barátainknak köszönhetően az ungvári Galéria Kiadó gondozásában hamarosan megjelenik verseskötetem, amely a háború utáni idők első kárpát-ruszin nyelven készíttetett gyűjteménye lesz, s ezt követné egy gyermekeknek szánt könyv anyanyelvemen.

Produktívabban is mehetne a munka. Hiányzik a támogatás. Mindenfelől csak ellenszenvet érzek, miközben hol Prága, hol Budapest, hol Moszkva ügynökének titulálnak... Ennyi ügynökség közül legálább egy már igazán elküldhetné a béreimet.

Örömmel tölt el az a tudat, nem hiába őriztem meg ruszinságomat a kommunizmus és a KGB korszakában. A ruszinok bíznak bennem, egyhangúlag választották a Ruszin Társaság vezetőségébe és újságunk élére. Pedig nehéz volt ruszinnak maradni! Könnyebb lett volna ukránul verselni középszerű költőcskeként, vagy akár ott toporogni az Ukrán Parnasszus lábai-

nál. De nem engedték a génjeim. Makacsul állták a sarat a nehéz esztendőkből. Nevezzenek bár ruszin ügynöknek!

A ruszin mozgalom fiatal hajtás. Szervezett formában csupán 1990 februárjától kezdte el tevékenységét. Rengeteg megoldásra váró kérdés merült fel már létezésének első perceiben. Megválaszolásukra különböző emberek gyűltek egybe: idősök és fiatalok; művelt és kevésbé művelt emberfők, akiket egy idea hozott össze, de a célt ahányan voltak, annyiféleképpen próbálták elérni. Értethető ez, hisz a más és más foglalkozású, jellemű tagok még a legelementárisabb dolgokra is másképpen reagálnak. Nehéz az elgondolások ily káoszából a helyeset kiemelni. A meg nem értés és türelmetlenség ennek legnagyobb akadályja. A legnagyobb vitákat a nyelvkérdés kavarta. Van aki a XVII-XVIII. századi nyelvállapotokhoz akar visszatérni, szemet hunyva afőlött, hogy azóta eltelt egy kis idő.

Mozgalmunkon belül sajnos ma is vívják harcukat ruszofilek és ukránbarátok. Ellenségeskedésük az ötvenes-hetvenes években elcsendesedett. Hiába próbálom elnyomni, napjainkban ismét felütötte fejét. Van, aki Puskin tartja nagy költőnek. Sevcsenkót pedig elmarasztalja. En arra ösztönözöm testvéreimet, hagyják e vitákat mozgalmunkon kívül. Vannak nekünk saját költőink, van kiért rajongani. Sevcsenko ugyanolyan nagy költő az ukránoknak, mint Petőfi a magyaroknak, Kollár a cseheknek és szlovákoknak. Miért kell szembeállítanunk nagy költőinket? Míg Sevcsenko a kaszpi sztjeppék „iskoláját járta”, addig Puskin Odesszába száműzetett. Száműzhetnének engem is egy-két évre Odesszába... De félre a tréfával, Puskin bár számára e kitérő kellemetlenebbnek bizonyulhatott, mint a Sevcsenkőé.

A velem készített interjúmban mindig megismétlődik a kérdés: a magyarokkal vagy a csehekkel élnének-e szívesebben a kárpáti ruszinok. (Az ukránokkal való együttélésre soha senki nem kérdez rá.) Kiválaszthatnám a három rossz közül a számunkra legelőnyösebbet. De ha jobban belegondolok a dologba, mindig oda lyukadok ki, hogy a legszerencsésebb a kárpáti ruszinok számára az lenne, ha megteremthetnék saját békeszerető államukat Közép-Európában. Egy sajtósági törpeállamot (bár nevezhető-e egy egymillió-kétszázévezres lélekszámú államalakulat törpének?), mely nyitva állna minden barát előtt, érkezzen bár a világ akármely részéről.

Osztom azok véleményét, akik az ipar bármely ágának fejlesztését vidékünkön károsnak, sőt bűnnek tartják. Csakis üdülőövezet lehet itt, annak teremtette az Isten. A Kárpátok Európa tüdejé. A világ békeövezete. Keveset mondok azzal, ha megkockáztatom: egy második Svájc fogadhatná ezen a földön vendégeit.

De most még... A történelem üldözöttjeként „bolygó ruszinnak” kell neveznem magam, ki a „bolygó zsidóhoz” hasonlatos...

Ennek ellenére: a jövő a kis népeké! Bennük - éles tükörben - láthatja meg a világ önmagát!

(1992. április)

Berniczky Éva fordítása

Gondolkodó partner...

• M A G Y A R •

PARIBAS

S.A.

1015 Budapest, Ostrom utca 23-25.
Telefon: 175 0130

GYŰLÖLETEK

KISEBBSÉGEK VÉDELMEBEN

KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Hazánkban s határaink körül tenyészik a szeretetlen vélemény és gyűlölködő magatartás.

A népek közötti ellentétek korunk és életünk tagadhatatlan tényei.

Az ellenszenvnek nem messze tőlünk vérre mennek. Emberek öldösk egymást a huszadik század utolsó évtizedében, mintha elvesztették volna életük, rendeltetésük földi értelmét.

Nem tagadhatjuk, hogy sors adta meghatározott körülmények között minden ember ellenséget láthat a sajátjától eltérő csoportbeli személyekkel szemben, bőrszín, nyelvhasználat vagy a vallás különbözősége szerint.

Nagyon nehéz nézeteket és hiedelmeket szóbeli meggyőződéssel megszüntetni, ha az előítélet-hordozó személy vagy nép számára az ő hite előnyt kínál vagy éppen nyilvánvalóan hasznos.

Ezt a körülményt, saját közösségbeli helyzetét megismerve a téveszme viselőjéről jó előre tudhatjuk, megjósolhatjuk ellenségválasztását.

Noha az emberi alkalmazkodás nagy vívmánya, hogy a meztelen valósággal találkozva általában változtat, módosít hamis vélekedésén, különös, hogy ezzel a képességével nem tud élni legtöbbször, ha a sajátjától különböző emberi csoportokkal találkozik.

Ez a testbe-lélekbe oltott végzetes renyhesség véres, rettenetes bűnhalmazok eszmei alapját teremtette meg korunkban és termi napjainkban. E magatartás gyatra és gyötrő filozófiáját keresve a kezdetleges, de viruló gondolkodás rákos daganatára az előítéletes vélekedésre tapinthatunk mindig.

S meggyőződésünk róla, újra és újra, hogy az ember nem pusztán értelmes lény - bármely egyéb és józan törekvései és teteményei ellenére nem tud csak az lenni, s gondolkodásában, viselkedésében minduntalan helyet nyit a vak gyűlöletnek. Mert a vak gyűlölet anyja a más embert sújtó előítélet.

A tőlünk különböző nemzetiségű, fajtájú, viselkedésű emberekkel szem-

ben szerzett vagy öröklött ellenszenv. S ennek az ellenszenvnek a következőképpen a támadó hajlandóság a leplezett vagy kinyilvánított agresszív indulat, amely akkor válik igazán élesé, sőt véressé, ha saját kudarcélmény táplálja.

Valamely etnikai csoport akkor válhatik legkönnyebben s leghamarább a tettleges ellenszenv megvalósulásának célpontjává, amikor olyan tulajdonságokat vagy törekvéseket képvisel, amelyeket az előítéletre hajlamos emberek a saját körükben, közegükben nem ismernek, s ezért nem is fogadnak el. Ez a magatartás odáig fajulhat, hogy az idegen csoport tagjainak elütő vagy éppen kedvezőtlennek minősített tulajdonságait óriásivá duzzasztják, s egyidejűleg a saját vonatkozó jellemvonásait, szokásait kicsinyítik vagy jótékonyan torzítva éppenséggel rokonszenvessé változtatják.

S a más népcsoportra vonatkozó ellenszenv kifejezése és érvényesítése rendszerint általánosító jellegű.

Ezért aztán értelemszerűen ha valamely módon kárt akarunk okozni egy tőlünk különböző embercsoportnak, törekvéseink igazolása végett mindenekelőtt cseplünk, böcsméljük, lekicsinyeljük őket. Ha elhiszük, mert az előbbiek szerint könnyen meggyőzhettük magunkat, hogy a velünk szembekerülő, szembenálló csoport tagjai értéktelenek, ostobák, erkölcsstelenek s számunkra mindezeket túl is rosszindulatúak, kártékonyak lehetnek - akkor megfoszthatjuk őket jogaiktól, sőt alkalom érkezvén még az életükhöz való joguktól is, akár meg is gyilkolhatjuk őket, és nagyon fölösleges akár előtte, akár utána fontolgatnunk, hogy az effélék miatt erkölcsstelenek lennénk.

A faji, nyelvi előítélettel terhes szemlélet lényegéhez tartozik, hogy a más etnikum ellen irányuló megvetést s a hozzá kapcsolódó haragot helyénvalónak, sőt igazságosnak tartja, ehhez pedig feltétlenül szüksége van arra a meggyőződésre, mely szerint a

megvetés és harag célpontjaként szemben álló idegen csoportnak saját rossz, utálni való tulajdonságai miatt kell szenvednie, elszenvednie, amit ráért a sors, közös sorsunk: hogy az áldozat maga az oka balvégzetének.

Azt a hajlandóságunkat, hogy „el-lenszenves” áldozatunkat hibáztassuk, amivel és amiért magatartásával kivívta pusztulását, pusztulandóságát, az a kétes örömteljesülés öregbíti, hogy cselekedetünkkel valamiképpen helyére billentettük a megbolygatott erkölcsi világtrendet.

Fejtegetéseinket leginkább többes szám első személyre próbáltuk kibontani, mintegy jelzéseként annak, hogy mi magyarok is részesei lehetünk mindannak az ódiumnak, amely az idegenség felé sújt, de nem zárva ki annak vastag gyakorlatát, hogy talán éppen a mi hátunkon csattoghat az előítéletek átka, ostora.

Az *Európai utas*, melynek hasábjaira e sorokat rovom, mindeddig efféléről nem szívesen beszélt, munkálkodásának célja és eszköze inkább az volt (s marad is), hogy azokat a társadalmi és politikai tényeket keresse meg és gyűjtse össze, amelyek a térség kohéziójának kovása és cementje.

Lapunk indulásakor a Pentagonálé államaira terjesztette ki figyelmét. Ezek egyike volt az akkor még működő Jugoszlávia. Mára tanúi lehetünk egy világszerte egyedülálló országbontásnak, mely a világtörténelem és a vallástörténet sok százados törésvonalát megőrizve, egyazon nyelv és etnikai törzs fiait veti halálos, szinte megsemmisítő harca egymás ellen.

Nem szólunk a szomszédságunkban sokkal alacsonyabb lángon füstölgő belső ellenszenvokról, melyek a szlovák népet a csehektől, morváktól megkülönböztetik, de itt is, amott is kitétetett helyen még inkább a magyarokat.

Klasszikus példája a kőbe vésett antipátiának a kegyeletből megőrzött szabadságharcos branyiszközi emlékmű pótlólagos szlovák felirata: „a

szlovák hősi halottak rossz magyar ügyért áldozták életüket”.

Egymással ősi és szított előítéllettel együtt élő népeket csak erőhatalommal lehet egy államban együtt tartani. De hosszú távon (vagyis elméletileg örökre) nem lehet a koherenciát megőrizni, ha lakói csoportgyűlölettel különülnek el egymástól, s együvé tartásuk nagyrészt hazugságokra épül.

Vélt vagy valós gazdasági érdekek tartották fenn a Habsburg-monarchiát, de a hatalom szétfoslása után a nemzeti együvé tartozások hiedelme bontotta szét.

Most - hetven év, negyvenöt év után ugyanezek a hiedelmek bontják meg az elnyomások által éltetett koherenciákat.

A két Trianon óta a magyarságot célozza a másságból fakadó megkülönböztető bánásmód a Duna-medencében, az ostromoltság közérzetét kényszerítve az országra s a népre. Körös-körül legalábbis lelkiállandó rohamra készen. Az ok: a két háborúban ajándékként (zsákmányul) kapott három és fél millió magyarság megemésztésének ország-gyomorszagató elnyújtott csikarásai.

Csak az antiszemitizmus hasonlítható össze térségünkben az anti-magyarizmussal. Iszonyú tanulság, hogy a zsidóság iránti előítélet a végső elszámolásig, felszámolásig hatolhatott, s még az „égő áldozaton” túl is tarthatja magát.

Miben bízhatunk? Csakis az őszinte, általános demokrácia megszületésében, létrehozásában. Meggondolások és végrehajtások kölcsönösségében. Amint a demokrácia szót a teljes állampolgári jogegyenlőség biztonságaként értelmezzük.

Ernest Gellner angol filozófusnál olvasom: „Egy területi politikai egység csak akkor válhat etnikailag homogénné, ha az uralkodó nemzet megöli, elűzi vagy asszimilálja a többi nemzetiség minden egyes tagját. Amennyiben ezek részéről hiányzik az a készség, hogy alávéssék magukat effajta sorsnak, akkor igencsak nehezen lehet a nacionalista elvet békés úton megvalósítani.”

Hinnünk illik, sőt kell, hogy ezt a fekete reménységet, jóslatot térségünkben, az elterjesztett, kiterjesztett demokrácia, népbölcsesség jogára alatt lehet mégis megváltoztatni.

Csere Tibor

EURÓPAI KISEBBSÉGI CHARTA

COUNCIL
OF EUROPE

CONSEIL
DE L'EUROPE

Az Európa Tanács strasbourg-i palotájának egyik termében írta alá Jeszenszky Géza külügyminiszter és Catherine Lalumière, az Európa Tanács főtákará azt az okmányt, amellyel a Magyar Köztársaság a *Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartájá*-hoz csatlakozott. Magam is jelen lehettem az ünnepélyes aktusnál, közelről láttam, ahogy a miniszteri tollak átszántanak a papíroson, meghallgattam az ünnepi beszédeket, s közben arra gondoltam, hogy mindaz, ami a szemem láttára történik, nem csupán egy a televízió képernyőjén napról napra szemlélhető diplomáciai ceremóniák közül. Nem pusztán egy okmány aláírása, hanem fontos lépés abba az „európai házba”, amelynek jogos örökösei vagyunk, és törvényes lakói kívánunk lenni. Hogy a Holdra lépő egykori amerikai asztronauta nevezetes kijelentését parafrazáljam: az aláírás kis mozdulat a papíroson, de nagy haladás az európai szellemiséget érvényesítő politikában.

A *Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája* ugyanis olyan jogokat és - kormányzati oldalon - kötelezéseket rögzít, amelyek szervesen hozzátartoznak a huszadik század végének demokratikus európai jogrendjéhez. Azok közé a jogi és politikai normák közé, amelyek a nemzeti kisebbségek önkormányzatát írják elő, kulturális és történelmi identitásuk védelmét szolgálják, s mindenképpen azt célozzák, hogy ezek a regionális és nemzeti kisebbségek otthon érezzék magukat szülőföldjükön.

A Magyar Köztársaság eddig is sokat tett annak érdekében, hogy nemzeti kisebbségei élvezzék ennek az otthonosságnak a légkörét, a gyümölcseit. A most aláírt charta olyan elveket szögez le, amelyek

gyakorlati követelménnyel járnak abban a tekintetben, hogy a más nyelvű hazai népcsoportok: németek, szlovákok, szerbek, horvátok, szlovének, románok és cigányok még teljesebb körben és még nagyobb jogi biztonságban érvényesíthessék anyanyelvüket és kultúrájukat. Magyarországnak e kisebbségi nyelvi jogok érvényesítésében példamutató magatartást kell tanúsítani: ez a magatartás egyszersmind európai jelenlétünk és szerepvállalásunk egyik záloga.

Európának és az Európa Tanácsnak viszont arra kell törekedni, hogy a chartát lehetőleg minden európai kormány írja alá. Különösen a közép- és kelet-európai régióban, ahol a kisebbségi népcsoportok helyzete igen sok kívánnivalót hagy maga után, s ahol a kisebbségi és regionális nyelvek érvényesülése még koránt sincs abban a stádiumban, amelyet a charta megkövetel. E térség államai közül a chartához egyelőre csak Magyarország csatlakozott. Joggal várjuk el más országok csatlakozását is, hiszen a környező államok területén három és félmillió magyar él, egyelőre, sajnos, nélkülözve a charta által előírt jogokat. A magyar kormány csatlakozásának a *Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartájá*-hoz példamutató jellege van: ezt a példát szomszédainknak követniük kellene. Az Európa Tanácsnak pedig politikai eszközökkel - például az Európai Közösséghez történő csatlakozás feltételéül szabásával - kellene arra törekednie, hogy a chartán mihamarabb minden közép- és kelet-európai külügyminiszter aláírása ott legyen.

Pomník Béla

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében látható aranyszarvas figurát — amely eredetileg fejedelmi pajzsdísz volt — egy i.e. IV. századi szkíta településen találták meg. A lelet a szkíta mitológiának a magyar csodaszarvas legendához igen hasonló eredetmondjára vezethető vissza. Agancsa áttételesen koronaként, életfaként, az éltető napsugárkoszorújaként egyaránt értelmezhető. A erőnek, méltóságnak, magabiztonságnak, tekintélynek. Ezt választotta védjegyéül a Magyar Hitel Bank Rt.

MAGYAR HITEL BANK RT

az érték forrása

Gördülékeny szolgáltatás!

**AMIKOR MEGALAKULTUNK, AZ A CÉL VEZÉRELT MINKET,
HOGY ÖNT KISZOLGÁLJUK. MA AZ, HOGY EZT A LEGJOBBAN TEGYÜK.**

AZ ÖN RENDELKEZÉSÉRE ÁLLUNK.

HA BÁRMILYEN ÁRUT KAP, VAGY KÜLD.
KÖZÚTI SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 251-3000
FAX: 252-6164
GYŰJTŐ SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3811
FAX: 157-3011
MARKETING INFORMÁCIÓ
TELEFON: 251-3934
FAX: 252-5778

AKÁR TÚLSÚLYOS VAGY TÚLMÉRETES

SZÁLLÍTMÁNYÁT IS BIZTONSÁGGAL CÉLBA
JUTTATJÁK FUVAROZÓINK.
SZÁRAZÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-4488, 157-5111 FAX: 157-3735
HŰTŐÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-0925 FAX: 157-4016
SPECIÁLIS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3630, 157-3327 FAX: 157-4016
HUNGAROCAMION SPECIÁL TRANSPORT
TELEFON: 177-8618 FAX: 177-8808

EURÓPA ÉS KÖZEL-KELET 20 ORSZÁGÁBA

ELSZÁLLÍTJUK KÜLDEMÉNYÉT, EBBEN
KITERJEDT KÜLFÖLDI ÉS BELFÖLDI IRODA-
HÁLÓZATUNK IS SEGÍTSÉGÜNKRE VAN.
MEGTALÁL MINKET BÉCSBEN,
ANTWERPENBEN, BERLINBEN,
HAMBURGBAN, PÁRIZSBAN, LONDONBAN,
MILÁNÓBAN, TEHERÁNBAN, BAGDADBAN,
HÁGÁBAN, MALMÓBEN, MÜNCHENBEN,
MOSZKVBAN, ISZTAMBULBAN,
KOPERBAN ÉS RIJEKÁBAN.

**MI VALAMENNYIEN AZON DOLGOZUNK,
HOGY ÖN ELÉGEDETT LEGYEN, AMIKOR SZÁLLÍTMÁNYA CÉLBA ÉRKEZIK.**

EGY ROMÁN NAGYBOJÁR, FELFEDEZTE MAGÁNAK

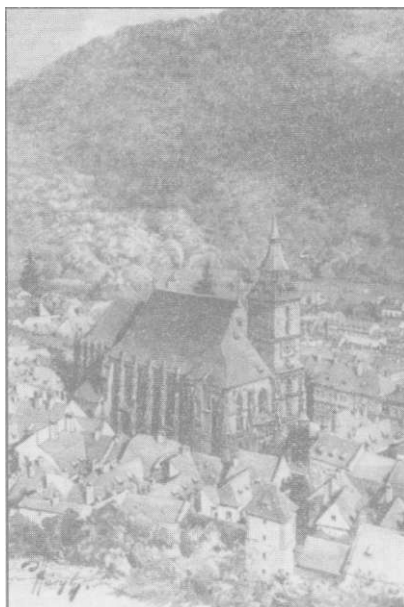
Ki alapozta meg a román irodalom Európa-képét? Történelmi okokból a román utazók előbb ismerték meg Bizáncot, a török birodalmat, mint a nyugat-európai tartományokat. Ez az ok az oszmán birodalom volt, amely hatalmát rajta tartotta a román vajdaságokon, a román uralkodók vagy éppen harcban álltak a pasákkal, vagy nehéz adókat fizettek nekik. Még a tudós moldvai fejedelem, Dimitrie Cantemir is - akit 1714-ben a berlini akadémia választ tagjai sorába - szülőföldjén kívül Sztambult és a török birodalmat ismerte igazán, a geográfiai és társadalmi viszonyokon túl a tájak lelkét is. Ezt is kutatta, mert érzékeny szépíró és pontosságra törekvő tudós volt egyben. Moldváról szólva elismeréssel írt, a csángó-magyarokról, akiket a fejedelműként katolikus hitükhöz és magyar anyanyelvükhöz ragaszkodó embereknek ismert meg. Cantemir külföldi szerzők közül elsőként észlelte és írta meg a török birodalom belső züllését.

Nyugat felé később nyűt szélesebbre a román érdeklődés. Jóval Eminescu előtt, egészen más körülmények között, mint az ágrólszakadt poéta, egy havasalföldi nagybojár nyitott szemmel utazott végig Európán, 1824-ben, majd a két következő esztendőben. Dinicu Golescu a neve, családja jelentős szerepet játszott a vajdaság történetében. Birtokai több vármegyében feküdtek az Olt két partján, apja üzleteket tartott fenn Bukarestben, a régi vajdai udvar környékén, birtokán, Golesti-ben felszabadította a cigány rabszolgákat (1848-ban ez lett az egyik havasalföldi forradalmi követelés, Dinicu Golescu jóval megelőzte ebben korát), ő alapította az ország első falusi iskoláját. Az újjító szellemű apának nagy hatása volt fiára is, az első tudatos román „európai utasra”. Dinicu Golescu többször is átkocsizott Erdélyen, Magyarországon, Ausztrián, el Itáliáig, el Svájcig, és feljegyzett mindent, amit városok-

ban és falvakban, fogadókban, szokásokban, életmódban, erkölcsben, létérzékelésben fontosnak - és főként: saját addigi otthoni tapasztalataitól különbözőnek - talált. Utazásainak gyakorlati célja az volt, hogy négy fiát kísérelje el külhoni iskolákba, kettőt Münchenbe, kettőt Genfbe. Ötvenévesen szemlélődött, minduntalan kiszállt a postakocsiból, hogy a tájak változásán túl az emberek sorsát is megismerje. Mélységes rokonszenvvel figyelte - ami azért 1825 táján nem volt olyan egyértelmű - a pór-nép, a városi kézművesség vagy a szegény halászok életét.

Korabeli festményről sűrű szakállt viselő, busa szemöldökű, törökösen öltözködő férfi néz reánk. A portré készítője tekintetében a jóság fényét ragadta meg. És a kíváncsiságát. Maga írta: „Bele van plántálva az emberi természetbe a vágy, hogy ha másnál valami jót meglát, azt magának is megszerezze, nem rablás árán, hanem

A brassói evangélikus „fekete” templom

önnön lényét kényszerítve arra, hogy elnyerje azt, s ami a maga portáján rossz, azt jóra fordítsa; senki nem illethet hát szemrehányással azért, hogy minden megtett lépésben, házamra gondolva, értelemmel is mérlegeltem mindazt, amit láttam.”

Benyomásait azon nyomban rögzíti, görög nyelven. Az Erdélyből Bukarestbe került Gheorge Lazar hat évvel előbb vezette be a román nyelvű oktatást a bukaresti Szent Száva Kollégiumban. Ettől számítják a román nyelvű felsőbb iskolai oktatás történetét. Golescu még nyilván görög oktatást kapott, de saját maga azonnal lefordította románra az *Utazásom leírását* (Insemnare a calatoriei mele). Egyetlen irodalmi alkotása ez, amely 1826-ban abban a budai Királyi Magyar Egyetemi Nyomdában nyomtatott ki, amelynek felbecsülhetetlen szerepe volt a román felvilágosítók, elsősorban az *Erdélyi Iskola* (Scoala Ardeleana) néven ismeretes triász, görög katolikus pápai hármas, Micu-Clain, Gheorghe Sincai és Petru Maior műveinek kiadásában. Ez a vallási-szemleli mozgalom nyitott ablakot a románság számára Nyugat felé.

Dinicu Golescu első állomása, amint átkelt a Kárpátokon: Brassó. Találkozás egy számára ismeretlen, új világgal. Megszakította utazását, körülnézett a húszezer lakosú városban. Nagy hatást tett rá a szászok rendje, törvénykezése, civilizációs szintje, földművelő tudománya. Igen tetszett az iskolák igényessége, a papok példás magatartása. „E nemzet oly jól gondját viseli saját magának, hogy ebből megítélheti bárki: egy ennyire munkaszerető, jól nevelt, kötelességeit ismerő, jogainak teljes tudatában levő, a boldogulás jó útján haladó nemzet végül is el kell, hogy érje azt a célt, mire minden ember törekszik.”

Fogaras érintésével Felek községbe értek, ahol Bruckenthal báró csodálatos szépségű kertje nyugtázta le a román utazót. Következett Nagyszze-

AKI EURÓPÁT

ben, várfallal körülvéve, benne tizenhatezer ember, köztük nagyon sok kereskedő, hiszen közel a Vöröstoronyi szoros, ahol az Olt tör át a Kárpáton délnek, és a folyót fontos kereskedelmi meg hadi út kíséri. Rend, nyugalom, tisztaság a városban, sok az iskola és a katona. Ugyanis itt székelt a katonai parancsnokság, amelynek hatásköre kiterjedt egész Erdélyre. Hasonlóképpen itt gyűlt össze évente egyszer a Szász Univerzitás, az erdélyi németiség legfőbb törvényező testülete.

Bruckenthal Sámuel bárónak, Erdély volt kormányzójának palotája 1817 óta nyilvános múzeum, Golescu nem hagyhatta ki a látnivalók közül.

Dinicu Golescu

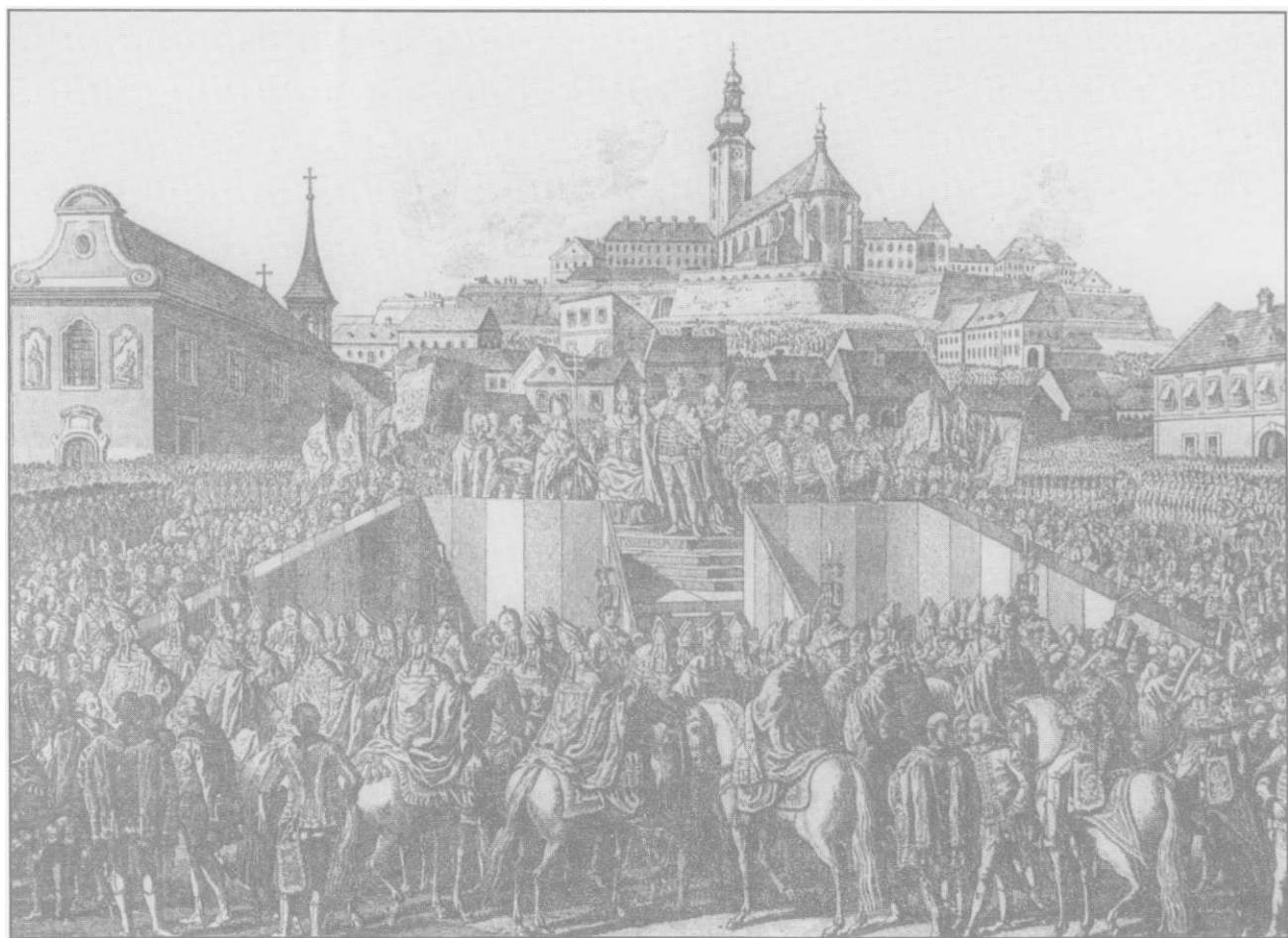
„Bruckenthal bárónak nagy háza állt itt is, melyben könyvritkaságokkal te-

**I. Ferenc koronázása Budán,
1792-ben**

le téka és megtekintésre méltó festmények sokasága látható, továbbá igen sok régiség és sok ásvány, természetes állapotban.”

Szászsebes a postakocsi további útvonala, aztán Gyulafehérvár - akkoriban Károlyfehérvár a neve, mivel VI. Károly osztrák császár uralkodása idején építették újjá -, majd Torda következett, utána Kolozsvár. Golescu Erdély első városának nevezi Kolozsvárt, mivel itt van a gubernium. Név szerint is említi a kormányzót Jósika bárót. Úgy találta, hogy a házak szépek és nagyok, noha vannak rozszantak is, az utcák szélesek, kerek kövekkel kirakva. Megjegyezte, hogy csak Brassóban és Nagyszebenben látott ilyen gondozott utcákat.

Nagybojárként bizonyára vendégül látták a nemesi házakban. Erre vall naplójának bejegyzése. „Sok magyar főnemes lakik ebben a városban, uradalmaik vannak a környéken, hol közelebb, hol távolabb; a hivatalbeli-ken kívül valamennyien birtokaikon töltik a nyarat, télire pediglen összegyűlnek Kolozsvárott. Ezek a főnemesek igen vendégszerető emberek, gazdagon terített asztalaikhoz szíve-

With Europe opening its doors to foreign investment, Hungary is the new centre for Pan-European business. Whether you want to get acquainted with the possibilities of the country or you have already had any relations, MALÉV Hungarian Airlines is today's choice for Business Travel into Hungary.

When you are facing difficult talks, a calm and problem-free flight is a must. MALÉV's new Business Class, named Sky Club, provides the perfect environment for you to travel in style and comfort.

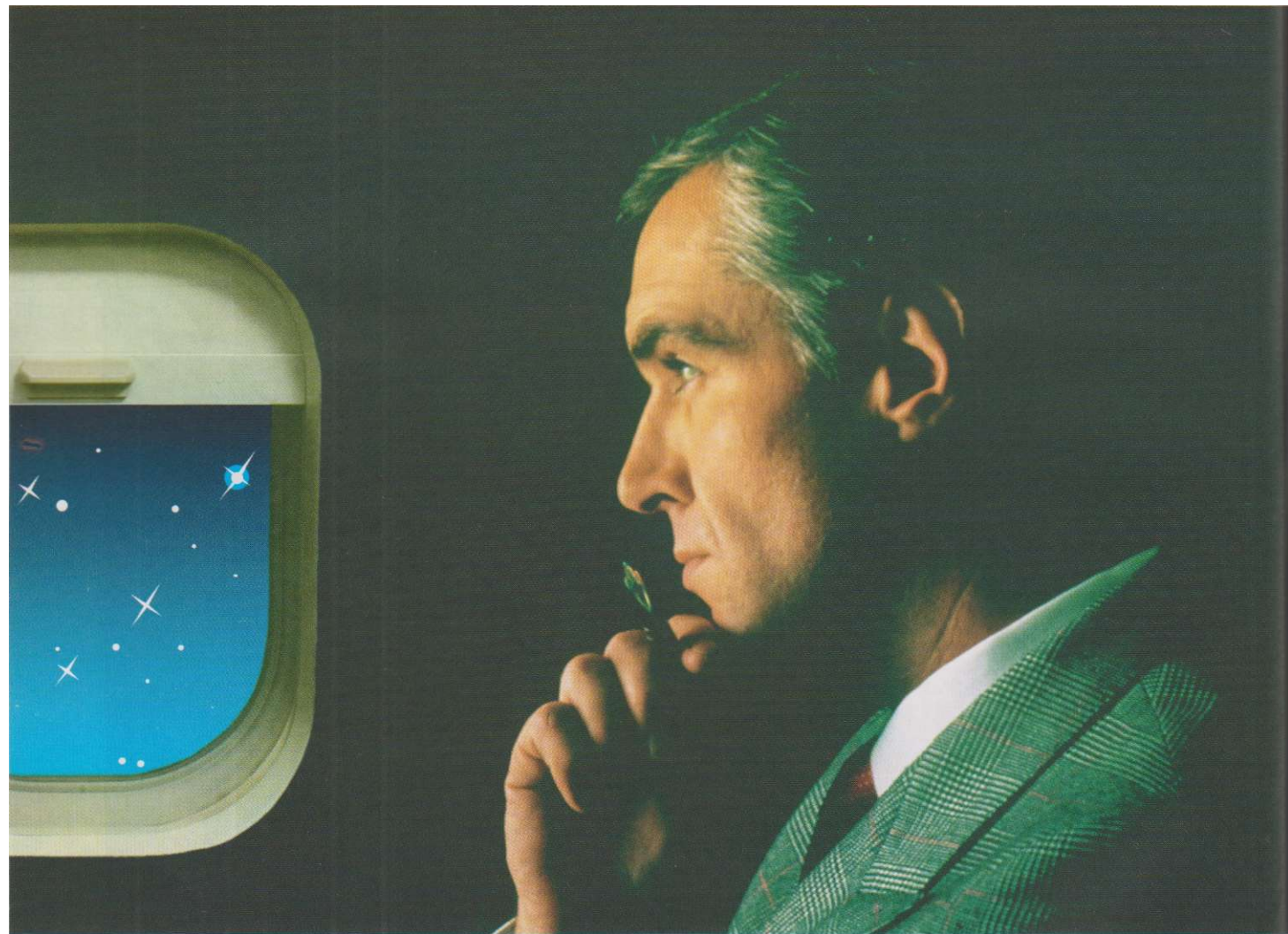

FOTO: BUENOS DIAS

S K Y L U B

MALÉV Hungarian Airlines

sen meginvitálnak bárki idegent, kiváltképpen azokat, kik bátran lépnek be házukba, nem nagyon törődnek a sokféle hamis udvariaskodással.” Az erős társadalmi érzékenységű utazó nyomban hozzáteszi: „De a magyar köznép nem boldog. Az emberek rosszul öltözöttek, házaik szegényesek, ők maguk is szegények. A városban alig folyik kereskedelem, mivelhogy sem kikötő nincs itt, sem fő kereskedelmi útvonal nem visz át; az egész kereskedelem a városiakra marad, az igazgatással törődnek itt főképpen és az iskolák növelésével.”

Nagyváradnak alig szentelt néhány sort, kicsiny városnak találta, kis várral. És ami meglepő: Várad 1824-ben még nem „kereskedelmi helység”, noha később éppen ez teszi a korabeli Magyarország második városává. Szaladt a postakocsi Nagyváradtól toronyiránt Pest felé, végig a magyar pusztán, amelyet homok borít mindenütt, a hintót pedig csak húszt ló tudja elhúzni. Biharkeresztes, Berettyóújfalú, Báránd, Karcag, Kisújszállás, Törökszentmiklós, Szolnok (itt átkelnek a Tiszán), Abony, Cegléd, Pilis, Üllő, majd Pest. „Míg e falukon áthalad, az utas nem lát egyebet, csak eget és földet, mintha tengeren lenne, mindenütt ugyanaz a táj tárul eléje a négy égtájon, mint tíz órával annak előtte, mivel domb sehol és fácskát is csak a falvakban láthat.” De a magyarok ezt a kietlen vidéket is termővé tették, mondja elismeréssel a román nagybojár, búzát, zabot, kukoricát természetnek, rétek vannak, és nemcsak a belső fogyasztásra jut elegendő, de „Magyarország földműveléssel más országok népét is táplálja.”

Pestet „szép városnak” nevezi. Lakossága 35 ezer fő, az itt állomásozó katonaság létszáma külön tizenkétezer. A házak nagyok és szépek, „az építészet tudománya szerint” emelték őket. Golescut különösen fellelkesíti, hogy Pesten a legnagyobb épületekben iskolák kaptak otthont, ezekben mindegyik tudományból hallgathatók előadások, még az orvosi tudományokból is. A város nagyon sokat költ iskoláira, évente 400 ezer forintot. Ilyesmiről „a mieink nem is álmodhatnak” - jegyezte meg keserűen, hazagondolva. „Egy másik épületben megint csak számos terem, tele könyvekkel, legtöbbjük nagyon régi könyv, magyar, latin, német, középkori latin, ógörög és francia nyelven. Nagy teremben különféle érmék, a ré-

gi időktől napjainkig, idegen és magyar érmék. Magyarország alapításától mindaddig, míg kapcsolatba lépett Ausztriával.” Pestnek nemcsak nagy házai voltak, de hatalmas terei is. Egyik térhez fogható sincs Ausztria egyetlen városában sem, mondja. Egyik oldalát lépteivel megmérte, s úgy vélte, hogy a tér megvan mintegy 800 ölnyi. Ezen a téren tartják a katonai szemléket, a Budán lakó nádor jelenlétében. Külön szólt Golescu a pesti fürdőkről, az élénk kereskedelemről, a templomok szépségéről. És vajon hol lehetett az a színházterem, amely szintén lenyűgözte?

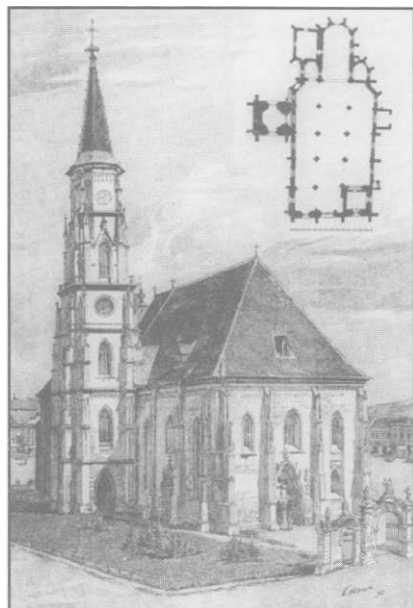
„Van egy nagy színház, vagyis komédiások háza, igen tágas és szép, egyszerre háromezernél több ember fér el benne, színpadán pedig lenyűgöző lovas katonák, ágyúkkal egyetemben.”

Átsétált a hajóhídon Budára, a folyam vizén kicsi és nagy kalmárbárkák sokasága, a híd is tele néppel, áramlott egyik partról a másikra. Megkapónak ítélte Pest látványát Budáról nézve - és fordítva. Az állam igazgatása iránt fogékony utazó hangsúlyozta, hogy Buda Magyarország legfontosabb városa, hiszen itt lakik a nádor öfelsége, akiről azt beszéltek, hogy „igen jó indulattal viseltetik az emberek irányában”. Nevét nem közli, tegyük hozzá, hogy azon időben Magyarország nádora József főherceg volt, aki Bécs szellemében ugyan, de a békés kompromisszumok jegyében vezette az országot, erősen támogatta

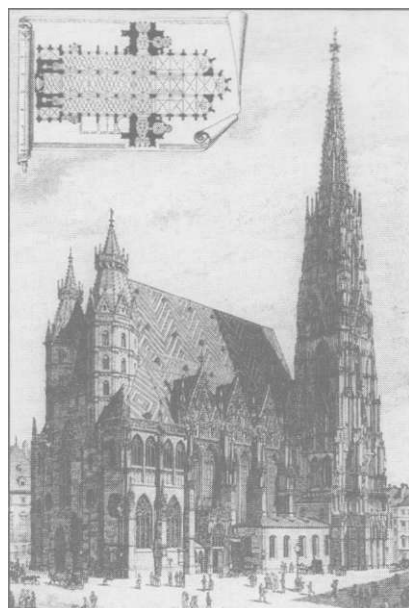
Pest fejlesztését. Golescu megjegyezte, hogy a nádort hat tanácsos úr segíti az országvezetésben. Érdekes, hogy a román utazó Budáról szólva nem említi útinaplójában azt a nyomdát, ahol könyvét majd kiadták.

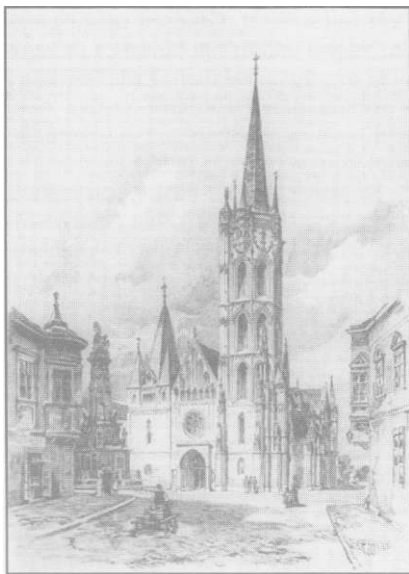
Ki volt szabva a postakocsi menetideje, sietni kellett tovább. Nyergesújfaluban csak annyit pihent Golescu, hogy feljegyezhesse: egymást érik a köfaragók házai. A földművelés és gyümölcsstermesztés ugyanolyan, mint másutt Magyarországon. Innentől Győrig öt postaállomás volt: Neszmély, Komárom, Ács, Gönyű és Győr. Ebben a városban a Rába vizét szabályozó zsilipre figyelt fel és említi a Duna két ága között rejtőzködő Szigetközt. Következett Moson, Rajka, Köpcsény és Hainburg. Megérkezett Pozsonyba, ahol kivételes látványban volt része: II. Ferenc osztrák császár, magyar királyként I. Ferenc és felesége megkoronázásának. Történt pedig ez az esemény 1825. szeptember 25-én. Golescut meghatotta az alattvalók őszintének érzett ragaszkodása. Havasalföldön aligha élhetett át effélet, a vajdákat 1716-tól egészen 1821-ig, a Tudor Vladimirescu-féle felkelésig Sztambul Fanar negyedéből küldték, pontosabban kinevezésüket nehéz aranyakért vásárolták meg a szultántól, majd ezt a pénzt busásan tetéztve hajtották be a román népen. Nevezték pedig ezeket a helytartóvajdákat fanariotáknak. Erkölcük vagy inkább nyílt erkölcstelenségük századokra rányomta bélyegét a ro-

A kolozsvári Szent Mihály templom

A bécsi Szent István székesegyház

A budavári Mátyás templom

A Margit-sziget

mán közéletre, balkanizálta, lezüllesztette. Mindezt tudnunk kell a puritán tisztességű, őszinte hazafi Dinicu Golescu lelkesedését olvasva:

„Nem azért említem meg ezt, mint ha elkábított volna a császári pompa ragyogása vagy a csillogó öltözetű magyar főnemesség, hanem mivel - noha idegenként nem vagyok részese mindennek - lehetetlen volt elfojtanom könnyeimet, midőn a köznép lelkes örömmel kívánt boldogságot, a sokaság szívből kiáltotta: Éljen a mi császárnénk!”

Az egykori román „európai utas” a Nyugat másságát, társadalmi fejlettségét látta a pozsonyi koronázásban is, miként a további utazásai ezt az élményt még jobban elmélyítették benne. „Mindenképpen méltó látvány-nak” nevezi, hogy Pozsonyból kiindulva Bécs felé vagy két órán át az út két oldalát kőből emelt párkányfal kíséri, ez néhol két öl magasságú is megvan, és sétány szegélyezi. Az osztrák falvakat nem meri összevetni Havasalföld városaival, mivel e kicsiny településeken is a házak kőből épültek, „a falukban téatrumok vannak, doktorok, kirurgusok, patikusok, iskolák, hivatásukhoz méltó papok, s mindezek a hatalom gondoskodásából”. Bécsben megcsodálta a császári palotákat, a parkokat, a Prater-t, a Belvederét, Schönnbrunnról megjegyzi, hogy egy román bojárnak nagyobb öröme telnék abban, hogy kertész legyen itt, „mint bán a nyomorúságos Havasalföldön”. Elragadtatással ír a bécsi fegyvergyűjteményről, a város tizenöt teréről, a Szent István-dómról,

amelynél szerinte csak a milánói székesegyház ékeesebb. Olyan gyakorlati megfigyeléseket tesz, mint a dologház haszna a társadalmi életben, vagy a postai szolgálat, az otthoni bojári küldöncök helyett.

Triesztben a város rendezettsége, a kikötő zsúfoltsága ragadja meg. És a gőzhajó, amelyet először lát életében. Aprólékos leírást ad róla. Velencében az idő végtelensége érinti meg utazónkat: a város akkor éppen 1300 éves volt. Mantua még régiebb, Velence alapítása előtt 1708 évvel már álltak falai. Pádua is történelmet idéz: valamikor itt volt a hatalmas székelye, de mivel „Attila király” - úgy titulálja, mint egykor majd Kós Károly - túlságosan elnyomta a várost, ezért a hatalom urai menedéküknek felépítették Velencét.

Utazónk, a gazdálkodásra érzékeny nagybirtokos mindenütt megtudakolja, hogy mit természetnek, milyen a földnek hozama. Látja, hogy a kicsiny paraszti birtokokat mind a négy szélükön sáncok fogják körül, ezekben víz folyik, szárazság idején öntözik a földeket. Ilyesmit észlel Lombardiában és a bajor tájakon egyképpen. Szomorú lélekkel gondol arra, hogy hazájában mikor érnek majd el ilyen gazdálkodási szintet.

Őszinte érdeklődést tanúsít mindenütt a kultúra iránt. Milánóban, mindjárt a dóm leírása után, az itteni színházakról szól, öt téatrum van, mondja, egyiket nemcsak az osztrák birodalom - akkoriban Milánó Habsburg-birtok - hanem a világ „legelső” színházának tartják. Nyilván az 1776-ban emelt Scaláról beszél. Veronát hanyatló városnak látja, hiszen

az egykori százezer lakosából alig maradt húszezer lélek, a három itteni színház legnagyobbika, az amfiteatrum csak úgy telnék meg közönséggel, ha „három-négy más város lakói is eljőnnének”. A színház iránt ennyire érdeklődő román nagybojárnak azonban eszébe sem jut, hogy a világirodalom legismertebb szerelmesinek városában jár. Nem ismeri Romeo és Júlia történetét? Az európai kultúra, amelynek egyik jelképe Shakespeare, akkor még nem érkezett el Havasalföldre. Rousseau életét és műveit azonban a román utazó jól ismerheti, Genfben felkeresi a szülőházát, és csodálkozó elismeréssel jegyzi meg, hogy a házon emléktábla van, sőt az utcát is a francia író-filozófusról nevezték el.

Ennek az Európa-képnek, amelyet Dinicu Golescu többszöri utazása alapján megrajzolt, alapvonása az őszinte elismerés a szülőhazájánál jóval fejlettebb civilizáció, anyagi viszonyok, társadalmi körülmények és földművelési módszerek iránt. Utunkban nincsen semmilyen irigység, sokkal inkább keserű önvád, amiért Havasalföld ennyire elmaradott mindattól, ami Brassótól kezdve nyugatabbra mind erőteljesebben jellemzi a kontinentet. Mivel pedig Dinicu Golescu nagybojár, a maga országában hatalmas ember, a tollán hangot kapott önvád osztálya számvetése önön büneivel. Golescu elátkozza addigi közéleti szereplését, mivel ez lehetőséget nyújtott számára, hogy hivatalával visszaéljen, a pórnépet sanyargassa. (Döbbenetes jeleneteket ír le a román adószedés elképesztő kegyetlenségeiről.) Elszámolása múltjával, Európa hatására, a régi román irodalom megrázó önvallomása:

„Ő, jól emlékszem én mindezekre, s meg kell gyönnöm, hogy nagyon bűnösnek érzem magam. Mivelhogy nemcsak nem háláltam meg hazámnak semmivel, hogy táplálta, gazdaggá tette, tisztességben, becsben tartotta szüleimet, nagyszüleimet, minden ősoimet, hanem első tiszttségemtől egészen a legutolsóig törvénytelen sápot szedtem én is e néptől, melynek mindennapi betevő falatja sincs meg. Lelkifurdalás gyötör, látva, hogy a világ más részein nem úgy mennek a dolgok, s tudom, hogy boldog lesz ama honfitársam, ki érzi, hogy nem követett ebben engem, s nem gyöttri a lelkiismerete.”

Így találkozott a hajdani utazóban a román lelkiismeret Európával. Mindnyájunk fájdalomra, hogy Dinicu Golescu utódai eltékozták ezt az örökséget. ■

„NYAKAMBA VETTEM A VILÁGOT”

1948 táján, amikor a királyi család vagyonát elkobozták, az új kommunista hatalom kiküldött valami főkönyvelőket, hogy csinálják meg a leltárt, és értékeljék fel a javakat.

Egy öreg barátom, aki az eset szemtanúja volt, elmesélte nekem, hogyan láttak munkához a mi könyvelő mestereink, amikor festményekről volt szó: sorba rakták a vásznakat a padlón, lemérték, és írták: 46 méter Rembrandt elvt.; 60 méter El Greco elvt.; 112 méter ismeretlen elvtársak. Aztán lehúzták könyökvédőjüket, feltekerték az árut, és elmentek kolbászt mérni.

Látván, mi történik kelet-európai országainkban, ma az az érzésem támad, hogy a nyugatiak, de még némely hazai politikusaink is kezdik drámáinkat és népeinket méterrel mérni. Kedvem volna odakiáltani nekik, hé, tessék valamivel árnyaltabbnak lenni, mert gőgötök nemsokára mindössze arra fog alapozódni, hogy ötfajta sajtóval több van nálatok, mint nálunk, s pásztoraitok bot és furulya helyett komputerrel, fülükre tapasztott walkmannel járnak.

El kell ismernünk, hogy amikor Nagy-Romániának vagy Nagy-Szerbiának hívtak bennünket, a pöffeszkedés betegségében szenvedő impériumok mellett akkor is kis és jelentéktelen országnak számítottunk. Egy orosz író valamelyik fesztiválon így évődött velem: „Melyik Románia? Az az ekkorára?” (és kisujja körmét mutatta). Bár az is igaz, hogy a kis népek

büszkesége olykor öngyilkos fegyverré alakul. S ugyanúgy igaz, hogy a történelem folyamán sokan segédkeztek, hogy öngyilkosságot kövessünk el. Isten őrizzen bennünket attól, hogy beleücsük az önmagunkat méterrel mérés hibájába.

Én épp azért jöttem Belgrádba, nehogy sok társamhoz hasonlóan abba a kereskedő-hibába essem, hogy ráütöm a pecsétet egy népre, mint jókora húsdarabra: „Exportálása tilos!”. Mert nem csupán a politikusok, hanem sajnos sok művész is elhiszi, hogy a szerb nép - amelyben legnagyobb az egy főre jutó költők száma - egycsapásra barbárrá lett, míg Európa többi részének kipattan a varrásoknál a ruhája, csak úgy feszítik az angyalkák és az ártatlan apácák. Az ostoba hit, hogy egyik nép rosszabb a másiknál, ragályos betegség lett.

Én kihasználtam a kishatár-forgalmat, csempésztem benzint, és megszegtem az embargót, amelyet az érzelmekre is kiterjesztettek itt az Önökkel közös határon, átszökvén egy költődelegációval, tarisznyánkban versekkel. Én nem fedeztem fel szerb barátaim arcán a győztes kevélységét. Ellenkezőleg, a tragédia árnyékát véltem látni rajtuk. Mert nekünk, itt a Kelet kapuinál élőknek hajlamunk van rá, hogy kárvallottak legyünk. Még amikor csatát nyerünk is.

Boldog voltam, hogy viszontláthattam Adam Puslojić testvéreimet, amint éppen nem gépfegyvert pengetett (ahogyan egyesek képzelik), hanem öreg kollégánk,

Orpheus lábbal tiport eltörött hárfáját javíttgatta. A nagy költőnek, Miodrag Pavloviénak nem nőttek karmai, s nem szőrös a háta sem. Éppen olyan törékeny és méléző, mint valaha.

Szerettem volna, ha itt találok csehszlovák, lengyel, francia és német kollégáinkat. Boldog lettem volna, ha találkozom horvátországi és bosznia-hercegovinai költőkkel. Elég szomorú volt látnom, hogy a politikusok betegsége átragadt a művészekre is. S ha Bush úrnak láza van, nekünk is azonnal be kell vennünk az aszpirint.

Ebben a balkáni üstben, amelyben annyi nép dalai és könnyei rotyognak összekeveredve, óvatosan kell mozognunk. Nem oldjuk meg a szerbek, a horvátok, a macedónok és bosnyákok drámáit, ha a berlini falat Jugoszlávia határára költöztetjük. A nyugati természetvédők elleneztek a berlini fal lebontását, mert a téglákkal együtt elpusztult mit tudom én miféle bogárfaj. A nyugati természetvédőknek arra kellene gondolniok, ha spirituális falak emelkednek a Nyugat és keleti országok között, óriási drámák születnek a kétlábú és kalapos bogarak számára, amelyek mi vagyunk, itteniek.

Egy bohém és részeges festő mesélte el nekem drámáját: „Amikor éhes voltam, mindig került egy keresztény lélek, hogy adjon nekem egy pohár bort.”

Úgyhogy, testvéreim, éhes vagyok, hozzátok már a pohár bort!

ÜZENET LENGYELORSZÁGBÓL

Nr 5(22)
Maj 1992
ISSN 0867-1826

Cena
22 000 zł
indeks 379255

Twój **STYLE**

UKCES NA MIARĘ
SŁONIA

OWIEW
ATA

CHUDNIEMY
NA 100 SPOSOBÓW

HISZPANIA
JEST MODNA, OLÉ!

TEN WSPANIAŁY
LALIQUE

A folyóirat 1992. májusi számának címlapja

A LENGYELEK ÉLNI SZERETNEK

„Twój STYL” (A TE STÍLUSOD)

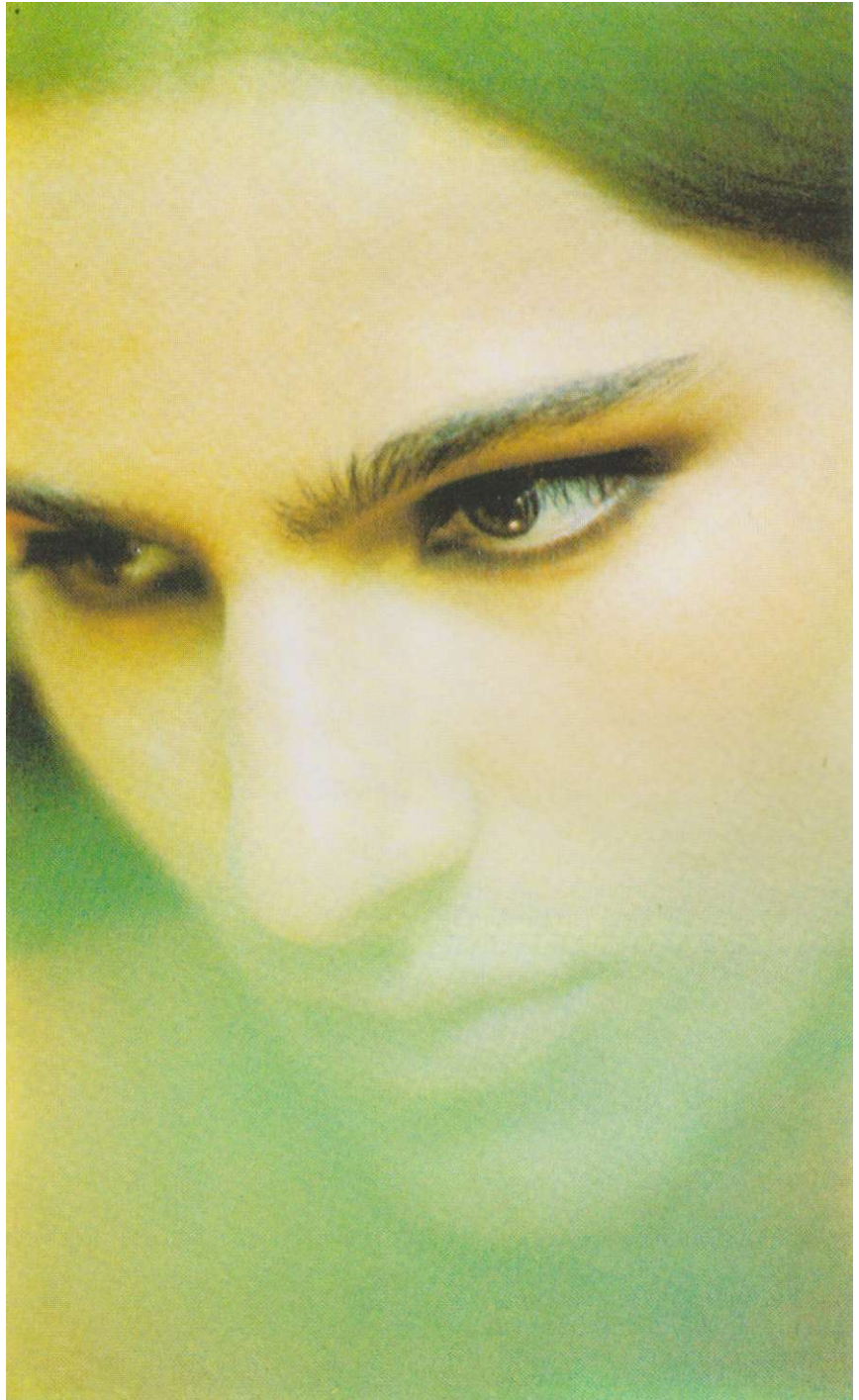
Ha a Twój STYL című varsói folyóiratnak alcímet szeretnénk adni, ezt írhatnánk: polgári családi lap. A két jelző kifejezi a havilap törekvéseinek lényegét. A „polgári” a szerkesztőgárdának azt a nem leplezett szándékát jelenti, hogy életmintát akar mutatni a még csak csírájában létező lengyel középosztálynak, amelyre meghatározó szerep vár az átalakuló társadalomban, gazdaságban csakúgy, mint Magyarországon és a többi posztkommunista országban is. A „családi” jelző pedig azt jelenti, hogy Twój STYL egyfajta családmodellt is kínál olvasóinak. Nőknek, de nem *csak* nekik, és egyáltalán nem *csak* nőkről szól. Épít arra a lengyel történelem során kialakult nemes hagyományra, amely évszázadok óta különös tisztelettel övezi az édesanyát, a feleséget, hiszen a szinte állandóan háborúzó vagy a megszállók által elhurcolt férfiak távollétében a lengyel asszonyok tartották fenn kemény munkával a családot, ők ápolták gyermekeik anyanyelvét, hazaszeretetét. Aki járt már Lengyelországban, tapasztalhatta, hogy a talpraesett, ügyes, jó üzleti érzékkel megáldott, külsejükre nagy gondot fordító lengyel nők mindig megkövetelik - s többnyire meg is kapják - a nekik járó tiszteletet. Ez a szellemiség a Twój STYL-t is áthatja.

Ami a lap hangvételét illeti, feltétlenül említést érdemel az optimista tónus, a szerzőknek az a tudatos vagy tudatalatti törekvése, hogy a politikai csatározásokba, a mindennapi lét nehézségeibe belefáradt olvasóknak olyan életutakat, életmintákat mutassanak föl, amelyekből erőt, erkölcsi tartást meríthetnek. Gondolok itt olyan neves személyiségek jó ízléssel, visszafogottan bemutatott portréira, mint amilyen Ewa Letowska, az emberi jogok első ombudsmanja, Nelly és Eve Rubinstein, a híres zongoraművész felesége és leánya, Hanna Suchocka miniszterelnök, vagy a férfiak közül Krzysztof Zanussi filmrendező, Károly angol trónörökös vagy Zbigniew Brzezinski amerikai politikus.

A TRANZSZEXUALIZMUSRÓL

- Néha úgy érzem magam, mint az üldözött vad, vagy mint egy bűnöző. Az emberek képtelenek megérteni, hogy valaki lehet másmilyen, mint ők...

St. Dolko, neves szexológus: - A transzszexuálisok - alaposan megismertem őket praxisom során - általában nagyon értékes, gazdag lelkivilágú emberek. Többet látnak, többet éreznek, érzékenységük sokkal magasabb fokú, mint az átlagemberé. Sok olyan emberrel találkoztam közöttük, aki irodalmi, képzőművészeti, zenei tehetséggel volt megáldva, akit kiemelkedő intellektus, óriási tudás jellemezett.

Érdekes riportokat olvashatunk a lapban többek között a munkanélküli színésznők pályamódosításáról, a transzszexualitásról, a „Zet” magánrádió munkatársnőiről, a gyilkosságért elítélt férfiak feleségeinek sorsáról, a Lengyelországban dolgozó külföldi sajtótudósítónők munkájáról. Mindegyik riportot ugyanaz a pozitív hangvétel, ugyanaz az életfilozófia jellemzi: a nehézségeket erős akarat, megfelelő önbizalommal, kellő erkölcsi tartással le lehet győzni, vagy banálisabb megfogalmazásban: mindenki a maga szerencséjének kovácsa.

Számos, a mindennapi életben jól hasznosítható tanácsot is kap az olvasó - Pietkiewicz nagykövet úr illetlen sorozata oldott, szellemes stílusban nyújt eligazítást az étkezéssel, telefonálással, levelezéssel, ajándékozással kapcsolatos „jó társaságbeli” szokások között. Tudjuk-e vajon mindannyian például azt, hogy a krumplit nem illik késsel szétvágni a tányéron, hanem villával kell darabolni, hogy a tévéhíradó alatt felhívni valakit telefonon tapintatlanság, tudjuk-e, hogy kinek ajándékozhatunk cserepes virágot, s kinek vágottat? stb. Az *Alice Bankországban* című sorozat a pénzforgalommal, bankügyletekkel összefüggő dolgokban segít eligazodni, egy másik hasznos írás a vásárló jogait ismerteti, de érdekes tudnivalókkal szolgál a lap az ember testi és lelki higiéniájával, a lakáskultúrával kapcsolatban is. Természetesen nem hiányoznak a rajzokkal, fotókkal illusztrált ételreceptek sem. Ízelítőül álljon itt egy egyszerű almasaláta recept: öt savanykás almát meghámozunk, kis kockákra vágunk, citromlével meglocsolunk, kevés sóval megsózzuk. Négy kanál sűrű majonéz elkeverünk két kanál ketchuppal, majd az almára öntjük. Kiváló salátát kapunk, sült húshoz, baromfihoz tálaljuk.

A folyóiratban tekintélyes részt foglal el a divat szemét gyönyörködtető fotókkal, szabásminta melléklettel, de a szokványos leírásokat divattörténeti áttekintések, tematikus vagy egy adott divatiskolát bemutató blokkok egészítik ki (pl. a bunda, a mellény, a kalap, Pierre Cardin, Deni Cler, Valentino stb.).

Természetesen nem maradhatnak ki egy ilyen családi magazinból a szórakoztató, kifejezetten könnyű kikapcsolódást szolgáló oldalak sem. A

(Folytatás a 81. oldalon)

MUNKANÉLKÜLI SZÍNÉSZNŐK

Ewa Serwa-Galiának 1990-ben mondott föl a színháza. Manikűr-szalont nyitott, s bár igyekszik új szakmáját a lehető legjobban ellátni, a színészmesterséggel esze ágában sincs szakítani: - Nem, az lehetetlen, hogy többé ne játsszam színházban!

Danuta Kowalska balettiskolát végzett, három nyelven beszél, túl van három tanfolyamon (titkárnői, komputeres, reklámszervezői), s éppen pályamódosításra készül: - Saját magamba investálok, mert minden szakmában a professzionalizmus számít elsősorban.

PAVAROTTI TALIZMÁNJA

Vajon tudja-e a híres tenor énekes, hogy talizmánjának, a fehér kendőnek milyen szimbolikus jelentése volt egyes népek történelmében?

A római császár ilyen kendővel nyitotta és zárta a játékokat.

A török szultán kendővel kezében ült a trónján.

A hölgyek lába elé ejtett kendő évszázadokon át udvarlási szándékot fejezett ki.

A 16. és 17. században a beavatottak, vagyis a tanult emberek közös jelképe volt. Báthori István is kendőt tart kezében egy róla festett portrén.

GONDOLAT ÉS CSELEKVÉS

A Brzezinskiék három nemzedéke
A **nagyapa**, Tadeusz Brzezinski (1896, Zloczów-1989), a jogi és politikai tudományok doktora, diplomata, 1939-től Lengyelország kanadai konzulja; aktív politikai tevékenységet folytat haláláig.

Az **apa**, Zbigniew Brzezinski (1928, Varsó), a politikai tudományok professzora Washingtonban, Carter elnök egykori tanácsadója. Tízéves korában hagyta el Lengyelországot, lengyel származású amerikainak mondja magát. „Úgy tetszik, hogy karrierem nagymértékben az általam tudatosan kitűzött célok és sok lemondás eredménye. Hatással akartam lenni az események menetére, össze akartam kapcsolni a gondolatot és a cselekvést.” Felesége cseh származású, Benes elnök unokahúga.

A **fiú**, Mark Brzezinski (1965, New York) jogot végzett, egyéves ösztöndíjjal Lengyelországban tanulmányozza az alkotmánybírók tevékenységét, a Varsói Tudományegyetem munkatársa. A három gyerek közül csak ő beszél, lengyelül, bátyja és húga nem. Édesapjuk szerint bár lengyel-cseh családból származnak, s amikor identitásukat határozzák meg, lengyel gyökereikre hivatkoznak, azért ők már százszázalékos amerikaiak.

A REND ÉRZETE

Arcképvázlat **Krzysztof Zanussi** filmrendezőről

Ősei a 19. században vándoroltak Észak-Olaszországból Galíciába. Rokonai ma Olaszországban Európa legnagyobb, háztartási gépeket gyártó vállalatának a vezetői, multimilliomosok. És... irigylük a szegény Lengyelországban élő unokafivérüket, akinek életét gazdagnak, örömtelinek, alkotó erőttől duzzadónak látják. Zanussi kozmopolita. Jól érzi magát Franciaországban, Japánban, Oroszországban, Délen és Északon. Azt állítja, hogy aki nem szeret más országokat, annak a saját hazája iránti szeretete hisztéria, sovinizmus. Az európai mozi egyik legkiválóbb intellektusának tartják. Pozíciója megingathatatlanak tetszik. - Sokat kell ezért harcolnom - mondja. - Aki nem dolgozott nyugaton, el sem tudja képzelni, milyen idióta beszélgetéseket kell folytatni pénzemberekkel, mennyi csalódást kell elviselni, milyen fegyelmezettnak kell lenni, mekkora felelősséget kell felvállalni. Ha elvesz egyetlen forgatási nap, vége, elvesz a film. Örökre. Már sosem fogom megcsinálni, senki sem lesz irántam irgalmas. És ez sehogysen fér össze a művész szláv szterotípiájával, mely szerint a művésznek vannak ihletett pillanatai és mélypontjai, hol van, hol nincs kedve dolgozni, ha berúgott, elfelejt elmentni egy megbeszélésre, vagy elveszít egy fontos telefonszámot.

HANNA SUCHOCKA MINISZTERNÖK ASSZONY portrévázlatából

Az előző miniszterelnök, **Bielecki** véleménye: - Nagyon szorgalmas.

Jacek Kuron: - Rendkívül szorgalmas, felelősségteljes és hozzáértő.

Egyik beosztottja: - Nemcsak ő maga dolgozik hatékonyan, mások munkáját is meg tudja szervezni.

Lech Walesa: - Nem nagyon tudok magam fölött nőt elképzelni, de hát ...én régivágású ember vagyok. Ugyanakkor tudom, hogy sok szót, kifejezést nő jelenlétében sosem használnék.

Elzbieta, a miniszterelnök nővére: - Magabiztos hangon mondta el exorzéját, acélkeménységű nő benyomását keltve, de én tudom, hogy érzékeny, mint a mimóza. Szeret öltözködni, ez a gyengéje. Én ügyelek a bankszámlájára, mert képes volna minden pénzt magára költeni.

S végül maga **Suchocka:** - Eddig élhettem úgy, hogy ne legyenek ellenségeim. Most képtelenség lesz ezt elkerülni. Ahányszor döntést hozok, mindig megsértem valamelyik fél érdekeit. Ebbe bele kell törödni.

JÁTÉK KÖZBEN ADTA ÖNMAGÁT
Nelly és Eve Rubinstein, a zongoravirtuóz felesége és leánya így vall Artur Rubinsteinről:

Nelly Rubinstein: Volt zenei tehetségem, de amikor feleségül mentem Arturhoz, beláttam, hogy az ő karrierje fontosabb. Otthont, nyugodt körülményeket akartam neki teremteni. Egész életemben gondot fordítottam erre, még olyankor is, amikor szállodában laktunk. És Artur hálás volt ezért. Neki sosem volt igazi otthona. Tehetséges, magányos gyerekek voltak. Nyolcéves korában Berlinbe küldték, ahol különféle nagynénik nevelték, többnyire félre... Ropant csúnya embernek tartotta magát, pedig hallatlanul vonzó férfi volt, s ez fontosabb, mint a szépség. Neki charme-ja volt.

Eve Rubinstein: Azt hiszem, hogy úgy igazán a színpadon, játék közben adta önmagát. Olyankor nem mindennapi, átszemlélt tiszta volt az arca, amelyet nagyon szerettem... Azt is szerettem, amikor tréfálkozott. Csodálatos, ellenállhatatlan kacagása mindenkire átragadt... Nem szerettem veszíteni. Sosem mertem vele szembeállni, ha nem voltam teljesen biztos az igazamban, s nem volt jelen valaki, aki támogatott ebben.

HIGH LIFE - NAJNA ÉS BORISZ JELCIN

B. Jelcin erősen kötődik a családjához, különösen az édesanyjához. A 83 éves Klavgyija Jelcin így beszél elnökfiáról: „Borisz még mindig olyan, mint egy gyerek, folyton szüksége van valamire, ezért Najna sosem hagyhatja magára.” Nasztaszja Jelcin tehát, bár láthatatlanul, félrehúzódva, de mindig ott van a férje közelében... Azt mondják róla, hogy nem rabja a divatnak, és nagyon szerényen öltözködik. Borisz Jelcin így emlékszik megismerkedésükre: „Akkoriban több lány is tetszett, ám rövidesen rájöttem, hogy Najna egyre jobban érdekelt. Szerény, rokonszenves, engedékeny lány volt, s pont ez felelt meg az én heves természetemnek. Másodévesen vallottuk meg egymásnak érzelmeinket az egyetem folyosóján, az előadóterem előtt, és az oszlopok mögött csókolóztunk”.

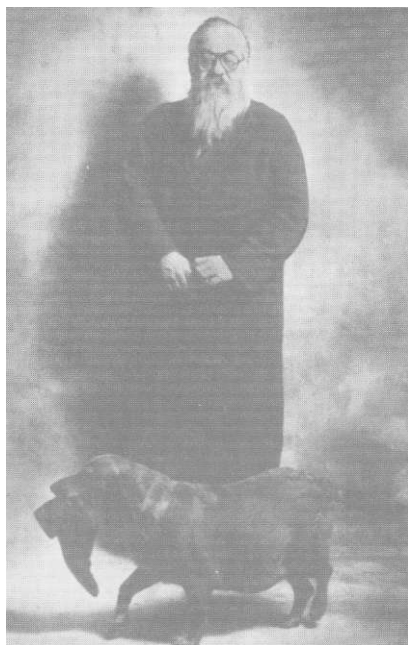
Twój STYL-ben is vannak pszichotesztek, keresztrejtvények, fejtörők, ki-ki megtudhatja, hogy vércsoportja hogyan határozza meg jellemét, vagy hogy arctervezése milyen belső tulajdonságokat takar (a kerek arcúak temperamentumosak, optimisták, az ovális arcúak intellektuálisabbak, inkább kereső típusok). A „high life story”-k sem hiányoznak a lap kínálatából, a nyájas olvasó kedvére csemegezhet az ismert sztárokról, politikusokról, főrendiekről és egyéb hírességekről csevegő, fotókkal bőségesen illusztrált írásokból. (A júniusi számban éppen az új amerikai elnök házasságtöréséről és a családi béke visszaállításáról olvashatunk.) A blikkfangos címek ellenére visszafogottság, finom humor jellemzi az olyan írásokat, mint a *Hol a különbség a férfi és a nő között?*, *A csábítás ábécéje*, *Híres kurtizánok*, *Mit nem tudnak egymásról a férfiak és a nők?*

Az igényesebb olvasókhöz szólnak a jó tollú írók, Krystyna Kofta tárcaíró, az elfelejtett fogalmakról (barátság, adott szó) szóló írások - és folytathatnánk, de a képek magukért beszélnek.

Szenyán Erzsébet

EMBEREK ÉS ÁLLATOK

Családtagok. Néha a legfontosabbak. Már szinte emberek - mindent értenek, mindent éreznek, csak nem beszélnek. Bár, sokak szerint beszélnek is! Már messziről érzik, ha közeledünk, néha a kaputelefon hangjából is. Mindig ugyanúgy örülnek nekünk, akár egy óráig, akár három napig voltunk távol. Határtalanul ragaszkodnak hozzánk, vakon imádnak bennünket függetlenül külsőnkől, korunktól, vagyoni helyzetunktől. Amikor meghalnak (és sohasem „megdöglenek”), sokáig siratjuk őket, mint legközelebbi barátainkat.

IMPÉRIUM

PIŃSK 1939

Az Impériummal először annál a hídnál találkoztam, amely Pińsk városkát a világ déli részével köti össze. 1939 szeptemberének végét írjuk. Mindenütt dül a háború. Égnek a falvak, az emberek a berepülések elől árkokba, erdőkbe rejtőznek, búvóhelyet keresnek, ahol csak tudnak. Előtűnk az úton dögölt lovak hevernek. Ha tovább akarnak menni - ajánlja egy ember -, félre kell húzni a dögöket. Mennyi vesződéssel, izzadsággal jár az ilyesmi: a lótetemek nagyon nehezek.

Menekülők tömege porban, pánikban. Minek nekik az a sok batyu, bőrrönd? Minek a sok teafőző, fazék, lábas? Miért káromkodnak annyit? Miért kérdezősködnék folyton? Mindenki megy, fut, rohan valahova - isten tudja, hova. De a mama tudja, hova igyekszik. Kézen fogta húgomat és engem, s most hármásban tartunk Pińskbe, a Wesola utcai lakásunkba. A háború falun ért bennünket, a nagybátyámnál nyaraltunk, most hát haza kell térnünk. *Tutti a casa.*

Amikor több napos vándorlás után Pińsk közelébe érünk, s messziről már látjuk a város házeit, a szép park fáit és a templomtornyokat, az úton, a híd mellett hirtelen tengerészek nőnek ki a földből. A tengerészeknek hosszú puskáik és éles, hegyes szuronyaik vannak, kerek sapkájukon pedig vörös csillag virít. Néhány napja érkeztek hajóval egyenesen a Fekete-tengerről, elsüllyesztették a mi ágyúaszádjainkat, megölték a tengerészeinket, és most nem akarnak minket beengedni a városba. Elállják az utunkat, ne mozduljatok! - kiabálják, és puskáikat nekünk szegezik. A mama és a többi asszony, meg a gyerekek - mert már egész csapat gyűlt belőlünk - sírnak és irgalomért könyörögnek. Könyörögjetez hango-

sabban! - rimázkodnak a gyerekeknek a félelemtől remegő anyák, de mit tehetünk mi még, hiszen már egy jó ideje az úton térdeplünk, zokogunk, kezünket az égnek tartva.

Ordítózás, jajveszékelés, puskák és szuronyok, dühtől eltorzult arcú, izzadt tengerészek, félelem, gyűlölet, értetlenség - ez kavarog ott, a Pina folyó hídjánál abban a világban, amelybe hétévesen belépek.

Az iskolában már az első órától kezdve tanuljuk az orosz ábécét. Az „sz” betűvel kezdjük. Hogyhogy az „sz” betűtől? - kérdi valaki az osztályból. Az „a”-val kell kezdeni! Gyerekek - mondja fojtott hangon a tanító úr (aki lengyel) nézzetek a könyvünk borítójára! Mi az első betű ezen a borítón? Az „sz”! Petrus, aki fehér-orosz, az egész feliratot el tudja olvasni: Sztalin *Voproszi lenyinizma*. Ez az egyetlen könyv, amelyből oroszul tanulhatunk, ebből is egyetlen példányunk van mindössze. A szürke vászonnal behúzott kemény borítón nagy, aranyozott betűk.

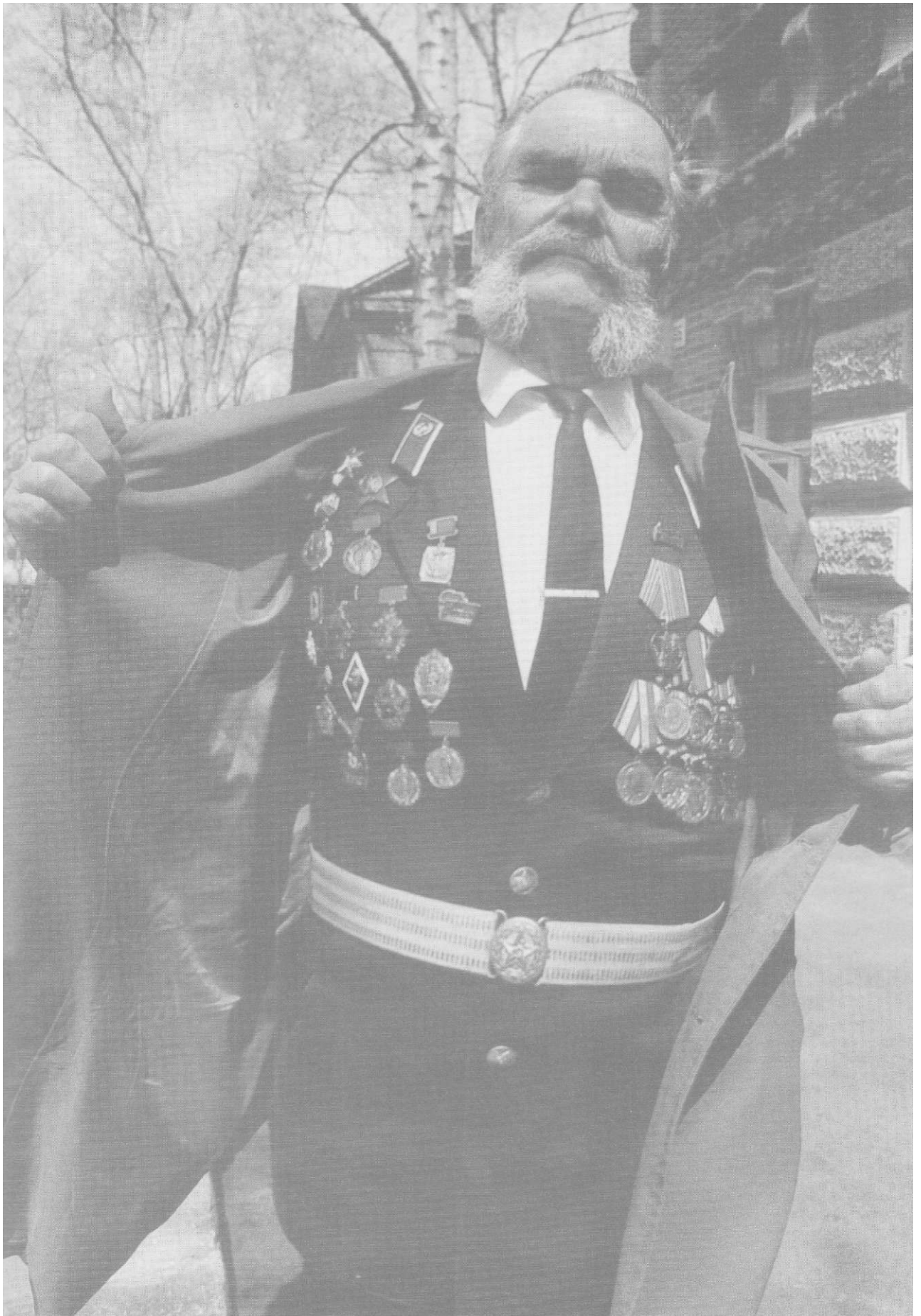
Minden gyerek belép a pionír szervezetbe! Egy napon autó fordul be az iskolaudvarra, kék egyenruhás urak szállnak ki belőle. Valaki azt mondja, hogy NKVD-sek. Nem nagyon tudjuk, mi az az NKVD, de egy biztos: amikor az idősebbek kiejtik ezt a szót, suttogóra fogják a hangjukat. Az NKVD a legfontosabb, hiszen az ő egyenruhái elegánsak, újak, mintha csak most varrták volna őket. A hadseregbeli katonák rongyosak, hátizsák helyett vászonzsákokat hordanak, többnyire üresen, holmi madzagokkal összekötve, csizmájuk talán sosem látott cipőkenőcsöt, ha viszont megjelenik egy NKVD-s, kilométerről árasztja a kékséget magából.

Nos, ezek az NKVD-sek fehér inget és vörös nyakkendőt hoztak ne-

künk. A fontosabb ünnepeken minden gyereknek ezt kell viselnie - mondja riadt és szomorú hangon a tanító úr. A kék ruhások egy doboz jelvényt is szétosztottak közöttünk. Mindegyik jelvény más-más urat ábrázolt. Volt köztük bajuszos és borotvált képű. Az egyik úr szakállt viselt, kettő kopasz volt. Kettő vagy három szemüveget hordott. Az egyik NKVD-s padról padra járt, és osztotta a jelvényeket. Gyerekek! - mondta a tanító úr száraz fa recsegésére emlékeztető hangon. - Ezek a vezéreitek. A vezérek kilencen voltak. Név szerint: Andrejev, Vorosilov, Zsdanov, Kaganovics, Kalinyin, Mikojan, Molotov, Hruscsov. A kilencedik vezér Sztálin volt. Az öt ábrázoló jelvény kétszer akkora volt, mint a többi. De ez érthető is volt. Aki olyan vastag könyvet tudott írni, mint a *Voproszi lenyinizma* (ebből tanultunk olvasni), az megérdemli a többiekénél nagyobb jelvényt.

A jelvényeket egy biztosítótűre fűzve a bal mellünkre kellett erősíteni, oda ahol a nagyok a kitüntetések viselik. Am rövidezen zavar támadt - kevésnek bizonyult a jelvény. Az ideális, sőt, szinte kötelező az volt, hogy együtt viseljük a vezéreket élükön a Sztálint ábrázoló, mintegy a kollekción vezető, nagyobb jelvénnel. Azok az NKVD-sek is megmondták: az összeset viselni kell! Ezzel szemben kiderült, hogy akadt köztünk olyan, akinek volt Zsdanovja, de nem volt Mikojanja, vagy - valakinek volt két Kaganovicsa, de nem volt Molotovja. Janek egy szép napon négy Hruscsovot is hozott, és kicserélte egy Sztálinra (az ő Sztálinját korábban valaki ellopta). Petrus valóságos krözusnak számított köztünk - három Sztálinja is volt. Előhúzta őket a zsebéből, mutogatta, dicsekedett velük.

Dilip Mehta felvétele az Egy nap a Szovjetunió életéből című amerikai riportkönyvből

Éjszaka van. Megzörgetik az ablakot (földhöz tapadt, alacsony házban lakunk). Apám arca tapad laposan, elmosódottan az üveghez. Látom, ahogy apa bejön a szobába, de alig ismerem meg. A nyáron búcsúztunk el egymástól. Tiszti egyenruhát, csizmát, új, sárga derékszíjat és bőrkesztyűt viselt. Mentem vele az utcán, és büszkén hallgattam, ahogy minden nyikorog rajta. Most lengyel parasztgúnyában, soványan, borostásan áll előttünk. Térdig érő leningét madzaggal kötötte át, lábán háncsbockor. Abból, amit a mamának mesél, megértem, hogy szovjet fogságba került, s hogy keletre hajtották őket. Mondja, hogy megszőkött, amikor a menetoszlop egy erdőn haladt át, s egy faluban ingre és bocskorra cserélte az egyenruháját.

Gyerekek - mondja a mama húgomnak és nekem -, hunyjátok be a szemeteket, és aludjatok! A szomszéd szobából, ahova szüleink átmentek, suttogást és ideges járkálást hallani. Reggel, amikor fölébredtek, apa már nincs sehol. Iskolába menet ide-oda tekingélek, hátha megpillantom. Annyi mindent szerettem volna neki mesélni - magamról, az iskoláról, az oroszok ágyújáról. És arról, hogy már ismerem az orosz betűket. És hogy

láttam a kitelepítést. De apát nem látni sehol a Lochiszyńska utca egész hosszában, pedig az olyan hosszú utca, hogy talán a világ végére vezet. Ősz van. Hideg szél fúj. Valami csípi a szememet.

Következő éjszaka. Zörgetik az ablakot, az ajtót, de olyan erőszakosan, olyan dühödten indulattal, hogy rögtön ránk szakad a plafon. Többen rohannak be, vörösgárdisták és civilek, olyan idegesen és villámsebesen, mintha veszett farkasok üldöznék őket. Ránk szegeznek a puskájukat. Nagyon megrémülünk: és ha lönek? Ha megölnek minket? Nagyon kellemetlen érzés megölt embert látni. De megölt lovat is. Végigfut az ember hátán a hideg.

Akik a puskát tartják, mozdulatlanul állnak, mint holmi szobrok, a többiek ezalatt mindent a földre hajigálnak. A szekrényekből, a komódból, az ágyakból. Ruhákat, sapkákat, a játékainkat. Szalmazsákokat, cipőket, apa ruháit. És a mamát faggatják - *muzs kudá?* A mama falfehér, széttárja remegő kezét, és mondja, hogy nem tudja. De azok tudják, hogy apa itthon járt, újra kérdik hát - *muzs kudá?* A mama pedig újra, hogy ő nem tudja, értsék meg, nem tudja, és kész.

Ó, te... mondja az egyik, és olyan mozdulatot tesz, mintha meg akarná ütni a mamát, a mama pedig feje elé kapja a karját, hogy kivédje az ütést. A többiek közben keresnek, kutatnak. Az ágy alatt, a kredenc alatt, a fotel alatt. Mit keresnek? Azt mondják, hogy fegyvert. De hát milyen fegyver lehetne nálunk? Az én elromlott gyu-tacsos puskám, amelyikkel indiános-dit szoktunk játszani? Az igaz, hogy amíg jó volt, mindig kiszorítottuk vele az indiánokat az udvarunkról, de azóta eltört a rugója, semmire se jó már.

El akarják vinni a mamát. Büntetésből, vagy hogy? Öklükkel fenyegetik, és rettentően káromkodnak. *Igyi!* - kiabálja egy katona a mamának, és puskatussal akarja őt kituszkolni az udvarra, a sötét éjszakába. De ekkor a húgom hirtelen a katonára veti magát, és elkezd ütni, harapni, rugdosni valamilyen tébolyult, örült dühvel. Olyan váratlan, meglepő elszántság van benne, olyan vadállati makacsság, konokság és végső nekikeseredettség, hogy az egyik vöröskatona, bizonyára a rangban legidősebb, a *komangyír*, meginog egy pillanatra, aztán fölteszi a sapkáját, begombolja a pisztolytáskáját, és így szól a többiekhez - *pasli!*

VORKUTA, FAGYRA NYÍLÓ ABLAK (1989-90)

Úgy volt, hogy Vorkutában szállunk le éjszaka, ehelyett napsütésben, nappal landolunk. Vagyis ez egy másik repülőtér.

De milyen?

Nyugtalanul mocorgok a helyemen, de azonnal észreveszem, hogy egyedül én vagyok nyugtalan, másoknak a szemük sem rebben. Megtettem ebben az országban repülőgéppel majd százezer kilométert. Két megfigyelés ezekről az utakról: a repülőgépek mindig tömve vannak - minden repülőtéren minden járatra rengeteg ember várakozik, néha heteken át, elő nem fordulhat tehát, hogy üresen maradjon akár csak egyetlen hely is. Másodszor - a repülés egész ideje alatt síri csönd uralkodik a gép fedélzetén. Az utasok mozdulatlanul ülnek, hall-

gatnak. Ha valahol beszélgetést, feltörő nevetést és pohárcsörgést hallani, ez azt jelenti, hogy a gépen lengyelek utaznak: nem tudni, miért, az utazás határtalan eufóriát, örvongést vált ki belőlük.

Igen, ez nem Vorkuta, ez Sziktivkar.

Aki kérdez, rosszul teszi

Nem tudom, hol van Sziktivkar, térképet meg elfelejtettem hozni magammal. Átvergődöttünk a havon a repülőtéri épületig. Benn fülledt meleg volt és tömeg. Szóba se jöhet, hogy üres helyet találhatnék valamelyik padon. Mindenütt emberek aludtak olyan mélyen és nyugodtan, sőt mondhatnám végérvényesen, mintha már rég búcsút mondtak volna a re-

ménynek, hogy valahova is elrepülnek.

Elhatároztam, hogy korábbi utastársaimat fogom figyelni, nehogy elrepüljenek, s engem ott hagyjanak egyedül. A hatalmas terem közepén ácsorogtunk, mert a falak mellett még állóhely sem akadt.

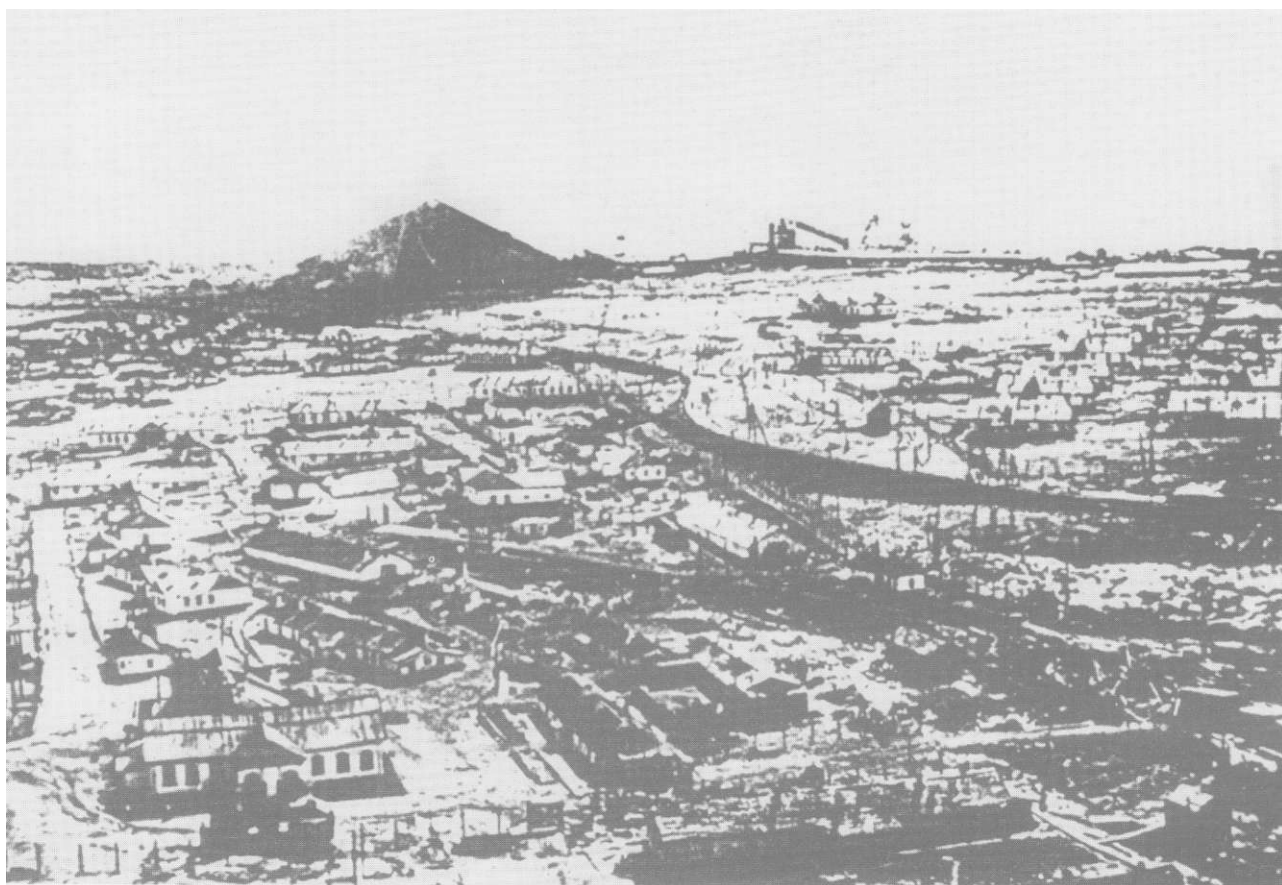
Álltunk, és kész.

Álltunk, és állunk.

Irhabunda volt rajtam (hiszen a sarkkörön túra igyekeztem), így hát a tömegben, a sosem szellőztetett fülledt teremben csorogni kezdett rólam az izzadság. Vegyem le a bundát? De mit csináljak vele? Kezemben a csomagjaim, fogas meg nincs sehol. Már több mint egy órája ácsorgunk, és ez a tevékenység egyre elviselhetlenebbé kezd válni.

Vorkuta.
A kényszermunka-tábor
látképe az egyik
meddőhányóról

Baloldalt:
Ismeretlen fotós
felvételei
az 1922-es
ukrajnai
éhínség
idejéből

A „zóna” határán

A vorkutai temetőben

Ám mégsem a fülledtség és az izadás volt a legrosszabb. A legrosszabb az volt, hogy nem tudtam, hogyan tovább. Meddig kell így ácsorognom Sziktivkarban? És különben is, miért ácsorgok én itt? Miért nem repülünk Vorkutába? Vajon elrepülünk-e oda egyáltalán? Mikor? Van-e esély arra, hogy levegyem a bundám, leüljek, és igyam egy teát? Vajon bekövetkezik-e ez valaha is?

Körbenéztem a szomszédaimon.

Álltak mozdulatlanul, maguk elé bámulva. Igen, így volt: álltak mozdulatlanul maguk elé bámulva. Semmiféle türelmetlenség nem látszott rajtuk. Semmiféle nyugtalanság, idegesség, bosszúság. Mindenekelőtt is nem kérdeztek semmit; senkitől semmit. Lehet, hogy azért nem, mert tudtak valamit?

Megszólítottam egyiküket, hogy tudja-e, mikor repülünk tovább. Ha az ember itt váratlanul tesz föl egy kérdést valakinek, türelmesen kell várakoznia. Látszik ugyanis a megkérdezett arcán, hogy az ösztönzés (a kérdés) hatására lassan kezd mintegy fölocsúdni. magához térni, nekivág egy hosszadalmas utazásnak, hogy egy másik bolygóról visszatérjen a Földre. Ez pedig időbe telik. Valamivel később könnyed, sőt szinte vidám csodálkozás ül ki az illető arcára - minek kérdezősködik ez az ostoba?

Nem kétséges, hogy a megkérdezettnek, aki ostobának nevezi a kérdezősködőt, teljesen igaza van. Élete minden tapasztalata arra tanítja ugyanis, hogy a kérdezősködésből semmiféle jó nem származhat, mert az ember úgyszólván csak annyit tud meg, amennyit kérdezősködés nélkül is megmondanak (vagy inkább nem mondanak meg) neki, hogy, épp ellenkezőleg, a kérdezősködés nagyon veszélyes dolog, mert az ember könnyen nagy bajba kerülhet általa.

...Így aztán az Impériumban egyre

kevesebb lett a kérdezősködő ember, és egyre kevesebb bármiféle kérdés. Mivel a nyelv kérdő fordulatait kisajtították a nyomozók, az ún. szervek, a diktatúra, már egy olyan mondat hangsúly is, amely valamiféle érdeklődési szándékra engedett következtetni, veszélyt jelzett, és baljóslatú események bekövetkeztét vetíthette előre.

Ezért aztán fokozatosan elsorvadt a kérdésfeltevés művészete is (mert ez művészet! lásd Roman Ingarden *A lényegi kérdésekről* című tanulmányát!), sőt a kérdészés szükséglete is elsorvadt. Minden kezdett egyre inkább olyannak látszani, amilyennek lennie kellett. Győzött a kézzelfogható valóság, mely nem hagyta, hogy megkérdőjelezzék, megingassák. S mivel így történt, egyszerűen nem volt több kérdés.

Helyettük megszámlálhatatlanul sok szólásmondás, fordulat, közmondás született, amelyek mind a körülmények elfogadását, a közönyt, a csodálkozás hiányát, az alázatos beletörődést, belenyugvást fejezik ki.

Nem számít! Ugyan, kit érdekel! Minden lehetséges! Jól van, ahogy van! Jöjjön, aminek jönnie kell! Vsevo mira nye perejebjos! (am. Az egész világot nem b... meg!) Ha megéled, meglátod! Nacsalsztvo lucse znajet! (am. A főnökség jobban tudja!) Már csak ilyen az élet, jobb nem is kell! Az alázatos borjú két anyától szopik! Röptében a madarat el nem kapod! stb., stb., mivel ropant gazdag nyelvről van szó.

Csakhogy az a civilizáció, amely nem kérdezősködik, amely kizárja magából a nyugtalanság, a criticizmus és a kutatás - magát éppenséggel kérdésekkel kifejező - egész világát, egy helyben álló, bénult, mozdulatlan civilizáció. És pont ezt akarták a Kreml urai, mert a mozdulatlan, néma világon a legkönnyebb uralkodni.

A kokonok világában

(...SziktivkARBól néhány órai várakozás után Vorkutába repülünk.)

A hőmérséklet -35 fok. Azonnal megvág a hideg. Azonnal kegyetle-

nül csípni kezd a fagy, alig kapok levegőt, egész testemben reszketek. Valahogy mindenki szétszéledt. Üres tér a kicsiny repülőtéri épület előtt. Üres és alig van megvilágítva. Mit csináljak? Tudtam, hogy ilyen fagyban nem bírom ki sokáig. Az épületben volt egy rendőrörs. Az óriási bundába temetkezett rendőr azt mondta, hogy mindjárt jön egy autóbusz, azzal bemehetek a városba. - *Itt csak egy szálloda van - tette hozzá -, könnyen odatalálsz.*

Kicsi, öreg autóbusz, tömve, mint egy szardíniás doboz. A gondosan bundákba, irhákba, nagykendőbe, nemecsiszákba bugyolált, tekergőzött emberek olyanok, mint megmerevedett, nagy, lomha kokonok. Amikor a busz fékez, a kokonok hirtelen előredőlnek, amikor gyorsít, hátradőlnek. Minden megállóban eltűnik néhány kokon a sötétségben, helyükre újak jönnek (vagyis: feltételezzük, hogy újak, hiszen minden kokon egyformának látszik.) Néha valami úgy ránehezedik a lábunkra, hogy szinte halljuk, amint csontjaink recsegnek - egy kokongyerek furakszik csupán az ajtó felé. Kérdésünket, hogy hol van a szálloda, a kokon felső része felé kell küldenünk - vagyis a szemünkkel látható gömb alakú objektum felé, mintha csak mikrofonba beszélénk. Jól ki kell nyitnunk a fülünket, mivel a választ nem felénk irányítják, hanem abba az irányba, amerre a kokonból éppen kijön a hang. Az ilyen utazás nagy hátránya az is, hogy az ember akár egy gyönyörű lány mellett is utazhat, de nem is sejtí, hiszen semmilyen arcot nem látni. Azt sem látni, hogy hol vagyunk - az összes ablakot vastag zúzmara és dűsgazdag, rokokó jégvirágcsokrok borítják. Nem tartózkodom sokáig a kokonok közt, mert úgy fél órai út után a szálloda közelébe érünk. Amikor nagy zajjal kinyílik az ajtó, a kokonok udvariasan széthúzódnak, hogy a messzi földről érkezett utas lekászálódhasson a buszról, s eltűnhessen a sötétben, fagyban.

Szenyán Erzsébet fordítása

Istentisztelet Novoszibirszkben. A képeket a 6x9 című lengyel fotóművészeti folyóiratból vettük át

Kántor Lajos: Erdélyi Utas - elhangzott Párizsban az Európai utas estjén

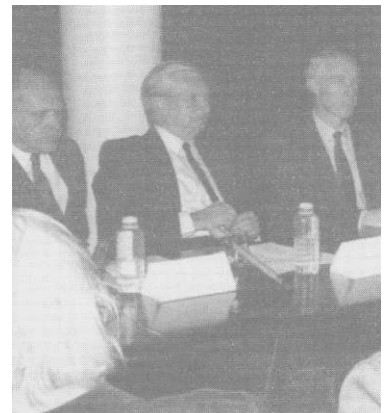
Volt idő, amikor az erdélyi utas - európai utasnak számított. A karteziánus tudós és nevelő Apáczai, a nyomdász Heltai Gáspár és Misztótfalusi Kis Miklós vagy a regényíró és politikus Kemény Zsigmond kolozsvári és utrechti, wittenbergi és nagyenyedi, marosvásárhelyi és bécsi iskoláihoz vezetett légyen parasztszekér vagy delizsánsz, a tanulni vágyó, a tanulni küldött ifjú lényegében ugyanazt az utat járta, ha az egyik jobban rázott is. A mítájainkról, az Ér partjáról és Nagyváradról újra és újra Párizsba vágyó Ady, e század elején igazán európai utas volt, mint ahogy az volt Kuncz Aladár is, aki ugyan a Fény Városától nem csupán fényt kapott, hanem láger-homályt - Kolozsvárra hazatérve azonban a transzilvanista törekvéseknek európai távlatot adott.

A mai erdélyi utas, ha történetesen Párizsba jön, még nem biztos, hogy európai utasnak tekintheti magát. No nem azért, mintha azt vallaná, hogy a francia főváros fényei megkoptak volna, vagy hogy Európa szellemi központja nyugatabbra vagy keletebbre, északabbra vagy délebbre költözött volna. Két és fél évvel ezelőtt, 1990 tavaszán sokkal inkább voltak ilyen illúziói, hogy megjárva (Nyugat-) Európát - Európába tér vissza, legalábbis egy olyan országba, amely közeledni akar, közeledni tud Európához. Romániai magyarként már bőven volt oka a kételyre, de még bízott abban, hogy a többségi nacionalizmus szélsőséges megnyilvánulásairól ki mondják az igazságot és az ítéletet, s a demokratikus átalakulás, ha nem is oldja meg egyből a konfliktusokat, legalább a reményt ébren tartja. Az 1990-es, az 1991-es s az idei év inkább a borúlátókat igazolta; az 1992. őszi, most befejeződött választások pedig ugyancsak azt jelzik, hogy fölöttünk az ég nemigen akar tisztulni.

Maradjunk a kultúra dolgainál. Párizsban lévén, fokozott figyelemre számíthat bizonyos személyi vonatkozások fölemlítése: annak a ténynek, illetve hiánynak szövé tétele, hogy a művelődési tárcát Bukarestben már régen nem a kiváló művészettörténész és filozófus Andrei Plesu vezeti; és pár hete a még általa kiválasztott csapatnak talán az utolsó tagját, a francia kultúrában otthonos Horváth Andor államtitkárt is elmozdították funkciójából, helyére pedig sem magyar, sem egy másik romániai nemzetiségi kisebbséghez tartozó értelmiségi nem került. Mint jelzés fontos ez - egyébként ettől még a romániai magyar művelődés ügye jól is állhatna.

Fejtő Ferenc is hozzászólt az Európai utas szerkesztői és a hallgatóság közti eszmecezeréhez, vitához - történelmi távlatba helyezve a jelenlegi kelet-európai helyzetet

Az elnökség: Andrásfalvy Bertalan, Vigh Árpád, Stéphane Rosière, Medgyessy Péter (balra); Kántor Lajos, Pomogáts Béla, Szávai János válaszol a hallgatóság kérdéseire

Dobos László, Kántor Lajos, Szávai János, Módos Péter, Fáber András és Vigh Árpád a hozzászólásokat hallgatja. (Ruszka László felvételei)

Sajnos, nem áll jól. Fogyóban van, szinte egészében elfogyott már Romániában a kultúrára fordítható pénz, a ré-

gebben megszokott állami támogatás - a mecenatúra új (nem „szocialista”) formái, a változott időknek megfelelő

szponzorálás, alapítványi szféra pedig nem alakult ki. Az elszegényedés az irodalmi, művészeti életben egyre nyilvánvalóbb, s ez megfelelő talaj a további elvándorláshoz. Persze, korai volna leírni a romániai magyar irodalmat, képzőművészetet, zenét, társadalomtudományokat, publicisztikát, iskolákat. Vannak műhelyek, amelyek nem hagyják magukat - én remélem, hiszem, hogy a kolozsvári Korunk szerkesztőjeként egy ilyen, megújulni képes műhelyhez tartozom -; felfogásban, területi elosztásban más ez a művelődési struktúra, mint az 1989 előtti, új műhelyek is teremtődtek, a fiatalok végre

hallathatják hangjukat (ahol megfelelő számban és szinten vannak). Felnövekedésükhöz azonban sokkal nagyobb figyelemre, több tanulási lehetőségre, érdemi (anyagi) támogatásra van szükségük. Ha azt akarjuk, hogy európai utasokká - és ne menekülteké! - váljanak holnap, nagyobb odafigyelést kell kérnünk. Amiért (szerencsére) nem szólnak a fegyverek Erdélyben, nem állnak lángokban a városok a Székelyföldön, s Kolozsvárt nem robbant ki utcai konfliktus, nem kellene leírni minket, a mai Románia részeiként, a megoldandó európai kérdések (nyilván bő) listájáról. ■

Előző számunkban bemutattuk a Morgen című alsó-ausztriai folyóiratot, történetét, törekvéseit. Most a Morgen legutóbbi számának tartalmába adunk betekintést - kölcsönvéve ehhez a lapban megjelenő magyar nyelvű összefoglalót

A Morgen egy száma

Nem azt nevezzük Európának, ami egységes, írja Erhard Busek a „Közép-európai vízió”-ról szóló cikkében (4. oldal). Az európai kérdést bizonyára nem lehet teljes egészében megoldani. Hiszen Európa egy állandóan változó rendszer, amely időről időre újra változtatja arculatát. Sűrűn tanácsos lenne Európát területi egységenként átgondolni. Az a képzeletbeli fal, amely felosztotta Európát keleti és nyugati országokra, most már értelmetlenné vált. Rajtunk, európaiakon áll Európa fogalmát új tartalommal megtölteni.

Közép-Európa közös kultúráját ténylegesen élni és megmutatni, hogy milyen erők tudnak e téren szabadabbá válni, ezt kísérli meg a „közép-európai kezdeményezés”, amely idén másodsorra gyűlésezett a friuli Cividale városban. Marion

Mauthe „Theaterphantastereien” (16. oldal) című tudósítása beszámol e összejövetel programjáról, amelyet Kafka emlékére George Tabori művészi rendezése alatt tartottak. Kevésbé a szervezési, inkább a művészi és politikai hiányosságokra kell itt rámutatni. Nemcsak az a tény, hogy a szervezők visszavonták a szerb művészek meghívását, hanem a helyi művészek irigysége is megnehezítette a helyzetet. E színházi előadások művészi teljesítménye már csak azért sem nyerte el a kritikuskok tetszését, mert nagyon nehéz a „nem-drámaíró” Kafkát színpadon bemutatni. Hogy jövőre ki és hogyan fogja ezt az ünnepséget megtartani, az még nyitott kérdés. Hiszen attól, akit erre kizemelték, a szerb Cirilovtól, ugyanúgy mint a bosnyák színrendezőtől Haris Pasovichtól, visszavonták a megbízást.

Az idén júniusban megnyitott kremsi műcsarnokban november 6-tól 8-ig egy háromnapos rendezvénysorozatot tartanak, amely része egy hosszú távra tervezett zenei koncertnek, és amely rendezvényen ugyanolyan igényesen foglalkoznak a művészettel, mint az eddigi kiállításokon: A „Minimai Music” atyja, az amerikai származású La Monte Young vendégzerepel Kremsben („Kathedrale der Träume”, 16. oldal). Előadnak részeket a „The Four Dreams of China” ciklusból, New York-i zeneszerző kollegák egyes műveit és a „Performances”-t La Monte Youngtól.

Teljesen más zenei stílussal foglalkozik Ernst Exner két cikke, melyeket az alsó-ausztriai zeneszerző Theodor Berger „Ein Baum auf weitem Feld” (22. oldal) és Walter Dobner („Chronist unserer Jahrhunderts”, 19. oldal; megjegyzések Ernst Krenek 1938-as évi naplójához) halála alkalmából írt. Mindkét elhunyt művész egyaránt része a közép-európai kultúrának, melyet mindegyikük sajátos módon formált: Theodor Berger, aki Bécsben élt és itt talált zeneszerzőként elismerésre; Ernst Krenek, aki az Egyesült

Államokba emigrált, ott először a zeneakadémián tanított míg végül is a „Jonny spielt auf” című darabjával teljes sikert aratott.

Érdekes hír jelent meg az alsó-ausztriai színházra vonatkozóan: Ephraim Kishon rendezői „Kein Wort zu Morgenstern” című művének ősbemutatóját a St. Pölten-i városi színházban. Wolsdorff intendánssal és Ephraim Kishonnal folytatott beszélgetései során „Endstation Sehnsucht” (24. oldal) és „Warum nicht St. Pölten?” (26. oldal) Rudi Warka megpróbálja elemezni az alsó-ausztriai főváros nehézségeit a közzelfekvő Béccsel mint vetélytársal szemben, és foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy mi vonz egy világhíres író vidéki vendégszereplésre.

Az utazás számomra önmagam megismerése” - írja Esterházy Péter, bizonyára Magyarország egyik legjelentősebb fiatal írója. A legutóbb megjelent könyvéből idéztük a fejezetet „Reisender und das Warum” (28. oldal). E történet a Wachauban játszódik; Esterházy feljegyzi gondolatait az étkezési szokásokról és borkultúráról, belegondolja magát egy angol kapitány szerepébe, és derűs történetet mesél egy matrózról, aki a Dunába ejti a mélységmérő rúdját.

Michaela Hermann cikke „Kein antikes Disneyland” (30. oldal) Carnuntum rekonstrukciójával foglalkozik. Ez nem egy újabb turista-attrakciót akar bemutatni, hanem komoly kutatások eredményeit. Az antik város, amely az akkori viszonyok szerint nagy méreteket ért el - két, néha három légió állomásozott Carnuntumban, ezek mindegyike 600 ezer embert számlált - lehetővé teszi a római kultúrtörténet bemutatását. Carnuntum múzeum igazgatója, Werner Jobst szerint ugyanolyan érdeklődést kelt majd, mint Pompeji.

Bár a semmeringi községek még nem hevernek romokban, mint Pompeji, de azért már ők is láttak jobb időket. Michaela Schlögl tudósítása „Üppige Jüdinnen vor der Oberreife” (36. oldal) ezeknek a községeknek a fénykorával foglalkozik, amelynek nagy részét a Fin de siècle gazdag zsidó polgársága befolyásolta.

Sebestyén György, aki haláláig, 1990-ig a „MORGEN” főszerkesztőjeként működött, még röviddel halála előtt egy jelentős regényen dolgozott, mely befejezetlen maradt. E mű létrejöttéről ír Helga Blaschek-Hahn a „Hundert Jahre Leben in Mitteleuropa” (44. oldal) című cikkében. A Magyarországról származó osztrák író regényének valóságos háttere van. Ludwig von Zikat élettörténete, aki Innsbruckban élt és a „Brenner” újság kiadója volt. „Úr, politikailag bizonyos értelemben széles látókörű, özvegy” - így jellemzi őt Sebestyén György. Közép-európai sors, amely a nemzeti szocializmus útvesztőjében szenvedésre volt ítélve.

TALÁLKOZÁSOK

A l'occasion des rencontres «La Grande Europe à Paris» et de la réunion à Paris des Ministres de la Culture du Conseil d'Europe, et dans le cadre d'une opération «Portes ouvertes des centres culturels étrangers à Paris» organisée par le Ministère français de la Culture,

Monsieur Árpád Vigh
Conseiller culturel
Directeur de l'Institut Hongrois

vous prie de bien vouloir assister à une rencontre avec la revue Európai utas (Voyageur européen), ses fondateurs et ses principaux collaborateurs, sous le titre de

Rapport sur l'Europe Centrale

qui aura lieu le jeudi 15 octobre 1992 à 19 heures à l'Institut Hongrois (92, rue Bonaparte, Paris 60)

en présence de

Monsieur Bertalan Andrásfalvy
Ministre de la Culture et de l'Éducation de Hongrie
et avec la participation de

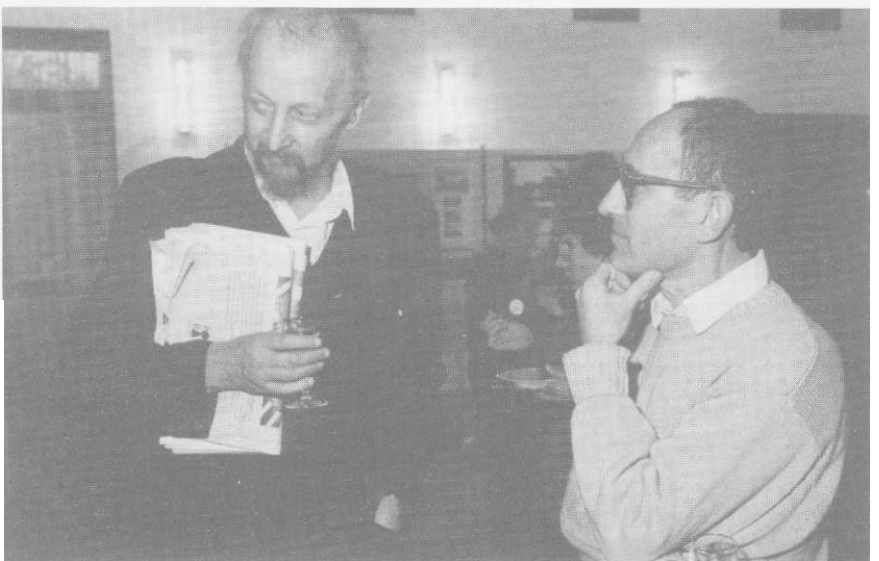
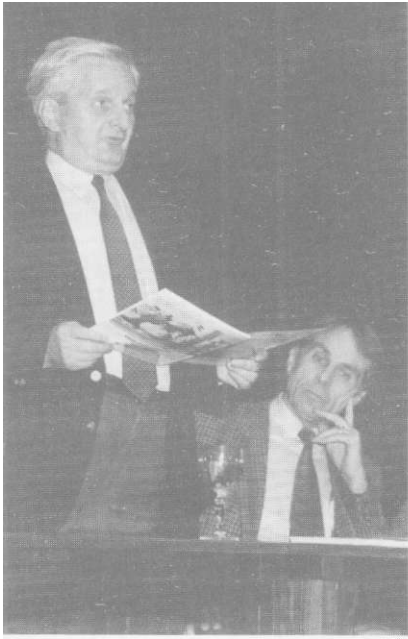
S.E. M. János Szávai, Ambassadeur de la République de Hongrie à Paris
M. David Norbert Axmann, rédacteur du Wiener (Vienne, Autriche),
M. László Dobos, écrivain, rédacteur (Bratislava, Tchécoslovaquie),
M. Lajos Kántor, écrivain, rédacteur (Cluj, Roumanie),
M. György Konrád, écrivain, Président du Pen Club International,
M. Péter Medgyessy, Président du Paribas-Hongrie, ancien ministre de finances,
M. Péter Módos, Rédacteur en chef de la revue Európai utas,
M. Béla Pomogáts, historien de la littérature.

Fin 1989 et début 1990, quand on pouvait déjà s'attendre à un grand changement en Europe, un groupe d'intellectuels hongrois s'est adressé à quelques intellectuels et gouvernements centre-européens afin qu'ensemble nous mettions sur pied un forum qui favoriserait une meilleure connaissance mutuelle de nos cultures respectives et une protection plus efficace des droits des minorités. Grâce à une coïncidence historique particulière, cette initiative a suscité aussitôt l'approbation des dirigeants de ces Etats: c'est ainsi qu'est née la Pentagonale, le forum devant rendre possible la réalisation de ces projets (...). Le Voyageur européen a déjà ses revues soeurs en Italie, en Autriche et en Tchécoslovaquie. Espérons qu'il en aura bientôt en Yougoslavie non seulement une, mais plusieurs. A l'intérieur de la Tchécoslovaquie, par exemple, nous avons des relations avec la culture tchèque aussi bien qu'avec la culture slovaque ou morave. Nous aimerions qu'il en soit ainsi dans ce pays aussi, que l'on puisse avoir des relations par régions, par cultures de langues différentes.

Meghívó az Európai utas párizsi estjére, a Magyar Intézetbe

TALÁLKOZÁSOK

Sajtófogadás a Cseh és Szlovák Kultúra rendezésében az Európai utas őszi számának megjelenése alkalmából. Bevezette Pomogáts Béla, a vendégek és vendéglátók között Cseres Tibor, Tornai József, Karol Wlachovský, Vujicsics Sztoján, Bodor Ferenc, Farkas János László

Déri
Miklós
felvételei

SZÁMUNK SZERZŐI

AICHELBURG, WLADIMIR
BEKE GYÖRGY (1927-)
író, újságíró, fordító
BERTHA BULCSU (1935-)
író
BODOR FERENC (1941-)
könyvtáros
BORBÁNDI GYULA (1918-)
író, München
CSERES TIBOR (1915-)
író, 1986-tól 1990-ig a Magyar
írósövetség elnöke
DEÁK ÁGNES (1960-)
történész, Szeged
DINESCU, MIRCEA
költő, Bukarest
FÁBER ANDRÁS (1941-)
szerkesztő, műfordító
FEDINISINEC, VOLODIMIR
(1943-)
irodalomtörténész, költő
FEJTŐ FERENC (1909-)
író, történész, publicista, Párizs
KÁNTOR LAJOS (1937-)
irodalomtörténész, kritikus,
Kolozsvár
KAPUSCINSKI, RYSZARD (1932-)
lengyel író
KISS GY. CSABA (1945-)
irodalomtörténész, polonista
KOVÁCS ISTVÁN (1945-)
költő
NEMESKÜRTY ISTVÁN (1925-)
író, irodalomtörténész
PAPP GÁBOR ZSIGMOND (1966-)
a Magyar Rádió szerkesztője
POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész
SZABÓ GYÖRGY (1932-)
író, újságíró
SZENYÁN ERZSÉBET (1943-)
műfordító
TARJÁN TAMÁS (1949-)
irodalomtörténész, kritikus
VATHY ZSUZSA (1943-)
író, szerkesztő
UDVARI ISTVÁN
történész, Nyíregyháza

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN TRAV

Our winter edition begins with *Bulcsu Bertha's* Christmas remembrance. We must remind ourselves of areas of unrest even on the festival of peace. *Ferenc (François) Fejtő*, Hungarian-born political writer living in Paris, writes about the assassination at Sarajevo which led to World War I. The article leads us to the conclusion that unrest acting as blasting agent for the "Balkan barrel of gunpowder" is much the same as it was in 1914. *Wladimir Aichelburg* Czech writer's cheerful article reports on a more hopeful way of passing on traditions of the past: he writes about a brand of beer called Ferdinand after the assassinated heir to the throne. Ferenc Fejtő received the award of the French parliament for his book on the fall of "popular democracies". The book is reviewed by *András Fáber*.

The era of peace preceding World War I was an economically prosperous one, an "era of foundation" *Mór Jókai's* science fiction and utopic vision of society was a product of this atmosphere. The book entitled *Next Century Novel* is reviewed by *István Nemeskürty*. *Ferenc Bodor's* article recalls the interiors of typical locations of the unfolding civil society of Budapest during this period, the casinos, clubs and society headquarters.

Baron József Eötvös was an outstanding writer and liberal statesman of this time. Some parallels between him and a paradigmatic political author *István Bibó* are analysed in *Ágnes Deák's* article. *Gyula Borbándi* writes about his memories of *István Bibó*, quoting excerpts from their correspondence. On the anniversary of *Gyula Illyés's* 90-th birthday, *István Kovács* speaks of the example the poet set with his life.

Another anniversary: the famous Venician theater, La Fenice is 200 years old. True to its name, its history is that of the Phoenix bird always renewing itself from its ashes. *György Szabó* writes about the theater. A peculiar Hungarian-Italian connection is represented by the record *Soundmania* put

out this year containing poems of Hungarian and Italian avantgarde poets. It is introduced by *Gábor Zsigmond Papp*.

Béla Pomogáts describes the characteristic mentality and its reflection in literature of a historic Hungarian region, Trans-Danubia. *Zsuzsa Vathy* writes about history of Pápa, a Trans-Danubian town, and shares memories of the years she spent there. *Géza Bereményi*, a true Budapest writer, and winner of the Europe Award as film director also went to high school in Pápa. He talks with *Tamás Tarján* about his life and the way he sees the world.

In our series *Forgotten Places, Forgotten People* we deal with the Carpathian Ruthenians. *István Udvari* introduces their history while the Sub-Carpathian poet, *Volodimir Fedishinets's* essay is a document of Ruthenian national awakening presently under way.

Tibor Cseres's essay looks for the reasons of xenophobia, a European disease spreading dangerously. We publish new of Hungary signing the Charter of National Minorities and Languages which could possibly help stop the wave of foreigner-hatred.

At the beginning of the 19th century, *Dinicu Golescu*, Rumanian Boyar, left his country to travel throughout Europe via Hungary and Austria. *György Beke* writes about his travel diary. *Mircea Dinescu*, Rumanian poet, speaks to his colleagues, the Serbian writers of Belgrade as a traveller of the present day.

The *Twój STYL*, the colourful and lively lifestyle paper from Warsaw mirrors the Polish love of and talent for life. *Erzsébet Szenyán* introduces the paper with many illustrations. Two excerpts are published from *Ryszard Kapuściński's* book on the Soviet Union entitled *Imperium*.

The *European Traveller* held a very successful introductory presentation in Paris at the Hungarian Cultural Institute in October. We publish *Lajos Kántor's* writing delivered there along with many illustrations.

Our next edition appears in March 1993.

ELLER1992/4 SUMMARY

EUROPÄISCHER REISENDER 4/1992 INHALT

Unsere Winternummer wird von einer weihnachtlichen Rückschau *Bulcsu Berthas* eröffnet. Selbst zum Fest des Friedens sehen wir uns genötigt, des Unfriedens in unserem Raum zu gedenken. Der in Paris lebende politische Schriftsteller ungarischer Herkunft *Ferenc (Frangois) Fejtő* schreibt über das Attentat von Sarajewo, das zum ersten Weltkrieg führte. Nach der Lektüre seines Artikels kommt man unweigerlich zu der Schlussfolgerung, daß die unbereinigten Angelegenheiten, die den Sprengstoff zum „Pulverfab Balkan“ liefern, noch heute ebenso aktuell sind wie 1914. Der mit tschechischer Gemütlichkeit verfaßte Artikel von *Wladimir Aichelburg* indessen berichtet von einer Möglichkeit, Vergangenheit am Leben zu erhalten, die Hoffnung weckt: und zwar von dem an den ermordeten Thronfolger erinnernden Ferdinand-Bier. Für sein Buch über den Sturz der „Volksdemokratien“ erhielt *Ferenc Fejtő* dieses Jahr den Preis des Französischen Parlaments. Das Buch bespricht *András Fáber*.

Die mit dem ersten Weltkrieg zu Ende gehende Friedenszeit in Ungarn war die „Gründerzeit“, die Epoche wirtschaftlicher Prosperität. In dieser Atmosphäre entstand *Mór Jókais* utopisches Gesellschaftspanorama, der Science-fiction-Roman *Roman des künftigen Jahrhunderts*, den *István Nemeskürty* vorstellt. Die charakteristischen Schauplätze der in dieser Zeit sich kraftvoll entfaltenden zivilen Gesellschaft, die inneren Regionen der einstigen Standorte Budapester Casinos, Klubs und Vereine beschwört der Artikel von *Ferenc Bodor* herauf.

Herausragender Schriftsteller und Staatsmann dieser Epoche war *Baron József Eötvös*. Die Parallelen zwischen ihm und dem paradigmatischen politischen Schriftsteller von XX. Jahrhundert,

István Bibó sind in dem Artikel von *Ágnes Deák* dargestellt. Und *Gyula Borbándi* ruft Erinnerungen in *István Bibó* wach und teilt Details aus ihrem Schriftwechsel mit. Über das Leben des vor neunzig Jahren geborenen Dichters *Gyula Illyés* schreibt *István Kovács*.

Ein anderer Jahrestag: zweihundert Jahre besteht das berühmte venezianische Theater La Fenice, das, nomen est omen, seiner langen Geschichte wie ein Phönix aus der Asche entstieg. Über dieses Theater schreibt *György Szabó*. Von einer merkwürdigen italienisch-ungarischen Verbindung zeugt die unter dem Titel *Tonmanie* erschienene Schallplatte, auf der Gedichte ungarischer und italienischer Avantgarde-Lyriker zu hören sind, mit denen uns *Zsigmond Gábor Papp* bekannt macht.

Béla Pomogáts beschreibt die spezifische Geistigkeit und literarische Widerspiegelung Transdanubiens, einer ungarischen historischen Landschaft; und *Zsuzsa Vathy* bringt uns die Geschichte von Pápa nahe, einer charakteristischen Kleinstadt in Transdanubien, und beschwört die Erinnerungen an ihre hier verbrachten Jahre herauf. In Pápa besuchte auch *Géza Bereményi*, der zu einem echten Budapester Schriftsteller heranreifte und als Filmregisseur mit dem Europa-Preis ausgezeichnete wurde, das Gymnasium. Über sein Leben und seine Welt sieht unterhält er sich mit *Tamás Tarján*.

In unserer Reihe *Vergessene Landschaften, vergessene Völker* beschäftigen wir uns diesmal mit den Karpato-Ruthenen. Ihre Geschichte stellt *István Udvari* vor, und der Artikel des karpatoukrainischen Dichters *Wladimir Fedischinez* kann als Dokument des heutigen ruthenischen national Erwachens gewertet werden.

Der Essay von *Tibor Cseres* fragt nach den Ursachen eines sich heutzutage auf gefährliche Weise ausbreitenden europäischen Phänomens, des Frendenhasses. Wir berichten davon, wie Ungarn die Europäische Charta

der nationalen Minderheiten und Sprachen unterschrieben hat, ein Umstand, der dazu beitragen könnte, der Habwelle Einhalt zu gebieten.

Anfang des vorigen Jahrhunderts machte sich der rumänische Bojar *Golescu* auf, über Ungarn und Österreich Europa zu bereisen. Von seinem Reisetagebuch berichtet *György Beke*. Und der rumänische Dichter *Mircea Dinescu* spricht als Reisender von heute zu seinen serbischen Schriftstellerkollegen in Belgrad.

Lebensfreude und Lebenskunst der Polen widerspiegelt farbig und lebendig das Warschauer Magazin für Lebensart, *Twój STYL*, das *Erzsébet Szenyán*, unter Verwendung vieler Illustrationen, vor Augen führt.

Zu lesen sind auch zwei Ausschnitte aus dem neuen Buch von *Ryszard Kapuściński*, dem von der Sowjetunion handelnden *Imperium*.

Im Oktober stellte sich der *Europäische Reisende* mit grobem Erfolg im Ungarischen Kulturinstitut in Paris vor. Wir veröffentlichen den dort verlesenen Artikel von *Lajos Kántor* und demonstrieren das Ereignis auch in Bildern.

Unsere nächste Ausgabe erscheint im März kommenden Jahres.

IL VIAGGIATORE EUROPEO NO. 4. 1992 - SOMMARIO

L'edizione invernale della rivista si apre con i ricordi di Natale dello scrittore *Bulcsu Bertha*. Purtroppo anche nell'occasione della festa dedicata alla pace siamo costretti a rievocare le discordie della nostra area. Il saggista ungherese *Frangois Fejtő*, residente a Parigi scrive sull'attentato di Sarajevo che cendusse allo scoppio della Prima Guerra Mondiale e leggendo il suo articolo non possiamo non essere d'accordo con lui: i problemi non risolti che servivano da materiale esplosivo alla «polveriera balcanica» esistono e sono gli stessi ancor oggi. Lo stesso passato viene rievocato in un mo-

do più sereno nell'articolo di *Wladimir Aichelburg* scritto con il buonumore ceco sulla birra Ferdinando dedicata alio sfortunato erede al trono. *François Fejtó* quest'anno ha ricevuto il premio del Parlamento francese per il suo libro scritto sulla caduta delle «democrazie popolari»: la recensione è di *András Fáber*.

L'epoca di pace terminata con la Grande Guerra in Ungheria era un'epoca di prosperità economica, era «l'epoca delle fondazioni». Nacque in quest'atmosfera l'immagine utopistica di *Mór Jókai*, uno scienze fiction vero e proprio, il *Romanzo del secolo venturo*, di cui scrive *István Nemeskürty*. I luoghi caratteristici della «società civile», i diversi «casinó», «clubs» le sedi delle diverse «unioni» vengono rievocata da *Ferenc Bodor*.

Scrittore e l'uomo di stato eminente di quest'epoca fu il barone *József Eötvös*. I parallelismi tra lui e lo scrittore politico paradigmatico del Novecento, *István Bibó* vengono delineati da *Ágnes Deák*, mentre *Gyula Borbándi* rievoca i suoi ricordi personali su *Bibó* e pubblica alcuni dettagli della corrispondenza avuta con il medesimo.

Sull'esempio della vita del poeta *Gyula Illyés*, nato 90 anni fa scrive *István Kovács*.

Un altro anniversario: il famoso teatro di Venezia, il Teatro della Fenice compie i duecento anni vissuti con tante rinascite degne all'uccello emblematico. Sul teatro scrive *György Szabó*. Un interessante riferimento culturale italo-ungherese è il disco recentemente uscito in Ungheria col titolo *Suonmania* che riproduce le poesie di poeti di avanguardia dei due Paesi e che viene recensito da *Zsigmond Gábor Papp*.

Béla Pomogáts presenta lo spirito particolare di un paesaggio storico dell'Ungheria, il Transdanubio; *Zsuzsa Vathy* scrive sulla storia di una cittadina tipica di questa regione: la città di *Pápa*. Ed appunto a *Pápa* che lo scrittore per eccellenza budapestino, *Géza Bereményi* ha fatto le scuole medie. Sulla sua vita sulla sua visione sul mondo parla nell'intervista fatta da *Tamás Tarján*.

Nella serie «Paesaggi dimenticati, popoli dimenticati» questa volta ci occupiamo dei ruteni degli *Carpazi*. La loro storia viene riassunta da *István Udvari*, mentre l'articolo del poeta ruteno *Volodi-*

mir Fedisinec è un documento del risveglio nazionale di questo popolo. *Tibor Cseres* nel suo saggio si interroga sui perché del fenomeno pericolosamente dilagante in Europa della xenofobia. Comunnichiamo la notizia dell'adesione dell'Ungheria alla Carta Europea sulle Minoranze. All'inizio del secolo scorso il boiario rumeno *Golescu* parti per un lungo viaggio in Europa attraverso l'Ungheria e l'Austria. *György Beke* ci fa conoscere il suo diario di viaggio. Un viaggiatore di oggi, il poeta rumeno *Mircea Dinescu* scrive agli amici scrittori serbi di Belgrado.

Erzsébet Szenyán ci presenta la rivista di costume *Twój STYL* di Varsavia che rispecchia in modo vivace e convincente la vitalità polacca. Pubblichiamo due particolari del nuovo libro di *Ryszard Kapuscinski*, l'Impero, scritto sull'URSS.

In ottobre il Viaggiatore Europeo ha organizzato una serata ben riuscita nell'Istituto di Cultura Ungherese a Parigi. Riportiamo il discorso di *Lajos Kántor* ed alcune foto della serata.

La prossima edizione della rivista uscirà nel marzo 93'.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az Európai utas c. folyóiratot egy éves időtartamra.

megrendelő neve

címe

Előfizetési díj egy évre: 500 Ft

Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlítem ki.

aláírás

A megrendelőlapot kitöltve az alábbi címre borítékban, bérmentesítve küldje:

Budapress Kft., 1462 Bp., Pf. 779

Kedvezményes előfizetési akció
Fizessen elő közvetlenül!

Ha Ön ezt a szelvényt szerkesztőségünkbe visszaküldi, egy csekket küldünk, amelyen Ön 500 Ft befizetésével előfizet

az Európai utas 1993-as négy számára. Megtakarítása így 96 Ft + az 1992. téli számot (ára 149 Ft) ingyen kapja.

A kedvezmény így összesen 96 Ft+149 Ft = 245 Ft, és utánjárás nélkül biztosan megkapja a legszebb magyar folyóiratot, amely ajándéknak sem rossz itthon és külföldön.

„Európa elrablása”

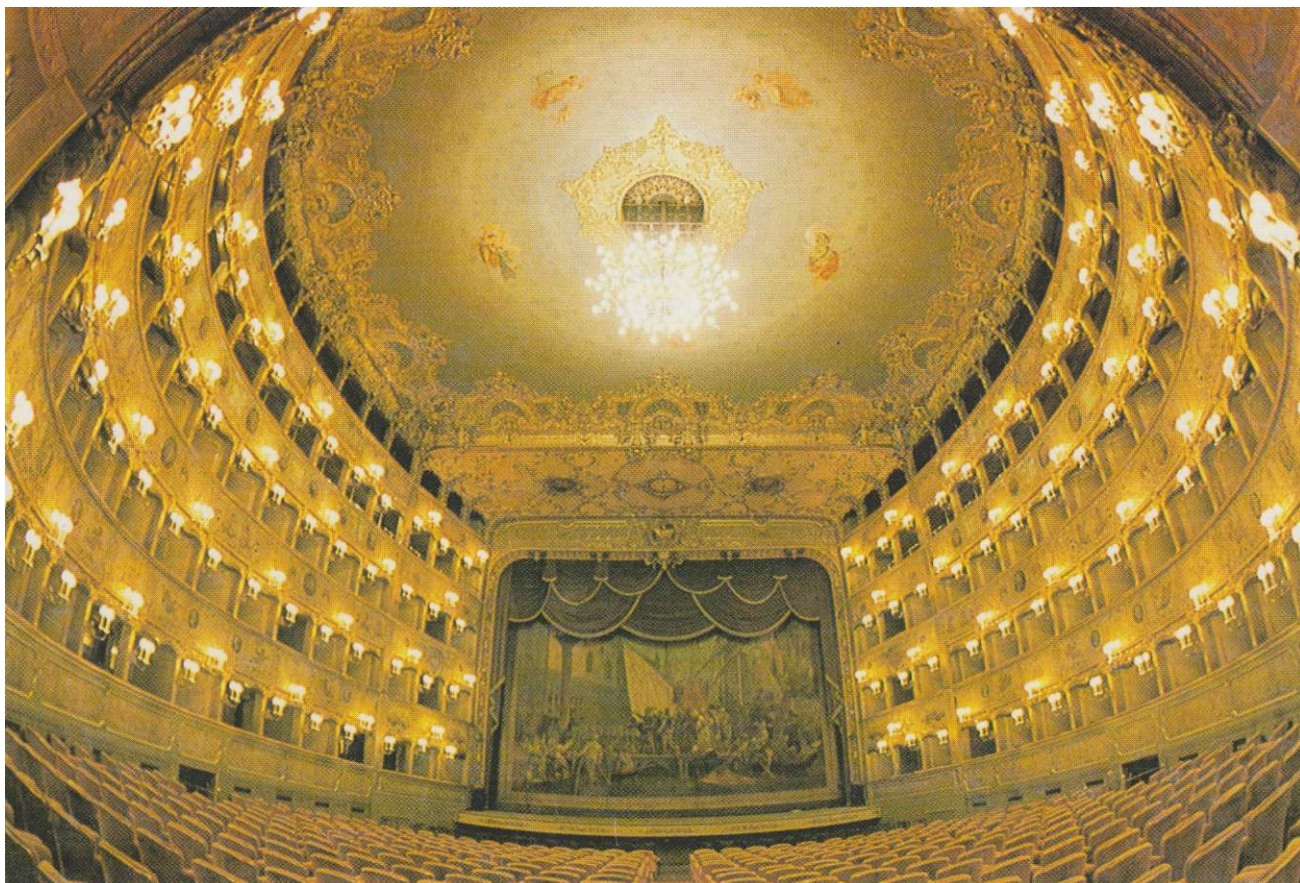
Kiss Roóz Ilona
Munkácsy-díjas
kerámikus művész
alkotása az

Európa Biztosító

Rt.
megnyitójára

Beke György, Bertha Bulcsu, Bodor Ferenc, Cseres Tibor,
Kántor Lajos, Kovács István, Nemeskürty István, Pomogáts
Béla, Vathy Zsuzsa írása

Az Európai utas kapható az alábbi
könyvesboltokban

I. kerület

Litea könyvesbolt
Hess András tér 4.
Arany János könyvesbolt
Krisztina krt. 34.
Toldy Ferenc könyvesbolt
Fő u. 40.

II. kerület

Árkádia könyvesbolt
Mártírok útja 7.

III. kerület

Veres Péter könyvesbolt
Flórián tér 5-9.

IV. kerület

Árpád üzletház - Hétvezér
könyvesbolt
Árpád út 112.

V. kerület

Pont könyvesbolt
Mérleg u. 6.
Helikon könyvesbolt
Sütő u. 2.
Gondolat könyvesbolt
Váci u. 10.
Kossuth könyvesbolt
Vörösmarty tér 1.
Múzeum könyvesbolt
Múzeum krt. 39.

Pedagógus könyvesbolt

Múzeum krt. 3.
Libri Egyetemi könyvesbolt
Kossuth L. u. 18.
Stúdió könyvesbolt
Váci u. 22.
Medicina könyvesbolt
Akadémia u. 21.
Századvég könyvklub
Veres Pálné u. 4-6.

VI. kerület

írók boltja
Andrássy út 45.

VII. kerület

Könyvpiac a Keletinél
Baross tér 22.
Fókusz könyvárúháza
Rákóczi út 14.

VIII. kerület

Népszabadság könyvesbolt
József krt. 5.
Katalizátor Iroda
Mikszáth Kálmán tér 2.
Kis József könyvesbolt
Kis József u. 2/a

IX. kerület

József Attila könyvesbolt
Dési Huber I. u. 7.

XI. kerület

Bartók Béla könyvesbolt
Bartók Béla u. 25.

XII. kerület

Budai Téka
Kis János altábornagy u. 54

XIII. kerület

Magvető könyvesbolt
Szent István krt. 26.

XIV. kerület

Kaffka Margit könyvesbolt
Őrs vezér tere

XV. kerület

Könyvesbolt
Zsókavár u. 4.

XVII. kerület

Szabó Pál könyvesbolt
Ferihegyi út 74.

XXI. kerület

Váci Mihály könyvesbolt
Kossuth L. u. 47-48.

Keszthely

Pelso könyves kávézó
Helikon u. 5.

Európai utas

Ára: 149 Ft